

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA’ DAKİ TÜRK DEVLETLERİ
POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ RUS POLİTİKASININ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buğra KILIÇBEYLEROĞLU

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cengiz BAŞAK**

Ankara-2010

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA’ DAKİ TÜRK DEVLETLERİ
POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ RUS POLİTİKASININ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buğra KILIÇBEYLEROĞLU

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Cengiz BAŞAK

Ankara-2010

T.C.

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Buğra Kılıçbeyleroğlu tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk Devletleri Politikası Üzerindeki Rus Politikasının Etkisi" başlıklı bu çalışma, 31.05.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza:

Prof.Dr. Cengiz Başak

İmza:

Doç.Dr.Ali Engin Oba

İmza:

Yar.Doç.Dr.Poyraz Gürsoy

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	5
1. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN GELİŞİMİ VE RUSYA FAKTÖRÜ.....	6
1.1 Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika.....	6
1.2 Türk Dış Politikasını Etkileyen Nedenler.....	11
1.3 Türk Dış Politikası.....	14
1.4 Rusya'nın dış politikası üzerinde önemli noktalar	20
1.5 Türkiye'nin Avantajları.....	23
1.6 Türkiye'nin Orta Asya Politikası.....	24
1.7 Türkiye ve Orta Asya Tarihi.....	25
1.8 Tarihi Yönleri İle Türkiye Rusya ilişkileri.....	39
2 SOĞUK SAVAŞ SONUNDAN GÜNÜMÜZE ORTA ASYA İLE İLGİLİ TÜRKİYE - RUSYA İLİŞKİLERİ VE ETKİN DEVLET OLARAK ABD..	45
2.1. Türkiye Cumhuriyeti - Rusya Federasyonu İlişkileri.....	46
2.2 Türkiye Cumhuriyeti - ABD - RF Ekseninde Orta Asya Politikaları.....	48
2.3. Türk Dünyası Zirveleri BDT ve Şangay Birliği	57
2.4. Türkiye'nin Orta Asya politikası ve Rusya.....	64

3 TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARINDA REKABET.....	77
3.1 Enerji Konusu Kafkasya ve Orta Asya'nın Türkiye Cumhuriyeti - Rusya - Batı İlişkilerindeki Yeri	79
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	93
EKLER.....	104

Özet

Orta Asya tarihin başından beri Türk topluluklarının ana vatanı olma özelliğini korumuştur. Çeşitli zamanlarda belli devletlerin saldırısı ve hâkimiyetine geçmiştir. Bu tezde Türkiye'nin Orta Asya Türkleri ile olan ilişkileri dikkate alınacaktır. Türkiye kökenlerini Orta Asya'dan almış bir devlettir. Tarih boyunca da kesintilere de maruz kaldıysa da ilişkilerini büyüklü küçüklü ölçülerde sürdürmeye devam etmektedir. Soğuk Savaş öncesi dönemlerde olsun soğuk savaş sırasında olsun ya da sonrasında ilişkiler duraksasa da kesilmemiştir.

Tabi bu ilişkilerin seyrini etkileyen bir takım politikalardan da söz etmek mümkündür. Özellikle bölgede büyük devletlerin politik çekişmeleri yaşanmıştır. Rusya bölge üzerinde kültürel açıdan olsun, ekonomik açıdan olsun ya da askeri açıdan olsun hala başat etkisini korumaktadır. Rus politikalarına karşı duruşları değiştiren ya da belirleyen bölgesel aktörler kendileri için doğru olana en yakın siyaseti izlemeye çalışmıştır. Afganistan, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye'yi bu aktörler içinde saymak mümkündür. Rusya'nın bu politikalar üzerindeki etmen olma faktörü çok kutuplu dönemde bir süper güç olmasının dışında en yakın geçmişte Orta Asya'da siyasi birliği sağlayan son devlet olmasından da kaynaklanmaktadır. Böylece bölge bu dönemde Rusya'nın isteklerine göre şekillenmiş bir yapıya sahiptir. Rusya'nın yakın dönem çıkarları içinde hala önemini koruyan Orta Asya hem Rusya'nın güneyinde çok geniş sınırlarla komşu olmasıyla, enerji kaynakları açısından zenginliğiyle ve geçmişte yerleşmiş ve hala Orta Asya'da bulunan en kalabalık azınlık nüfusuyla bölgeyle olan ilişkilerini kesintisiz bir biçimde devam ettirmektedir.

Bu durumlar da göz önünde bulundurulduğunda Rusya Türkiye 'nin Orta Asya politikası üzerinde ki belirleyici rolünü hala korumaktadır. Bu çalışmada bu etki üzerinde Türkiye'nin konumu incelenmiştir.

Abstract

The Central Asia has become the homeland for the Turkish communities since the very early times of the history. It was evaded and conquered by a number of States in various times. This study is focused on the relations of Turkey with the Central Asian Turks. Turkey has been originated from the Central Asia, and goes on to develop and improve her relations at any level in spite of some troubles and interruptions throughout the history. Either before and after the Cold War, the relations have not been completely ceased.

No doubt, one may talk about a number of policies effective on the progress of such relations. In particular, the region has experienced political conflicts of the big states. In this context, Russia is still the dominant regional force in cultural, economic and military aspects. The regional actors changing or determining the standings against the Russian policies have tried to adopt and follow the policies that are closest to what is correct for them. Such actors include Afghanistan, Iran, Saudi Arabia and Turkey. The determinant efficiency of Russia on such policies is not solely a result of her being a superpower at the multipolar era, but being the last state that ensured the political unity over the Central Asia in the recent past. By the way, the Region has a structure formed in line with the Russian goals and expectations dating back to the same term. Still maintaining her importance for the recent interests and benefits of Russia, the Central Asia goes on to uninterruptedly keep her regional relations with her most crowded population of minority in the Central Asia.

Under these circumstances, Russia has still a determinant role on the Central Asian policies of Turkey. This Study focuses on the standing of Turkey against the same role.

1) TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN GELİŞİMİ VE RUSYA FAKTÖRÜ

1.1. Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika

"uluslararası ilişkiler", "uluslararası politika" ve "dış politika" kavramları bir arada incelendiğinde, bu kavramlarla, aslında aynı özden beslenen sorunların farklı nitelikleri ve farklı açılarıyla ele alındığını görmekteyiz. "Dış politika", uluslararası siyasal sorunlara belli gruplar ya da devletlerin veya genel olarak devletlerin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakarken; "Uluslararası Politika", iki veya daha fazla devlet arasındaki siyasi ilişkileri uluslararası yapının tümü içerisinde ele almakta ve incelemektedir. Uluslararası politikanın kapsamı dış politikadan daha geniş ve aynı zamanda dış politikayı da içermektedir.¹Dış politika bir hedefse yöntem uluslararası politika üzerinde belirlenir. yani kapsayıcı niteliğiyle uluslararası politika, Dış politika kavramından böylelikle farklılık göstermektedir.

Burada uluslararası ilişkilerin, bir anlamda dış politikanın, kültürel ve sosyolojik boyutu ile karşılaşılmaktadır. Bu noktada söz konusu disiplinin toplum tutumları ve değerlerine duyarlı yanını görmüş oluyoruz. Dünya politikasını meydana getiren bütün dinamik ve potansiyel güç faktörlerinin kavranılması ve yerel-küresel odaklı çatışmalara gerçekçi çözüm önerileri geliştirilebilmesi için söz konusu olayın yaşandığı bölge üzerinde ki kültürel zeminin iyi tanınması gerekir. Robertson Uluslararası ilişkiler uzmanları ile sosyologlar arasındaki düşünsel iş bölümünü bir talihsizlik olarak değerlendirip uluslararası siyasetin kültürle yoğrulduğuna işaret ederken, kuşkusuz haklıdır.²

¹ Gönübol Mehmet, Uluslar arası Politika, İlkeler- Kavramlar_ Kurumlar, Ankara, S.Yayınları, 1979, s.26

² Ronald Robertson, Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, Bilim ve Sanat Yayınları , Ankara, (çev.) Ümit H.Yolsal, s.17

Dış politika farklı teoriler tarafından değişik şekillerde açıklanmıştır. Realist teoriye göre dış politika, bir devletin gücünü artırmak, ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla uluslararası sisteme dönük olarak yaptığı planlar, aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamaların bütünüdür. Bu yaklaşımda devletin toplumu, ekonomisi ve bireyine yönelik bir vurgu yoktur; dış politikanın yönü tamamen dışa dönüktür. Modern teoriye göre ise, dış politikanın amacı sadece ülkenin ve devletin ölüm-kalımını anlamında varlığını korumak değil, aynı zamanda insanların refah, huzur, barış, özgürlük, prestij ve onur ile yaşamasını sağlamak için çalışmaktır.³

Dış politika uluslararası politikanın belirleyici unsuru olsa da kapsayıcı nitelikte olan uluslararası politikadır. Uluslar arası politika konuları daha kapsayıcı ele alırken sorunlar birden fazla ülkeyi, hatta uluslararası örgütleri ilgilendirmektedir. Örneğin, birinci körfez krizi, İkiz kulelerden sonra ABD'nin Irak'a girmesi ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde gerçekleşen olaylar, sadece bir devletin ya da bir devletler topluluğunun dış politikası olmasından çok, birer uluslararası politika sorunu yada konusu olarak görülmektedir.

Uluslararası İlişkiler devletler ve devlet topluluklarının yanı sıra uluslar arası örgütlerin de dâhil olduğu yapılar arasındaki siyasi, ekonomik, ticari, mali, askeri, kültürel ve toplumsal v.b. tüm olayları içeren kavramdır. Uluslararası politikadan daha geniştir savaştan, insani yardıma, uluslararası ticaret ve yatırım ilişkilerinden turizm ve olimpiyat karşılaşmalarına kadar tüm ilişkiler ve etkileşimleri içeren "*uluslararası ilişkiler*" kavramı; aynı zamanda uluslararası politikayı, uluslararası hukuku, uluslararası ekonomik ve güvenlik ilişkilerini de kapsamaktadır.⁴

Dış politika belirleyici etkisini uluslararası politikada gösterdiği kadar ülkenin iç politikasında da göstermektedir. Yani, dış politika, dış

³ Ramazan Gözen, *Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*, **Demokrasi Platformu**, Yıl 1, Sayı 4, Güz 2005, 40-41

⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.64

dünyayla ilgili görünmekle birlikte, iç politika ile de yakından ilgilidir. Devletlerin dış politikaya yönelik kararları, iç politik gelişmelerinden bağımsız değildir ve bu şartlardan bire bir etkilenir.⁵ Diğer politikalardan farklı olarak dış politika, devletin siyasi ve hukuki otorite alanı dışında, yani uluslararası ortamda uygulanır. Bu niteliği nedeniyle dış politika, hem iç politika sürecini, hem de uluslararası politika sürecini kapsar. Bu anlamda dış politikanın, hem "içselligi" hem de "dışsallığı" söz konusudur.⁶

İç ve dış politika kavramlarının nasıl bir ilişki tarzında ortaya çıkacağı sorusuna James Rosenau, iç politika ile dış politika arasında farklı ölçülerde bir bağımlılık ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir.⁷ Özellikle konu üzerinde bu husus çok önem kazanmaktadır. Orta Asya topluluklarının dış tutumlarından çok bağlayıcı unsurları olan ırk, dil ve din genel olarak hatta tamamen Türkiye'nin çıkarlarına yaramaktadır.

Dış politika, yetkili hükümet tarafından oluşturulmakla birlikte, ortaya çıkardığı gelişmeler ve sonuçlar açısından toplumun tamamını etkiler. Örneğin, hükümetin yapmış olduğu bir ekonomik anlaşma ile yabancı ülkelere imtiyazlar tanımamasının doğuracağı etkiler, toplumun tamamını ilgilendirecektir. Bu bağlamda dış politik kararlarda, toplumun tamamını ilgilendiren konsensus noktalarının tespiti ve demokratik bir dış politika sürecinin takip edilmesi önem taşır.⁸

Dış politika kararları, karmaşık bir ekonomik, sosyal ve siyasi işlemler sonucu ortaya çıkar ve bu kararların oluşmasında toplumun bütün örgütlü yapıları etkili olurlar. Toplumun bütün kesimlerinin etkili olduğu bir siyasi yapının oluşması ancak işleyen bir demokrasi ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında demokratik devlet sistemlerinde dış politik kararların

⁵ Selahaddin BAKAN, *Teoriler Işığında Dış Politika, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.9-10

⁶ Ramazan GÖZEN, *Dış Politika Nedir?, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.4

⁷ James Rosenau, *Domestic Sources of Foreign policy*, New York, 1967 (çev. İbrahim S.Canbolat, Uludağ Üniversitesi)

⁸ GÖZEN, *Dış politika nedir....*,s. 5

demokrasiye uygun olduğu görülür. Wildawski'nin "*diktatörsüz savaş, demokrasisiz barış olmaz*" değerlendirmesi dış politika ile demokrasi arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ifade etmektedir.⁹

Dış politika stratejisi denildiğinde; devletin dış çevreye, ya da dış dünyaya karşı genel tutumunu, bu dünya ile olan bağlantılarını, iç ve dış amaçlarına ulaşmak ve bekleyişlerini gerçekleştirmek için kabul ettiği ve izlediği genel yön kastedilmektedir. Devletler genel stratejilerini çoğu kez gizli tutarlar, bunu açıkça söylemezler. Bu nedenle, genel stratejiler, devletin çeşitli konulardaki tutum ve davranışları ile ortaya çıkar.¹⁰ Devletler dış politikalarının gizli olmasını hareket alanlarını koruyabilmek için istemektedirler.

Devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde "Güç" önemli bir faktördür. Morgenthau, uluslararası politikayı bir güç ve iktidar mücadelesi olarak tanımlamaktadır. O'na göre bir ulusun güçlü olabilmesi için, "*coğrafi konum, doğal kaynaklar, endüstriyel gelişmişlik ve kapasite, askeri hazırlık ve nüfus*" gibi somut göstergeler yanında; "*ulusal karakter ve moral, becerikli diplomasi, istikrarlı bir siyasal rejim ve hükümet şekli*" gibi soyut göstergelerin de iyi olması gerekir.¹¹ Morgenthau'nun bu güç tanımlaması pek çok yazar tarafından eleştirilmiş ve bunun yerine farklı güç analizleri getirilmiştir. Davranışçı okulun temsilcisi olan Karl W. Deutsche'e göre bir devletin gücü, bu güç kaynakları alt alta dizilerek ölçülemez ve belirlenemez; bunun yerine bir devletin dış politika davranışları sonucunda elde ettiği sonuçlara dikkat etmek gerekir. Eğer devlet uluslararası ilişkilerde kendi çıkarlarına uygun sonuçlar elde edebiliyorsa, olayları kendi lehine çevirebiliyorsa bu devlet güçlüdür, değilse güçsüzdür.¹²

⁹ Wildawski'den aktaran Selahaddin BAKAN, **a.g.m.**,s. 13

¹⁰ GÖNLÜBOL, **Uluslararası politika..**, s. 62

¹¹ Ramazan GÖZEN, "*75.Yılında Türk Dış Politikasının Analizi ve Değerlendirilmesi*", **Yeni Türkiye**, "Cumhuriyet" Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1347

¹² GÖZEN, **Dış Politika....**,s. 1347

1.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen Nedenler

Dış politika kavramı insanlığın yazılı tarihinin başından beri var olan bir olgudur. Uluslararası ilişkileri de şekillendiren işte bu dur. Dış politika kavramı ait olduğu ülkeye göre farklılık gösteren bir olgudur. Fakat hangi ülkeye ait olursa olsun belli ortak özelliklere sahiptir. Örneğin, ilişki içerisinde bulunan devletle iyi ilişkiler kurulması, işbirliğinin geliştirilmesi ve sonuç olarak genel hedefte barışın korunmasıdır. Bu ilişkiler ya iki taraflı ya da çok taraflı olarak yürütülebilir. Genel olarak ortak özellikler karşılıklı ilişkiler bazında böyleyken özel manada, mevzubahis ülkenin askeri gücü, kamuoyu ve ekonomik çıkarları da örnek gösterilebilir. Bu ortak özellikler değişken olarak ve olmayarak sınıflandırılabilir. Şu ana kadar saydığımız özellikler değişiklik gösterebilir. Öte yandan değişmeyen özelliği ne örnek vermek gerekirse bu ülkenin siyasi coğrafyadaki yeridir. Bunların dışında, diplomasiyi yürüten kişi veya kurumların durumu ya da konumu da dış politikaya ilişkin kararların alınmasında ve yürütülmesinde önemlidir..¹³

Şüphesiz uluslararası aktörler arasında en önemli aktör devletlerdir. Devletlerin Uluslar arası ilişkilerde dış politikaları doğrultusunda amaca ulaşmaları ve strateji belirlemeleri için şu hususlara önem vermeleri gerekmektedir.

- Dış koşulların doğru değerlendirilmesi
- Bölgesel koşullara bilgi bazında da olsa hakim olmaları
- Jeopolitik ve jeostratejik özelliklerinin doğru değerlendirilmesi
- İdeolojik yapılarına uygun hedefler belirlenmesi
- Kamuoyunun yönelimlerini doğru saptamaları¹⁴

¹³ YILMAZ Mustafa "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Nitelikleri ",Atatürk İlkeleri ve Tarihi Enstitüsü, 2023. , s.62

¹⁴ GÖNLÜBOL, Uluslararası politika..., s.62

Devletlerin dış politika stratejilerini seçmesinde çeşitli etkenler rol oynar. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri, uluslararası sistemin yapısıdır. Uluslararası sistemin belli bir zamandaki yapısı, onu oluşturan birimlerin davranışını etkiler ve onlara yön verir. Örneğin, gerçek bir kutuplaşmanın bulunduğu bir sırada dünyanın önemli bir stratejik bölgesinde bulunan bir devletin yalnızcılık politikası izleyerek çıkarlarını koruması veya amaçlarına ulaşması çok zor, hatta olanaksızdır. Öte yandan, bir devletin dış politika stratejisi; o devletin iç siyasal yapısının niteliği, ekonomik ve toplumsal gereksinimleri ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda devletlerin coğrafi konumu, topografik özellikleri ve doğal kaynaklarının niteliği ve niceliği ile dış politika stratejisi arasında da çoğu kez bir bağlantı bulunmaktadır.¹⁵

Devletlerin dış politika stratejilerini etkileyen bu faktörler doğal olarak Türk dış politikasının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle; uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan küresel ve bölgesel güç mücadelesi gibi dış dinamikler ile Türkiye'nin tarihi, coğrafi konumu, güvenliği, siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı gibi iç faktörler Türk dış politikasının oluşumunda ve dönüşümünde belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. Sınır komşularımız, uluslararası arenada etkili olan sanayileşmiş devletler ile dünya sistemini etkileyen başat güçler Türk dış politikasını etkileyen dış etkenler kapsamında ele alınabilir. Ülkemizdeki siyasi akımlar, ekonomik gelişmeler ile sosyal ve kültürel değişimler hem iç, hem de dış politikanın oluşumunu etkileme kapasitesine sahiptir.¹⁶

Türkiye devletinin asıl amacı varlığını sürdürmektir. Bu hedefin sağlanabilmesi için sayabileceğimiz diğer önemli noktalar Ülke güvenliğini sağlamak ve koruma; Stratejik önemi olan bölgeleri elinde bulundurma olarak iki başlık altında toplanabilir. Türkiye ülke güvenliğinin uluslararası arenada sağlanması için bu hususlara hayati önem vermiştir. Türkiye'nin

¹⁵ Gönübol, **Uluslararası politika...**, s. 63

uluslararası alanda gerçekleştirmeye çalıştığı bir diğer amaç ise Halkının sosyal ve ekonomik gereksinimlerini karşılayabilmek için gerekli dış tedbirleri almaktır. Bu hususun korunması için ekonomik kalkınma ve dolayısıyla toplumsal refah sağlanmalıdır. Türkiye'nin dış politikasından bakıldığında ülkenin bir bütün olarak kalkınıp güçlenmesi, halkın refahı ve kalkınmasından çok daha önemlidir.¹⁷

Türklerin, üç bin yıllık bilinen tarihinde geçirdikleri olaylar ve sonuçları, kültür birikimi ve devlet geleneği ile sahip olduğu tarihi tecrübe Türk dış politikasını etkileyen diğer bir faktördür.¹⁸ 1980' lere kadar Türk dış politikasının şekillenmesinde ve ya Dünya ile uyumlu hale gelmesinde, Türkiye'deki iç politik yapılanmadan çok, Osmanlı döneminden ve Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan iyi bir bürokrasi ve diplomasi geleneği etkili olmuştur.¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti genç bir devlettir. Kurulduğu günden bugüne kadar yaklaşık altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı çok kapsamlı bir mirasın yükünü taşımak zorunda kalmıştır. İmparatorluğun tasfiyesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren gündemde olan ve Cumhuriyetin güvenliğini ve geleceğini çok yakından ilgilendiren konular mevcuttur. Türk dış politikasının bu gün dahi karşı karşıya bulunduğu sorunlara bakıldığında, çoğunun Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayandığı görülür. Kıbrıs ve Ege sorunları ile Ermeni sorunu gibi konular bu kapsam içinde değerlendirilebilir.²⁰

Türk dış politikasını etkileyen temel öğeleri milli aidiyet hissi, tarihsel sahiplik duygusu ve önceki etmenlerin korunması ve geliştirilmesi

¹⁷ Vefa, TOKLU **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006, s.394-395

¹⁸ Aytaç EKER ve Uğur KILINÇ, "*Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri*", **Yeni Türkiye**, "Cumhuriyet" Özel Sayısı, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1335

¹⁹ BAKAN, **Teoriler ışında dış politika**.....s. 28

²⁰ GÖZEN, **Dış Politika**... s.1346

için atılacak adımlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Milli aidiyet hissi ile ele alınınca bu öge; Asya, Orta Doğu/İslam ve Batı olarak sınıflandırılabilir. Topraklarının yüzde 97'si Asya'da bulunan, yer yer feodal ve göçebe toplumların izlerini taşıyan ve halkın yüzde 98 oranında Müslüman olduğu Türkiye, Orta Doğu'nun Batı'ya her bakımdan en yakın ülkesidir. Ancak Batı'nın batılı olarak kabul etmediği Türk insanı Doğu Kültürü ile Batı kültürü arasında bir kimlik karmaşası yaşamaktadır.²¹ Sosyolojik olarak aidiyet bilincinin dışında, Türk toplumunun kendisini hangi kıtadan hissettiği daha önem kazanmaktadır. İmparatorluk mirası olan kültür birikimi ve Türkiye'nin batılılaşma çabaları sayesinde yerleştirilmeye çalışılan yeni bir kimlik, Türkiye için zorlu bir sosyolojik yapılanmayı doğurmuştur. Bu iç dinamiklerin şekillenmesi dış politikada da kendini göstermiştir. Bu ve yakın sebeplerden, Türk dış politikası, küresel, bölgesel ve sınırdaş ülkelerin oluşturduğu topluluk bir uluslararası ortamda, tarihsel ve çağdaş nedenleri olan pek çok sorunlar ve zorluluklar içinde bulunmaktadır. Tüm bunlar, Türk dış politikasının etkenliğini, yönelişlerini ve başarısını etkilemektedir.²²

1.3. Türk Dış Politikası

Birinci dünya Savaşı'nın bitiminde kurulan devletlerden biri de Türkiye'dir. Türkiye Lozan Barış anlaşmasının ardından diğer devletler tarafından tanınmıştır. Bu dönemde kurulmuş olan her yeni devlet gibi Türkiye'de devlet yapısının güçlenmesi ve diğer devletler gözündeki gücünün artmasını sağlamaya çalışırken, içte çeşitli kalkınma hamleleri gerçekleştirirken dışarıda da ikili ve ya çok taraflı dostluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır.²³ Oluşturulan paktlar ve Beş yıllık kalkınma planları bu konunun en önemli örneklerindedir.

²¹ Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 19802001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.20-28

²² GÖZEN, **Dış Politika...** s.1352

²³ EKER ve KILINÇ, **Dış Politikada gelişmeler...**, s. 1335

1930'lu yıllarda uluslararası ekonomik sistemin çözülmesine yol açan büyük buhran, Avrupa ile birlikte Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ancak Türkiye, Almanya ve İtalya gibi değişimci Avrupa devletlerinin aksine, kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak, anti-revizyonist bir politika izlemiştir.²⁴

Lozan'dan sonra Türkiye'nin stratejik önemi, yönetim şeklinin yeni yapısı, ulusalcı yaklaşımı ve aldığı Osmanlı mirasıyla, daha da artmıştır. 1923'ten sonra Türkiye Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ile komşu durumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği doğu bölgesinde, İngiltere Irak ve Kıbrıs ile Fransa Suriye ile İtalya ise On İki Ada'yı ve Meis Adası'nı eline geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuşlardır. Güçlü devletlerle komşu olan Türkiye bu dönemde gerçekçi bir dış politika izlemiştir.²⁵

Bu dönemde dış politikasını "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesine dayandıran Türkiye 1929 yılında, savaşı kanun dışı ilan eden Briand - Kellogg paktına ve 1932 yılında **Milletler Cemiyeti**'ne katılmak suretiyle uluslararası barış ve güvenlik sisteminde yer almıştır. Öte yandan Türkiye ile Balkan devletleri arasındaki yakınlaşma ve işbirliği, 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında **Balkan Antantı**'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır.²⁶ Bu gelişmelerde göstermektedir ki Atatürk bu dönemde barışçı politikasından taviz vermemekteydi. Bu barış siyasetinin bir sonucu olarak Sovyet Rusya'yı karşısına almamaya çalışıyordu. Türkiye bu dönemde Orta Asya ve Kafkasya' da batı ile ittifak halinde değildi. Aynı zamanda Atatürk İngilizlerin Kafkasya coğrafyasında kurduğu hükümetleri Türkiye' nin yıkması gerektiğini düşünüyordu. Bu durum içinde Bolşeviklerle

²⁴ Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003, s.335

²⁵ Mehmet GÖNLÜBOL- Cem SAR, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989, s.59

²⁶ Veli YILMAZ, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, ss 346-348

iş birliği şarttı. Türkiye'nin Atatürk dönemi dış politikasının barışçı niteliğinin bütünleyici özelliği ise güdülen milli siyaset idi. Atatürk'e göre Milli Siyaset;²⁷

*“Milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup milletin ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak. Gelişigüzel ulaşılamayacak istekler ardında, Milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak. Uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.”*²⁸

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi, Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki yakınlaşmayı artırmış ve Temmuz 1937'de Tahran'daki Sadabad Sarayında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında **Sadabad Paktı** adını alan anlaşma imzalanmıştır. Batıdan doğuya bir güvenlik kuşağı oluşturan Sadabad Paktı'na göre taraflar, aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırı amacı güden herhangi bir siyasi tertibe katılmamayı taahhüt etmişlerdir.²⁹

Türkiye bu dönemde kalkınmasını ön plana almış ve çatışmalardan uzak durmaya çalışmıştır. Türkiye'nin 1923-1938 dönemi dış politikası incelendiğinde, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesinin ana amaç olduğu görülmektedir.³⁰

²⁷ Anıl ÇEÇEN, Atatürk ve Avrasya , (der.) Utku Yapıcı, “ Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları; Orta Asya ve Kafkasya, Otopsi Yayınları, Mayıs 2004, s.200.

²⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, 13. Baskı, Milliyet Kitapları, İstanbul, 1997, s.81-82.

²⁹ YILMAZ, **Siyasi Tarih...**, s.353

³⁰ TOKLU, **Uluslar arası ilişkiler.....**,s. 443

İkinci Dünya Savaşı sırasında çatışmaya katılmaktan özenle kaçınan, savaşın son anında Mihver devletlerine savaş ilan ederek BM oluşumu içinde yer alan Türkiye, savaş sonrası yeni tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. İki kutuplu dünyada, kutuplardan birinin lideri olarak sivrilen Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri ile Türk Boğazları'nı Sovyet nüfuzu altına alma talebi, Türkiye'nin ABD önderliğindeki Batı bloğuna yakınlaşmasına neden olmuş ve 1950'de Kore Savaşı'na asker gönderen Türkiye 1952'de NATO'ya üye olmuştur.³¹

Türkiye Cumhuriyeti devletinin güçlenebilmesi ve uluslararası ortamda varlığını koruyabilmesi için, gelişmiş batılı ülkeler model kabul edilmiştir. Batılılaşma politikası, bir yandan Türkiye'nin modernleşmesi, gelişmesi ve güçlenmesi için batı ile işbirliği ve dayanışma içinde olmayı, diğer yandan Türk siyasal, ekonomik ve sosyal düzenini batılı standartlara uygun olarak dönüştürmeyi ve bu yönde reformlar yapmayı kapsar. Türkiye'nin Batılılaşma hedefi, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin liderliğinde oluşan NATO ve Batı bloğunun uluslararası ilişkiler stratejileriyle örtüşme sürecine girmiş, Soğuk Savaş süresince Türk Dış politikası, NATO üyeliğinin gerekleri çerçevesinde komünizmle mücadele, SSCB' nin çevrelenmesi ve diğer bölgelere dönük olarak Batı endeksli bir eğilim içine girmiştir.³²

Türkiye Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası konumundan çok, sınırlar boyu bir güvenlik anlayışına endeksli dış politika ve askeri strateji oluşturmuş ve uluslararası konumu bu güvenlik anlayışının dar kapsamı içinde yorumlamaya çalışmıştır.³³ Bu dönemde Türk dış politikasının temel vizyonu, devlet merkezli dış politika paradigmasını korumak, sürdürmek ve eğer mümkünse güçlendirmek olmuştur. Reel politik teori, Türk dış politikası için belirleyici bir teori olmuştur.

³¹ İdris BAL, "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.823

³² GÖZEN, "*Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon*", s. 46

³³ Ahmet DAVUTOĞLU, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s.73

Soğuk Savaş sonrası, SSCB'ye karşı kanat ülke olma konumunu kaybeden ve stratejik öneminin azaldığına dair iddialar öne sürülen Türkiye, 1990'larda Batı ve dünya için hala önemli olduğunu ortaya koyacak yeni argümanlar bulma arayışına girmiş, Türk karar alıcıları, daha aktif olarak, bölgede muhtemel yeni işbirliği imkânları üzerinde durmaya başlamıştır.

Birinci Körfez Savaşı'nda (1991) Saddam Hüseyin'e karşı oluşan koalisyonla Türkiye'nin aktif desteği diğer etkenlerin yanında, Türkiye'nin bölge ve dünya için hala kritik önemde bir ülke olduğunu Batı'ya anlatma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.³⁴ Dış politikadaki bu değişimde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın belirgin rol oynadığı söylenebilir. Özal'ın, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin aktif rol alarak uluslararası koalisyonda yer almasını istemesi değişen dış politika eğilimini yansıtmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Doğu-Batı cepheleşmesinin tarihe karışması ve Batının gözünde Türkiye'nin öneminin azalması, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Daha önce Batı ittifakı için önemli görülen Türkiye'nin tam üyeliğine AB tarafından Soğuk Savaş dönemindeki kadar olumlu yaklaşılmamıştır.³⁵ SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan, siyasi ve ekonomik anlamda birleşik bir Avrupa oluşturma düşüncesi AB'nin ilgisini Doğu Avrupa ülkelerine kaydırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ne olan jeopolitik algılamaları da özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte değişmiştir.³⁶

Türkiye'nin Batı yönelimli dış politikasını değiştirerek, bölgesel güvenlik ve iş birliği çıkarlarını, bağlı olduğu ittifak çıkarlarının üstünde değerlendirmeye başlaması, Türk dış politikasında henüz yeni bir dönüşümün yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu dönüşüm Türkiye'nin

³⁴ BAL, **Bölgesel Güvenlik...**,s. 825-826

³⁵ Yelda DEMİRAG, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta Ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi", <http://www.ieopolitik.org/demirag-5-1.asp> , (Erişim Tarihi:12.11.2009)

³⁶ Kenan DAGCI, "Turkey's New Geopolitical Imagination and EU Membership", (ed.) Kenan DAGCI and Gül Tuba DAGCI, **Rethinking Turkey - EU Relations**, Münster, MV Wissenschaft, 2007, p.41

yeni ve etkin bölgesel politikasının, Soğuk Savaş sonrası dönemin değişik koşullarının ve Avrupa uluslar topluluğunun ayrılmaz bir parçası olma yolundaki dış politika hedefinin çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.³⁷

Dış politikanın yeni döneminde denge politikasına devam eden Türkiye ' nin dış politikasındaki değişimi yeni market, Pazar arayışı olarak görmek gerek.³⁸ Türkiye dengelerin bir hayli değişken olduğu coğrafyasında kendini görmek istediği yer için yapması gerekenleri yapmaktadır. Etki edebildiği coğrafyanın büyüklüğü göz önüne alındığında, etkinliğini koruyabilmesi içinde ekonomik olarak da hazırlıklı olması gerekliliği Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen dönemde ekonomik sebeplerle Türkiye'nin Orta Asya devletlerine verdiği birçok sözü tutamamasında kendini göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası Avrasya'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin Batı ve ABD için öneminin azaldığı görüşünü haksız çıkarmıştır. Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşanan etnik çatışmalar ve savaşlar, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin bölgedeki hassas konumu ve belirleyici rolünün görülmesi, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerde İran'ın etkili olmasının önlenmesi ve bölgesel politik istikrarın sağlanması için, Batı'nın gözünde Türkiye önemli bir ortak olarak algılanmıştır. Soğuk Savaş döneminin politik anlamda kenar ülkesi olan Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla kendisini Balkanlar'dan Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzanan bölgenin merkezinde bulmuştur. Bu tablo Türkiye için yeni ufuklar anlamına gelmekteydi.³⁹

Soğuk Savaş sonrası döneminin getirdiği koşulların bir sonucu olarak Türk Dış politikasındaki bu yeni dönüşüm Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikalarını da şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasının Realist vizyonu, kapsam alanı bakımından daha da genişleyerek

³⁷ TOKLU, **Uluslar arası İlişkiler...**,s. 450

³⁸ <http://www.sondakika.com/haber-turk-dis-politikasi-new-york-ta-masaya-yatirildi-2025012/27>
(27.04.2010)Erş. 27 04 2010

³⁹ İdris BAL, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.370

Misak-ı Milli sınırlarının ötesinde, Balkanlardan Akdeniz'e, Kafkaslara ve Orta Asya'ya kadar uzanan Avrasya bölgesinde "etki alanı oluşturma" hedefini içeren bir anlayışa geçmiştir.

1.4. Rusya'nın dış politikası üzerinde önemli noktalar

İki binli yıllar göz önüne alındığında Rusya'nın ortalama kalkınma hızı %6 dır. Yeltsin zamanında 10 Milyar Dolar olan döviz rezervleri, on yıllık dönemin ikinci yarısının ilk çeyreğinde 250 milyar dolar civarındadır. Bu konuda özellikle 2007'de, Finans Bakanı Alexei Kudrin ve German Gref'in çabalarıyla kurulan "Stabilizasyon Fonu"nda biriken 72 milyar dolar dâhil değildir. Ekonomide Mihael Khodorvsky skandalının yarattığı sorunlar, petrol sektöründe devletleşmeden kaynaklanabilecek yatırım, verim ve üretim düşüklüğü miktarının aşılmaya başlandığı söylenebilir. Rusya'nın ekonomik ve askeri açıdan geleceğinin garanti altına alınması için ülkenin içinde bulunduğu yaygın alkolizm sorunu ve kötü sağlık sistemi yüzünden, 2007-2008 rakamlarına göre, nüfusun yılda 700,000 kişi azalmasına sebebiyet veren demografik krizde halledilmelidir.⁴⁰

Rusya'da dış politikanın hedefleri konusunda farklı görüşleri seslendiren bir çok siyasal grup vardır. Bu gruplar içlerinde birçok alt grubu barındırmakla birlikte başlıca üç kategoriye ayrılmaktadır.

1. Eski imparatorluğa özlem duyan neo komünistler ile aşırı milliyetçi neo faşistler. Bunların ortak noktasını yeniden büyük güç olma arzusu olarak ta özetleyebiliriz. Bu fikir sahibi gruplara göre Rusya'nın gerçek sınırları eski Sovyet Coğrafyası sınırlarıdır. Bu fikir Orta Asya konusunda önemli bir görüş oluşturmaktadır. Ayrılan Cumhuriyetler Rusya'nın liderliği altında yeniden toplanmalı ve Rusya'da bu ülkeler üzerinde eski kontrol ve hâkimiyetini sağlamalıdır. Rusya çekildikten sonra bölge ülkelerinin siyasi olarak sorunlar yaşayacağı, göç

⁴⁰ Murat Metin HAKKI "Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?", Tasam Yayınevi, İstanbul, 2007, s.110

sorunlarının ortaya çıkacağı, ekonomik sorunların baş göstereceği ve fundamentalizm ortaya çıkacağı konusunda fikir birliği olan bu gruplar tek çarenin “Büyük Rusya” olduğunu düşünmektedirler.

2. Kökten demokratlar ise kaybedilen eski Sovyet toprakları için şanssızlık diye düşünseler de eski Rusya için nostaljik bir tutum içinde değillerdir. Batının etkisine açıktırlar. Bu fikir grubuna göre geniş topraklara ve nüfusa sahip bir devlet değil, çağdaş düzeyde endüstrisini tamamlamış, zengin ve demokratik ülkeler büyük güç olabilir.
3. Bunlar birleşik bir krallık fikrini biraz farklı çerçeveden ele almaktadırlar. Ayrılan Cumhuriyetler yeniden zapt edilmemeli, İngilizlerin yaptığı gibi kolonici politikalarıyla birleşik bir krallık bünyesinde etki altında tutulmalıdır.⁴¹

Bütün bu fikir gruplarının ortak noktası, yine Büyük Rusya düşüncesidir. Doksanların başlarında kendilerine Rus politikası içerisinde yer almaya çalışan bu gruplar, Putin politikalarında ortak bir çatı altında toplanabilmiştir.

Putin endüstriyel açıdan gelişmiş bir ülke olunması gerekliliğini sonuna kadar yerine getirmeye çalışmaktadır. Fakat Büyük bir güç olmak için ele geçirilmese de etkisi altında tutulması gereken büyük toprak parçalarının olması gerekliliğini; bu bölgelerdeki Rus çıkarlarını koruyacak stratejik konu ve noktalarda hakim olunmasının gerekliliğini iyi bilmıştır.

Rusya 2000' li yıllara kısaca bu etkiyle girerken Orta Asya konusunda artık çok daha somut adımlar atmaya hazırlanmaktaydı. Rusya'nın Orta Asya politikası için önemli avantaj noktaları ise;

1. Yeni devletlerin askeri açıdan Rusya'ya hemen hemen tam bağımlılığı.
2. Çeşitli ticari ve üretim bağları.

⁴¹ Oya Akgüneç MUGİSİDDİN, “ Rusya Federasyonu'nun Dış politika Hedefleri ve Bunlar Üzerindeki Etkin faktörler”, Avrasya Dosyası, cilt:1, sayı:1, (İlkbahar-1994)

3. Orta Asya devletlerindeki iç politika istihbaratı ve yönetici elitle bağlar.
4. Azalmakta da olsa Büyük Rus azınlığı.
5. Rusçanın bölgedeki evrensel niteliği ve Rus kültürünün etkisi.⁴²

Bu beş etmen Orta Asya devletlerinin üzerindeki etkilerini ülkelerin Rusya'ya karşı konumları ve Sovyet zamanından kalan miraslarıyla orantılı olarak arttırıp azaltmaktadır. Bu avantajların etkili olup olmaması

- Bu araçların hedef ülkelerdeki etkinlik düzeyleri
- Rus dış politikasında hedef ülkenin önem düzeyi
- Hedef ülkeyle Rusya'nın bağımlılık düzeyi
- Ülkede aktif rakip bölgesel ve ya küresel güçlerin varlığı. Buna bağlı olarak mevzubahis güçlerin hedef ülke ekonomisindeki etkinliği
- Hedef ülke elitlerinin Rusya'ya karşı ortak tavırları.

Etmenlerine bağlıdır. Yukarıda sayılan Orta Asya'ya yönelik temel araçları Rusya'nın Orta Asya politikasının tek bir yönün olmadığı ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri tek tek ele alındığında Rus Dış politikasının neden bölge bölge farklılıklar gösterdiğinin asıl cevabıdır.⁴³

1.5. Türkiye'nin Avantajları

Türkiye Orta Asya devletlerine nüfuz etmek için bir dizi avantaja sahiptir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması çoğulculuk, milliyetçilik, din ve piyasa ekonomisi ile denemelere girişen yeni cumhuriyetler doğurmuştur. Birkaç merkezden ekonomik ve ideolojik rekabete rağmen Türkiye'nin daha gelişmiş bir ekonomiye ve teknolojiye sahip bir ülke olarak önemi açıktır; Türkiye'nin demokratik ve laik özellikleri, bölgedeki halkla kültürel ve tarihsel yakınlıkları

⁴² Elnur SOLTAN, "Rusya Kırgızistan Asimetrik ilişkilerin Sürekliliği" Avrasya Dosyası Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı, Cilt:7, Sayı:4, Kış 2001-2002, s.184.

⁴³ Utku YAPICI, "Türk Dış Politikası'nın Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya", Otopsi Yayınları, Mayıs 2004, s. 100-101

Türkiye'yi Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerde avantajlı bir konuma yerleştirmektedir.⁴⁴

Küçük Asya ve Asya'nın Türkçe konuşan halkları arasındaki bağlantıları pekiştiren diğer anahtarlar eğitim olmuştur. Anadolu iş adamlarının - ki bunların çoğu küçük ve orta ölçeklidir- yatırımları sonucunda bu bölgede eğitim dili İngilizce olan ve bu ülkelerin yeni kuşaklarını modern dünya sistemiyle bütünleşmeye hazırlayan 130'dan fazla okul açılmıştır. Türk devleti de bölge ülkelerinden 10.000 öğrenciyi Türk yüksek öğretim kurumlarında eğitim görmeye davet etmiştir.⁴⁵

Türkiye'nin sahip olduğu ikinci avantaj parlamenter demokrasisidir. Bazı sorunlara rağmen, Türkiye'de parlamenter sistem işlemekte ve demokratik değerlere saygı gösterilmektedir. Türkiye'nin yüz yılı aşkın bir parlamenter geleneği vardır ve Orta Asya devletlerinin parlamenterlerine bazı eğitim imkânları sunmuştur. Orta Asya cumhuriyetlerinin tümü demokrasiyi her türlü "pan" ideoloji ya da otoriter sisteme tercih ettiklerini tekrar tekrar vurgulamışlardır.⁴⁶

Türkiye'nin son avantajı da Orta Asya Türki devletlerinin kültürü ile din, etnik köken ve dil gibi ortak birleşenleri paylaşan kültürüdür. Türkiye Orta Asya alfabelerinin Latin harflerine dönüştürülmesini desteklemeyi sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye çok sayıda dini eğitimci göndermiş ve camiler ve diğer dinsel hizmetler için personel sağlamıştır.⁴⁷

Orta Asya'daki Türk kökenli Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen devletlerine batılı demokratik sisteme ulaşmalarında yol gösterici rol oynayan Türkiye, bu ülkelerle tarihten gelen bağlarını sağlamlaştırma ve geliştirme gayretlerini devam ettirmektedir. Türkiye bölgede özellikle İran ve Rusya ile yaşanmakta olan nüfuz mücadelesinde yapıcı rol üstlenmektedir. Son yıllarda

⁴⁴ Yılmaz BİNGÖL , "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası ve Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", Avrasya Etüdüleri, s.5, 14 Yaz- Sonbahar, 1998

⁴⁵ Yılmaz BİNGÖL, Sovyet Sonrası..., s. 6

⁴⁶ Yılmaz BİNGÖL, Sovyet Sonrası..., s. 6

⁴⁷ Yılmaz BİNGÖL, Sovyet sonrası... s. 7

Türkiye'nin Rusya ve İran'la olan ticaret hacminin hızla artması bölgesel rekabetten bölgesel ittifaka geçiş süreci olarak değerlendirilebiliriz.

Türkiye'nin avantajları da belli etmenlerle tehlikeye girmektedir bunları sıralıyacak olursa:

1. Yeterli yatırım sermayesi, teknolojik altyapısı ve personeli olmayışı,
2. Türkiye'nin söz konusu coğrafyaya dair bilgi azlığı ve bölge uzmanlarının az oluşu,
3. Bu topraklarda milliyet veya din üzerine bir birliği engelleyen sosyal, dini ve politik yapılar,
4. Rusya'nın buradaki cumhuriyetleri kendisine bağlama isteği,
5. Rusya'nın enerji koridorlarını kontrol etme arzusu,
6. ABD'nin Rusya'nın nüfuzunda olan bölgeye karışmama kararı⁴⁸.

1.6. Türkiye'nin Orta Asya Politikası

Sovyetler Birliğinin dağılması Türkiye Cumhuriyeti için unutulmaya yüz tutmuş sınır ötesi aynı din, dil ve ırkı paylaştıkları Türk halklarla yeniden buluşmaya zemin hazırladı. Soğuk savaşın bitmesi tüm dünyada ilgi ve şaşkınlıkla karşılanırken bundan en fazla etkilenen ülkelerden birisi şüphesiz Türkiye oldu. Varşova ve NATO sınırları arasında tampon bölgede yer alan Türkiye'nin bir yandan üstleneceği yeni pozisyon diğer yandan bağımsızlıklarını kazanan Türki Cumhuriyetlerle olan dini ve milli bağları, NATO'nun kuruluş amacını ortadan kaldırmasıyla, Türkiye'nin Orta Asya'ya yakından ilgi duymasına yol açmıştır.

Özetlemek gerekirse Türkiye bu dönemde, kendisini bağımsızlıklarını yeni kazanmış küçük ve istikrarsız devletlerle sarılı halde bulmuştur. Soğuk Savaş'ın istikrarlı sistemi kaybolmuş ve yerine belirsizlik

⁴⁸ OLSON, Türkiye'nin Suriye... s.91

hkim olmuştur. Aynı şekilde Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye ile aralarında dil, kültür ve tarih bağları bulunan bağımsız devletler ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Türkiye 'nin bu yeni düzende yerini bulması zaman almıştır.

Türkiye yeni konumuna karar verirken Batı tarafından kendine atfedilecek yeni rolünü de görmeye başlamıştır. Soğuk savaşın sona ermesi yalnız Türkiye'yi değil tüm dünyayı hazırlıksız yakalamıştır. Bölgede yer alan nükleer enerji kaynakları ve İran'ın bölge ülkelerine model oluşturması kaygısı, Batı nezdinde Türkiye'nin bölge ülkelerine model olarak sunulmasına ve desteklenmesine olanak tanımıştır. Özellikle İran kaygısı ve Rusya'nın içine düşmüş olduğu siyasi, ekonomik ve askeri darboğaz bu ülkenin tarihte ilk defa bölgedeki Türk varlığına sessiz kalmasını sağlamıştır.

1.7.Türkiye ve Orta Asya Tarihi

Siyasal ve kültürel açıdan Orta Asya'da 15. yüzyıla kadar İran'ın başat etkisi söz konusuydu; bu andan itibaren Türk nüfus ezici dilsel, siyasi ve kültürel etki sağladı. Türk unsurlar 19. yüzyılda daha da ağırlık kazanıp siyasi bilinçleri netleşirken İstanbul'daki halifelik Müslüman birliğinin ve yabancı devletlerin işgaline karşı direnişin simgesi haline geldi. Tek bir İslami kimlik konusunda giderek artan duyarlılık, Sünni- Şii unsurlar arasındaki uçurumu daraltmayı bile başarsa da tamamen yok edemedi. Anayasanın kabulü ve 1876'da meclisin kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi reforma 1839'da başlamış olan Osmanlı devleti, reform peşinde olan Müslümanların gözünde çağdaşlaşmanın ve kalkınmanın simgesi haline geldi. Rusya'nın Müslüman aydınları İstanbul'u bir reform modeli olarak kabul ettiler. Rusya'nın dört bir yanından gençler öğrenim görmek, İstanbul'da Rusya'da olduğundan çok daha özgür bir biçimde yayılmakta olan batılı fikirlerle tanışmak, değişme ve çağdaşlaşma yolundaki başarılı çabalara tanık olmak için İstanbul'a akın ettiler. Türklerle Rusya Müslümanları arasındaki ilişkiler o derece yoğunlaştı

⁴⁹ Faruk SÖNMEZOĞLU ve Baskın ORAN, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, ss. 420-424

ki, Rusya Türkleri Osmanlı devleti içerisinde etnik ulusçuluk, pantürkçülük, hatta panislamcılık fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol oynadılar.⁵⁰

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin ve Rus Çarlığının dağılması akabinde Türkiye Cumhuriyetinin ve SSCB'nin kurulması Orta Asya Türk Halkları ile Türkiye Türkleri arasındaki ilişkilerin 70 yıl kadar kesilmesine neden oldu. Atatürk dönemi atılan adımlar Soğuk Savaşın'da etkisiyle bir süre ilerlese de nispeten zayıf kalmıştır. Bu zayıf kalışın sebebi yine uzun zamandır Rusya'nın Orta Asya üzerindeki politikalarından kaynaklanmaktadır.

Milli mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikası Sovyet Rusya ekseninde olmuştur. Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devletlerinin yıkıldığı 20. yüzyıldan itibaren Türk- Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülür. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında, Bolşevik İhtilalı ile kurulan SSCB ve batılı güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Yeni Türk Devleti arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Bolşevik Rusya, Türkiye'deki Milli Mücadele hareketini Batının kapitalist sömürgeci politikasına karşı bir reaksiyon olarak görmüş ve "kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede" Müslüman dünyasına yardım etmeyi kendi politikasına uygun bulmuştur. Yeni Türk devleti ilk diplomatik ilişkiyi, kendisi gibi Batının emperyalist devletleriyle savaşan Sovyetlerle kurmak istemiştir. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri, Milli Hükümetin diplomatik alanda tanınması lüzumu ve Milli Mücadeleyi başarabilmek için gerekli olan yardıma duyulan ihtiyaç, Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM)'nin SSCB ile temasını yararlı ve zorunlu kılmıştır.⁵¹

Türkiye ile SSCB arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova dostluk antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Misak-Milli SSCB tarafından

⁵⁰ Karpat. H, Türkiye ve Orta Asya, İmge Kitapevi, Çev. Hakan Gür, Nisan 2003, İstanbul S.313-314

⁵¹ Fahir ARMAOĞLU, **Siyasi Tarih, 1789-1960**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.630-31

tanınmış, iki ülke arasında sıkı bir dostluğun temeli atılmıştır. Bu antlaşmanın 8.maddesi, taraflara *"toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmeme..."* yükümlülüğünü getirmiş; böylece Türkiye, Sovyetlerdeki Turancı akımları desteklemeyeceği garantisini verirken, Sovyetler de Türkiye'de komünizmi yayma çabası içinde olmayacağını deklare etmiştir. Diğer taraftan Ankara Hükümeti, Moskova Antlaşması ile Türkiye-SSCB arasındaki uyuşmazlıkları gidermiş ve doğu sınırından emin olarak Milli Mücadeleye devam etme imkânı bulmuştur.⁵² Bu durum Orta Asya siyaseti için yapılacak veya yapılması öngörülen konular için daha sonra bir engel oluşturacaktır. Rusya'nın Orta Asya konusunu daha ilk yıllarda kendi lehinde muhafaza etmeye çalışacağı anlaşılmıştır. Rusya ile yapılan bu anlaşma maddesi Türk Orta Asya politikası üzerinde ki Rus etkisinin kesin bir kanıtı niteliğindedir.

Fakat Türkiye Milli Mücadele'den sonra özellikle Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Orta Asya ile münasebetlerini geliştirici adımlar atmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında SSCB ile Türkiye arasında yakın ilişkiler kurulmakla birlikte, bu dönemde özellikle Orta Asya' da yaşayan Türklerin durumu ile yakından ilgilenilmiş ve geleceği konusunda çalışmalara başlanmıştır. Örneğin; 1921 yılında Ali Fuat Paşa başkanlığında Moskova'ya gönderilen Türk heyetinde yer alan TBMM mebusu İsmail Suphi Bey, bir süre sonra Türkistan'a gönderilmiştir. Temmuz 1921'de Buhara'ya varan İsmail Suphi Bey'in vazifesi, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda, Türkistan Milli Birliği'nin kuruluşu için Türkistan Türkleri arasında arabuluculuk yapmaktır. O zamanlar Türkistan liderlerinden biri olan Profesör Togan ve diğer liderlerle görüşen İsmail Süphi Bey, Buhara'da yaptığı çalışmalar ile Türkistan Milli Birliği'nin teşkilatlanmasında ve Türkistan için bir milli mücadele merkezi kurulmasında etkili olmuştur".⁵³

⁵² Hamza EROĞLU, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.181

⁵³ Mehmet SARAY, *Türkiye ve Komşuları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, ss.392-393

Türkiye ile Orta Asya Türklüğü arasındaki kültürel ilişkiler 19. Yüzyıl ortalarından 1920'li yıllara kadar sınırlı da olsa bir gelişme göstermiştir. Karşılıklı çıkarılan yayınlar iki tarafta da yayınlanmış ve ortak söylemler içinde buluşmuşlardır. Bu dönemde İstanbul'da çıkan gazete, dergi ve kitaplar; Azerbaycan, Kırım, Kazan bölgeleri ile Taşkent, Buhara ve Semerkand gibi Orta Asya merkezlerine ulaşabilmekte, aynı şekilde Orta Asya ve diğer yerlerdeki Türkçe yayınlar da İstanbul'a ulaşmaktaydı. Özellikle İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesi İstanbul aydınları tarafından yakından takip edilmekteydi. Türkiye ile Türkistan arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin Türkistan halklarının alfabelerini ve kültürel hayatını tümüyle değiştirmesine kadar devam etmiştir.⁵⁴ Bu sebeple yapılan asimilasyon politikaları belli ölçülerde başarılı olmuştur.

Asimilasyon politikalarının geçmişi Çarlık Rusya zamanına kadar dayanmaktadır. Çarlık Rusya olsun Sovyet Rusya olsun Rusların tarih boyunca sürdürdüğü kültür emperyalizminin hedef kitlesi çoğunlukla Türkler olmuştur. Kültür emperyalizminin amacı işgal edilen coğrafyadaki Türk halkının, milliyet aidiyetini ortadan kaldırarak Ruslaştırmak olmuştur. Bu maksatla Rusya'nın izlediği politikalar üç başlık altında toplanabilir

- Kültür alanında yapılan asimilasyon
- Milliyet duygusunu yok etme
- Rus olmayan milletlerin geçmişlerini tahrip etme

Fakat, Ruslar tarafından Çarlık dönemi ve SSCB'nin ilk yıllarında uygulanan Ruslaştırma ve hristiyanlaştırma yoluyla Türk kimliğini yok etme çabaları umulan sonucu vermemiştir. Bu gelişmenin akabinde yeni bir siyaset yolu çizilmiştir. Kazan Üniversitesi profesörü İlminskiy' nin görüşleri Rusları sonuca ulaştırmıştır. İlminskiy'nin bu politikasının genel argümanı Türk

⁵⁴ Orhan KAVUNCU, "Sovyetler Dağıldıktan On Beş Yıl Sonra Türk Cumhuriyetleri", **Türk Yurdu**, Şubat 2007, Cilt:27, Sayı:234, s. 26

toplumunun ayrı ayrı uluslar haline getirilmesi fikrine dayanıyordu. Rus "Türklük Bilimi" adındaki bu politika üç ana unsurdan oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi Türkistan'da Türkler tarafından kullanılan alfabeyi değiştirmek ve yerine Kiril alfabesinin yerleştirilmesiydi. İkincisi, Türkler tarafından kullanılan ortak dil olan Çatayca'nın yerine Rusçanın geçirilmesiydi. Üçüncüsü, Osmanlı Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasındaki her türlü bağın engellenmesiydi.⁵⁵

Ruslar bu politikaları ile Türk Boyları arasındaki küçük farklardan yeni milletler oluşturmayı başarmıştır. Stalin dönemindeki asimilasyonda bu politikanın başarıya ulaşmasındaki en etkin dönem olarak görülmektedir. Stalin, İlminsky'nin politikasını değiştirerek "Milletler Politikası" nı uygulamıştır. Bu politikanın başlıca üç önceliği vardı. Bular sırasıyla, ilki Türk milletine yapay farklılıklar ile dil, kültür ve tarih alanlarında ayrı ayrı nitelikler kazandırmaktı. İkinci, Coğrafi sınırları yaratılacak farklı unsurları birbirleriyle çatışacak ve sürtüşecek biçimde belirlemektir. Üçüncü ise dil ve alfabe olarak hem bu unsurların kendi aralarındaki, hem de Anadolu Türkleri ile olan irtibatı koparacak farklılıklar oluşturmaktır. Bu politikanın tam manasıyla uygulanması, 5 Aralık 1936 tarihli SSCB anayasası ile mümkün olmuştur. Bu anayasaya göre Türkistan beş parçaya bölünmüştür. Rusya'nın tarihi bölme politikası burada ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Bu sırada Orta Asya'da bulunan Türk Toplulukları Sovyet etkisine girdikten sonra başlangıçta kültür birliğini koruyabilmek amacıyla ortak alfabeyi kullanmak gereğini saptamışlar ve bu maksatla Türkiye ile müşterekliği de sağlamak üzere Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Fakat SSCB, Türk kültür birliğini önlemek amacıyla, Latin alfabesinin Türk Cumhuriyetlerinde kullanılmasına karar vermiş ve her Türk lehçesini ayrı lisanlar gibi geliştirecek şekilde Latin alfabesi tanzim edilerek, Rusçanın yanı

⁵⁵ Birsal HAKTAN, Orta Asya'dan Anadolu'ya, 16. Yüzyıldan Günümüze Avrasya'da Yaşanan Türk Kimliği Rezyonu, 2023, Ankara, Atılım Yayınları, No:58, 2006, s.66-68

⁵⁶ Ahmet SAPMAZ, Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye etkileri, Ötüken yayınları, Ankara, 2008,s.322-323

sıra, eğitim dili olarak Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Tataristan (Başkurt) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1926 yılına gelindiğinde Kafkasya ve Orta Asya Türkleri arasında Latin alfabesinin kullanılması oldukça yaygınlaşmıştır.⁵⁷

Sovyetlerin Türk toplumlarına Latin alfabesini kabul ettirmesinin hemen ardından 1 Kasım 1928'de Türkiye'de Latin alfabesinden alınan harflere, Türk dilinin özelliklerini belirten işaretlerin ilave edilmesi ile oluşturulan Yeni Türk Alfabesine geçilmesi⁷⁰ nedeniyle Sovyetlerin planları geri tepmiştir. Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesi ile birlikte Türk dünyasında dil ve kültür kopukluğu da kademe kademe giderilmeye başlanmıştır. Böylelikle Türkiye'de çıkan yayınlar Sovyet idaresindeki Türklere ve onların yayınları da Türkiye'ye kolayca ulaşma imkanı bulmuştur. Böylelikle bütün Türk coğrafyası aynı yazı diliyle anlaşır hale gelirken böylelikle bütünlük yani millet bilinci pekişmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Atatürk, alfabe inkılâbından sonra da kültür hamlelerine devam ederek dil ve tarih inkılâbını başlatmıştır. Türk dilini ve tarihini bilimsel yöntemlerle araştırıp ortaya koyacak Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932) ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini (1931) kurdurmuştur. Bir müddet sonra bu cemiyetler "Türk Tarih Kurumu" ve "Türk Dil Kurumu" şekline dönüştürülmüştür.⁵⁸

Yeni Türk devleti kurulurken ortak tarihin sistemli bir şekilde araştırılması ve sonuçların toplanması amaçlanmıştır. Buradaki amaç Türk milletinin geçmişini doğru öğrenmesi ve kendi tarihini kendinin yazmasının gerekliliğidir. Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk şöyle bir söz söylemiştir;

⁵⁷ DPT Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000

⁵⁸ Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.269

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır"⁵⁹ demiştir.

Atatürk'e göre, Türkiye dışındaki Türklerin Türkiye'ye tamamen göçü asla çözüm değildir. Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler, buldukları ülkelerde ulusal kimliklerini koruyarak, mevcut oldukları ülkelerde ya da coğrafyalarda varlıklarını sürdürmelidirler. Bu temel politikanın en somut örneklerine Lozan Barış Konferansı tutanaklarında rastlamak mümkündür. Bir şekilde yurt dışından gelen Türk asıllı göçmenleri, "kaybedilmiş ülkelerimizin milli hatıraları" kapsamında değerlendiren ve gereken önemi veren Atatürk, diğer taraftan, Antlaşmaya ek "Mübadele Protokolü"nde de görüleceği üzere, İstanbul'daki Rumlara karşılık yaklaşık üç kat daha fazla nüfusa sahip Batı Trakya'daki Türklerin yerlerinde kalmalarını, bir başka ifadeyle mübadele kapsamına alınmamaları için kararlılık göstermiştir⁶⁰

Atatürk, Türkiye dışındaki Türklerin kültürel yapılarını koruyup geliştirecek; onları buldukları ülkelerde eşit ve rahat yaşamalarını olanaklı kılacak politikaların üretilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Bu açıdan, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak isteyen özellikle komşu ülkelerin, içlerindeki Türk azınlığa karşı duyarlı ve saygılı olma zorunluluğunu hissetmesi sağlanmalıdır. İşte, Lozan Barış Antlaşması başta olmak üzere, komşu ülkelerle yapılan ikili antlaşmalarda Türk azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin yer alması, bu politikanın bir tezahürüdür. Bu antlaşmalarda, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklerin temel insan haklarının güvence

⁵⁹ EROĞLU, *Türk İnkılap...* ss.271-275

⁶⁰ Reha PARLA, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan- Montrö*, Lefkoşa, 1985, s. 72-77 ve 101

altına alınmasının yanı sıra, bu topraklarda şehit düşmüş askerlerimizin kabirlerini bir araya getirmek suretiyle şehitlikler açılması da sağlanmıştır.⁶¹

Atatürk, Türk Dünyası hakkındaki gelişmeler Türkiye'nin her zaman hazırlıklı beklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Cumhuriyetin 10.yıl kutlamaları sırasında içerisinde 1960' yılların dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de bulunduğu bir grup gence bu konuyla ilgili şunları söylemiştir.

“ Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız var. Fakat yarın ne olacağını kimse bu günden kestiremez: Tıpkı Osmanlı gibi tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir; özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak o günü yalnız susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır. Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli v.s olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz; bizim onlara yaklaşmamız gerekli...”⁶²

Atatürk'ün bu öngörü ve önerilerine rağmen, Türkiye Türk Dünyası'na ilişkin uzun vadeli bir strateji oluşturamamıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yapılan bazı faaliyetlerin dışında, uzun vadeli bir stratejiye dayalı politika izlenmemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerin beklentileri karşılanamamıştır.

⁶¹ Yalçın ÖZALP, **Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri**, (Ankara: A.Ü.T.İ.T.E. yayınlanmamış doktora tezi, 3 C, 1987).

⁶² Ümit ÖZDAĞ, Atatürk'ün Dış Politikasının Mantığı, Atatürk dönemi, Siyasi, Sosyal ve ekonomik Durum ve Gelişmeler Sempozyumu Bildirisi, (der.Utku Yapıcı, Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Orta Asya ve Kafkasya, otopsi yayınları, 2004, s.202

Atatürk'ten sonra Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikasından uzunca bir süre söz etmek zordur. Türk liderler, özellikle Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan "Dış Türklere" yönelik resmi politika izlemekten kaçınmışlar ve Sovyetleri bu konuda tedirgin etmemeye çalışmışlardır. Bu dönemde, Orta Asya Türkleriyle birlikte bir Türk Birliği oluşturmak amacıyla Sovyetler Birliği'ne karşı cihat ilan edilmesini savunan kimi sınırlı gruplar dışında hiçbir Türk hükümeti bu konuya ilgi göstermediği gibi, Sovyetler Birliği yönetimindeki Türk halkları üzerine araştırma yapılması bile engellenmiştir. Sovyetler Birliği ise ülkesindeki Türk-Müslüman toplulukların Türkiye ile ilişki içine girmesinin kendisi için doğuracağı tehlikeleri göz önüne alarak, Orta Asya ve Kafkasya halklarının Türkiye ve dünya ile ilişki geliştirmesine olanak tanımamış, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) dahi bu halklarla ilişki kurmasına izin vermemiştir. Dolayısıyla Gorbaçov yönetiminin son günlerine kadar Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya halkları ile kayda değer bir ilişkisi olmamıştır.⁶³

Kısacası, Mart 1921'de Sovyetler ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Dostluk ve kardeşlik antlaşmasının 8.maddesi ile Türkiye, Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymama garantisi karşılığında Turancı akımları desteklememe sözü verirken, "Dış Türkler" konusunu da 1990'lı yıllara kadar rafa kaldırıyordu. Bu çerçevede Soğuk savaş döneminde Türkiye, SSCB sınırları içerisinde yaşayan "Dış Türkler" konusuna ilgi duymaktan kaçınarak Sovyetleri bu konuda tedirgin etmemeye çalıştı. Orta Asya Türkleriyle birlikte bir Türk birliği oluşturmak amacıyla SSCB'ye karşı cihat edilmesini savunan kimi gruplar dışında, hükümetler bu konuya ilgi göstermedi. Orta Asya ve Kafkas halkları da Moskova'nın sıkı kontrolü altında Türkiye'yle ilişkiye girme şansına sahip olmadılar. Dolayısıyla, SSCB'de merkez kontrolünün gevşetildiği Gorbaçov yönetiminin en son

⁶³ Mustafa AYDIN, "*Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 19802001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 366

günlerine kadar Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'yla dikkate değer bir ilişkisi olmadı.⁶⁴

Soğuk Savaş'ın ve iki bloklü dünyanın sembolü olan Berlin duvarının yıkılması, SSCB'nin çöküşünü hızlandırdı ve bu devlet içindeki cumhuriyetler bir bir bağımsızlıklarını ilan etmek için uygun zemine kavuştular. 1989-1991 arasındaki çözülme döneminde Türk politikacıların ne gibi politikalar izleyecekleri büyük önem taşımaktaydı, çünkü bağımsızlığına kavuşan devletler tarihsel, dilsel ve kültürel açıdan Türkiye'ye yakınlığı olan devletlerdi ve o dönemde Türkiye, dış politikasında yeni açılımlara ihtiyaç duyuyordu.⁶⁵

1990'dan itibaren yeniden başlayan Türkiye ve Orta Asya ilişkileri her iki tarafta da heyecan uyandırmaktaydı. Türkiye bölgedeki bağımsızlığını ilan eden her bir Cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan ve bölgedeki ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri başlatan ilk ülke oldu.

Türkiye, SSCB'nin dağılmasını (büyük ölçüde rahatlayarak) yüksek düzey bir Türk diplomatın ifadesiyle, "iki yüzyıllık bir karabasanın sonu" olarak gördüler. Fakat 1991'de Türkiye'nin iç rejimiyle uluslararası konumu iki yüzyıl önce olduğundan çok farklıydı. Türkiye artık çeşitli uluslar arası örgütlerin yanı sıra NATO üyesiydi ve ABD'nin yakın ve sadık müttefikiydi.⁶⁶

Rusya'nın bölgedeki müttefiki sayılabilecek İran'ın görüşüne göre, Orta Asya kültürel açıdan Farsi ve Müslüman'dı ve özüne dönmesi gerekirdi; ancak teşvik dolu çağrılara kulak asan olmadı, hatta Farsça konuşan (ama Sünni olan) Tacikistan ile nüfusu büyük ölçüde Şii olan (ama Türkçe konuşan) Azerbaycan'da bile. Birçok Orta Asyalı devletin gözünde İran her açıdan zamanın çok gerisindeydi. Oysa Türkiye'nin konumunu pazar

⁶⁴ Mustafa AYDIN, Der. , Küresel Politikada Orta Asya, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası", s. 101, Nobel yayın dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul

⁶⁵ Uslu NASUH, "Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler", Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, [http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01 .php](http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01.php), (20.08.2009)

⁶⁶ Karpat H., Türkiye ve Orta Asya, s.314-315, 1 Nisan 2003, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür, İstanbul

ekonomisindeki görece başarısının yanı sıra, çeşitli zorluklara karşın ayakta kalmış ve yerini sağlamlaştırmış olan parlamenter demokrasi sistemi de desteklemekteydi. Ancak her şeyin ötesinde Orta Asyalı Türkler Türkiye'yi modern, etnik bir ulusal devletin başarılı modeli ya da bir Orta Asyalı liderin yazara söylediği gibi "bir insan topluluğunun ulus olma ve kendi ulusal kültürüyle dilini çökmüş İmparatorluğun yıkıntılarından çıkarıp şekillendirme iradesi" nin sonucu olarak gördüler. Aslında Türkiye, Türklerin başarılı bir ulus devlet olma becerileri nedeniyle Orta Asyalılara bir model olarak uygun gelmekteydi. Kültürel yönden ulusçu ve toprak yönünden sınırları çok iyi çizilmiş olan Orta Asya'ya uygun gelmekteydi; çünkü modernleşmeyi kabullenmişti ya da farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse çağdaş Batı tipi uygarlığı tüm unsurlarıyla temel yaşam tarzı olarak benimsemişti. Önce Ruslar, ardından da Sovyetler Orta Asya halkına "çağdaşlaşma" sözü vermişlerdi. Ama bu sözü asla tutmamışlardı. Oysa Orta Asyalılara bir yandan yalnızca Orta Asyalıların çağdaş konfora olan açlığının artmasına yardımcı olurken, bir yandan da kendi yerli uygarlıklarını ve kültürlerini bozan Rus yaşam tarzının ucuz bir taklidini sunabilmişlerdi. Ayrıca, Türkiye açısından avantajlı olan bir nokta da, Batı ile siyasal ve kültürel açıdan bütünleşmesi Müslüman Arap komşularından soyutlaşmasına neden olmuşsa da Türkiye'nin İslami topluma ilişkin görüşleri Arap topraklarındaki görüşlerden büyük ölçüde farklı olan Pakistan'la ve diğer Doğu Asya ülkeleriyle ilişkilerini korumuş olmasıydı.⁶⁷

Bu dönemde Türk liderlerin, Sovyet faktörünü göz önünde bulundurarak bölgeyle ilgili politikalarını Rus politik etkisi göze alınarak temkinli çerçevede tuttukları söylenebilir. SSCB'nin çözülüşü, Türk makamları açısından bir bakıma endişe kaynağı bile oluşturmaktaydı. Zira Türkiye'nin Batı dünyası için öneminin Komünizme karşı kalkan vazifesi görmesinden kaynaklandığını düşünmekte idiler. Fakat bu yersiz endişe kısa bir süre sonra

⁶⁷ Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu için bkz., Philip Robins, Turkey and the Middle East, New York, Council on Foreign Relations, 1991 ve Graham E. Fuller, Central Asia: The New Geopolitics, Santa Monica, Rand, 1992.

yerini, yine yersiz bir sevince bırakacaktı. SSCB'nin 1991'de kendisini feshetmesi ve eski cumhuriyetlerin teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında "Dış Türkler", yani Azerbaycan ve Orta Asya'da yaşayan topluluklar, sadece belirli bir siyasi söylemin meselesi olmaktan çıkarak Türk dış politikasının önemli konularından biri haline gelmişti. 1991'in sonrasında Türkiye, bu devletleri uluslararası arenada resmen ilk tanıyan devlet olarak heyecanlı bir şekilde onlara önderlik etmeye soyundu. İki yıl süren balayı döneminin ardından ise Türkiye çeşitli dış faktörlerin etkisiyle ve kendi kapasitesinin sınırlarının farkına vararak 1993 sonrasında bu politikada bazı değişiklikler yapmak zorunda kalacak ve bu arada bazı büyük hayal kırıklıkları da yaşanacaktır.⁶⁸

Aslında Türkiye de diğer dünya devletleri gibi SSCB'de yaşanan bu ani ve akıl almaz değişime hazırlıklı değildi. Daha sonraki dönemlerde de bölgeyle ve buradaki halklarla ilgili kapsamlı, düzenli, uzun vadeli bir politika geliştiremediği de açıktır. Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak takip ettiği politika kararsız ve değişken bir tutum sergilemiştir.⁶⁹

Ancak şu iki hususa dikkat çekmek önemli bir gerekliliktir. Birincisi, Türk dış Petrol Rafinerisi politikasının Ege gibi, Avrupa Birliği gibi diğer bazı önemli konular kimi zaman Kafkaslar ve Orta Asya meselesini gölgede bırakmış ve bu durum, bölgeye yönelik tutarlı ve uzun vadeli politikalar üretilmesinde olumsuz rol oynamıştır. İkincisi de iç faktörler olarak adlandırabileceğimiz Türkiye'nin kendi iç meseleleri, Orta Asya'ya yönelik politikaların belirlenmesinde ve değişiminde genel olarak olumsuz yönde rol oynamıştır.

⁶⁸ Mustafa AYDIN, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler" içinde Şaban H. Çalış et. al (der.), Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Ankara: Liber-
te, Kasım 2001, s. 276.

⁶⁹ Timur KOCAOĞLU, "Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu" içinde Alaaddin Yalçmkaya (der.) Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul: Bağlam, Kasım 1998, s. 91.

Türkiye'de yaşanan siyasi, bürokratik, ideolojik ve ekonomik dalgalanmalar, değişimler ve krizler yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler konusunda tutarlı bir politika izlenmesini engellemiştir. Türk dış politikasını etkileyen dış faktörler arasında, bölgesel güçler olarak Rusya, Birleşik Devletler Topluluğu üyesi ülkeler, İran ve Çin ile bölge dışı güçler olarak ABD, Japonya, Avrupa ülkeleri, uluslararası şirketler ve bu güçlerin bölgeyle ilgili olarak takip ettiği politikalar ve gerçekleştirdikleri girişimler bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki zengin yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda yaşanan rekabet ve bölgesel ittifakların tutumu da Türk dış politikasının oluşumunda belirleyici nitelikler göstermektedir. Çin'in batısındaki Sincan bölgesinden Balkanlar'ın içlerine kadar uzanan hat boyunca mevcut devletler içinde Türkçe'nin değişik lehçelerini konuşan aynı etnik soya ve İslam dinine mensup büyük bir kitle yaşamaktadır ki, bu halkların üzerinde yaşadığı topraklar geniş coğrafyası ve dünyanın ilgisini çeken yeraltı ve yerüstü kaynakları ile dikkat toplamaktadır. Aynı dil ailesine, aynı dine ve aynı etnik kökene mensup olmaları hasebiyle gerek Azerbaycan gerekse Orta Asya'da yer alan diğer cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1991 ve sonrasında Türkiye büyük bir heyecanla bu devletlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olmuş, bu devletlerin uluslararası örgütlere üye olmasında aracı rol üstlenmiştir.⁷⁰

Örneğin, bütün Türk devletlerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı yapısı içine girmelerinin başını Türkiye çekmiştir. Öyle ki ocak 1992'de Prag'da söz konusu ülkelerin AGİK üyeliğinin görüşüleceği toplantıya Türkmenistan temsilci bile göndermeyerek, Türkiye'nin kendisini temsil etmesini istemiştir.

Özbekistan ise daha ileri giderek, 1992 Şubat ayında Türki Dışişleri Bakanı'nın Taşkent'e yaptığı ziyaret esnasında kendi önerisi neticesinde bir protokol imzalamış ve Türkiye'ye uluslar arası formlarda

⁷⁰ Uslu NASUH, "Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler" , Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, [Http://Strateii.Cukurova.Edu.Tr/TurkDunyasi/01_.Php](http://Strateii.Cukurova.Edu.Tr/TurkDunyasi/01_.Php), 20.09.2009

Özbekistan'ı temsil yetkisi vermiştir. Ayrıca Türkiye Büyükelçilikleri'nin Özbekistan'ı temsil edebilecekleri protokol da hükme bağlanmıştır.⁷¹

ABD 'nin Colgate Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölüm Başkanı Dr. Martha Olcott bir konuşmasında

“Kendi menfaatlerimiz doğrultusunda Türkiye'ye güvenilebilir., Türkiye bölgede mutlaka çok büyük bir entelektüel güçtür, dahası potansiyel olarak ekonomik bir güç olma yolundadır. Ancak, Orta Aya'lılar Türklerden ve ya başka bir herhangi bir başkasından politik bir tahakkümü kabul etmeyecektir.”

“Açıkçası biz Orta Asya'yı Rusya'dan koruyamayız. Ama onlarla tam manasıyla bağımsız devletler statüsünde ilişki kurmamız; hem Rusya hem de komşu güçlere Orta Asya'nın yalnızca görünüşte değil, fiilen de uluslar arası topluma girdiğine dair yeterli bir uyarı olacaktır.”⁷²

Bu noktada Türkiye Amerika'nın fikir aşamasında bile seçtiği bölgesel ortak olsa da, çeşitli dezavantajlara sahip olduğunun göstergesidir. Ama doksanların ilk yıllarında Türkiye bu anlatılan realitelerden uzak bir Orta Asya politikası ilerletmeyi tercih etmiştir.

Türkiye, bağımsızlığın ilk yıllarındaki coşkulu dış politik söylemlerini, zamanla daha akılcı ve hesaplanmış diplomatik ilişkilere dayandırma gayreti içindedir. Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine demokrat bir model olma iddiasıyla yola çıkan Türkiye, bu iddiasına bu ülkelerdeki petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden batıya ulaştırılması projesini de ekleyerek, Orta Asya'ya açılacak önemli bir kapı olma kimliğini yakaladı. Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinliğini artıran Türkiye, bölgede siyasi ve ekonomik dengeleri etkileyebilecek konuma sahiptir.

⁷¹ Sabahattin ŞEN, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam yayınları, Kasım 1992, s. 138

⁷² Murat KARA, Y.Doç.Dr.Rahmi Yamak, Y.Doç.Dr.Neviye Yamak, Arş.Gör.Harun Terzi,Arş.Gör.Nihal Kargı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası,28 Nisan 1992, Trabzon,

Türkiye 2007 Hükümet programında şöyle bir ifade kullanılmıştır:

“Türkiye’nin AB üyeliği transatlantik ilişkileri de geliştiren bir etkiye sahiptir. Türkiye Avrupa üzerinden Avrasya’ya uzanan alanda yaşanan gerilimlerin aşılmasında belirleyici bir konum ve role sahiptir. Türkiye bu konum ile NATO’nun ve transatlantik ittifak sisteminin en önemli aktörlerinden biridir .Bu ilişkilerin daha geniş kapsamlı bir şekilde ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel alanda zenginleştirilmesi gerekmektedir. ABD ile olan ittifakımızı, transatlantik ilişkilerin omurgasını oluşturan NATO içindeki etkin rolümüzü ve AB üyelik sürecimizi, ortak bir hedefin ana unsurları olarak görüyoruz.”

Açıklamada göstermektedir ki Türkiye yerini seçerken doğuyu dışlayıcılığı reddetmektedir. Özellikle bölge hakkında kullanılan terimin “Avrasya” olması Türkiye’nin Avrasyacılık fikrine bakışının açık bir delilidir. Batıyla ilişkilerini bozmak istemeyen Türkiye Orta Asya ve Rusya’yla da ilişkilerini genişletmek istemektedir.

1. 8.Tarihi yönleriyle Türkiye Rusya ilişkileri

Bugün dahi karşılıklı olarak muhtaç olduğumuz komşu devletlerin başında Rusya gelmektedir. Geriye dönüp tarihe bakıldığında 500 yılı aşkın olarak Türkler ile Rusların 17. Yüzyılda bizim deli dediğimiz, batılıların ise büyük diye adlandırdıkları Petro dönemine rastladığı görülür. Daha önceleri muhatap bir taraf olarak dahi kabul etmeyip sadece Osmanlı hükümlerindeki Kırım tatarları üzerinden temas kurduğumuz Ruslar on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgemizdeki varlıklarını ciddi şekilde hissettirmeye başladılar. Böylelikle üç kıtaya da yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu hiç beklemediği bir düşmanla karşılaşmış oldu.

Aslında Osmanlı’nın uzun süre Rus çarlığına kayıtsız kalmasının sebebi Rusya tarafından kaynaklanıyordu. Çünkü ilişkilerin böyle seyrettiği tarihlerde Ruslar komşularıyla sürekli bir savaş halinde bulunuyordu. Birden fazla cephede savaşmaktan kaçındıkları için Osmanlı’ya bir tehdit teşkil

etmiyorlardı. Buradaki başlıca sebep Ortodoks Rusların Katolik Lehler ile uzun süredir devam eden ve bir kan davasına dönüşen savaşması idi. Ruslar bu savaşı sürdürürken bir yandan da İsveç ile çekişiyordu.

Ne zamanki 1667'de geçicide olsa Ruslar ve Lehler ihtilaflarını bir kenara bırakıp Türklere karşı birleşmeye karar verdiler, işte o zaman Türk Rus ilişkilerinde ciddi bir sayfa açılmış oldu. Bu dönemde Petro başa geçecekti. Petro başa geçtiğinde kişisel rüyası da olan Karadeniz'de bir Rus donanması kurmak fikri, o tarihlerde Rus politikasının başlıca amaçlarından biri halini aldı. Bu düşünceyi Boğazlardan sıcak denizlere inme isteği izleyecekti. Artık Rus kara ordusu ve Donanması sadece Kırım hanlığını değil direkt olarak Osmanlının koruduğu kaleleri ve birlikleri hedef alıyordu.

Osmanlıların gerileme dönemi başlangıcı olarak kabul edilen 1699 Karlofça Barış antlaşması ile de Türk-Rus ilişkilerinde yeni sayfa açılmıştır. Bu tarihlerde Rusların Türkiye'ye yolladığı ilk büyükelçi Peter Tolstoy idi. 1701 yılının sonunda geldiği İstanbul'da Tolstoy'un görevi hiçte kolay değildi. Çünkü İstanbul'da bir Rus elçisi görmekten pek hoşlanılmıyordu. Diğer yabancı elçilerin kalma bahaneleri ya da varlıklarına müsamaha sağlayan sebep, ülkeleriyle olan ikili ticareti geliştirmek olarak kabul ediliyordu. Fakat o zamanlarda Türkiye ile Rusya arasında geliştirilebilecek bir ticaretten bahsetmek neredeyse imkânsızdı. Bu sebeple Tolstoy istenmeyen adam ilan edilmesinin yanında bir süre ev hapsinde bile tutuldu.

18. yüzyılın sonundan '1. Yüzyılın eşine kadar gelindiğinde Türk Rus ilişkilerinin bu ilerleyen zaman zarfında değiştiğini ve geliştiğini görüyoruz. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya, yaşadığı iç savaş nedeniyle devre dışı kaldığından Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı sonrasında müttefik güçler arasındaki paylaşılma planlarını açığa vurmuş, Bolşevikler yönetime geçince kendi menfaatine gördüğü kurtuluş savaşını desteklemişlerdir. Hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında Batılı devletlerin ağardan aldığı hatta yardım etmediği birçok sanayi ve enerji tesislerinin kurulmasında

yardımcı olmuşlardır. İkinci dünya savaşındaki kutuplaşmada ise karşı kutuplarda bulunduğumuz için ilişkiler olukça soğumuştur.⁷³

Türkiye-Rusya ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'na kadar iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı işbirliği içerisinde devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin bloklar arası kutuplaşma döneminde ideolojik açıdan yayılcılığı ön plana çıkaran bir anlayışa yönelmesi, bunu etkin bir şekilde Türkiye'ye karşı da kullanması neticesinde ilişkilerimize uzun yıllar süren yavaşlama, gerginlik ortamı hakim olmuştur. Sovyetler Birliğinin ülkemize yönelik tehditlerinin; toprak talebinde bulunulması, 1929'da imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın 1945'de uzatılmayacağına açıklanması, Dışişleri Bakanı Molotov'un Büyükelçimiz Sarper'e söz konusu anlaşmanın uzatılması için toprak talebi dahil ağır şartlar öne sürmesi gibi boyutlara ulaşmasıyla birlikte ilişkilerin aşamalı bir şekilde olumsuz bir döneme girdiği, gerginliğin belirgin bir nitelik olarak ilişkilerde öne çıktığı görülmektedir. Stalin'in Boğazları Sovyet nüfuzu altına alma ve Türkiye'yi Rus uydusu haline getirme talebi Türkiye'nin yeni politikalar belirlemesine neden olmuştur. Bir anlamda "Sovyet korkusu" Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını ve NATO'ya girmesini sağlamış, Türkiye uzun yıllar ABD'nin stratejik müttefiki olarak Sovyetler Birliği'nin karşı politikası içinde yer almıştır.⁷⁴

Stalin döneminde gerilen Türk-Rus ilişkileri, 1960'lı yıllarda iki ülke başbakanlarının gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretlerle yeniden gelişmeye başlamış ve bu gelişme süreci SSCB'nin dağılmasından sonra ivme kazanarak günümüze kadar gelmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesi ekonomik işbirliğine de yansımış, Başbakan Ürgüplü'nün Moskova ziyareti, 1966 yılında SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu ilişkilerin

⁷³ Mehmet ÖĞÜTÜCÜ, Yükselen Asya, İmar kitabevi, Birinci baskı, Ankara, 1998, s.253,254,255

⁷⁴ Ntvmsnbc, 18 Ocak 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/305647.asp> (Erş.: 17 11 2009)

sonucunda Türk ağır sanayinin temelini oluşturan tesisler, düşük faizli Sovyet kredisi ve teknik desteklerle kurulmuş olup bunlardan bazıları; İskenderun Demir-Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliağa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfirik Asit Tesisi, Artvin Kereste Fabrikası ve Çayırova Cam Fabrikası'dır.⁷⁵

1970'li yıllara gelindiğinde 1960 yıllar Türkiye için bir hayal kırıklığı olmuştur. Batı bloğu ülkelerinin, yıllardır kendi saflarında yer alan Türkiye'ye karşı uyguladıkları çifte standartlı yaklaşımlar dikkat çekicidir. Kendi çıkarları ve güvenliği için Türkiye'ye önem veren Batı, Türkiye için hassas olan konularda destek olmadığı gibi, tam tersine cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Kıbrıs konusunda Türkiye'yi yalnız bırakmanın ötesinde Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, 1974 barış harekâtı sonrasında Türkiye'yi ciddi bir şekilde eleştirmiş ve hatta ABD silah ambargosuyla cezalandırmıştır. 1964 yılında Johnson Mektubu olarak tarihe geçen mektupta, ABD başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda, bir SSCB saldırısı halinde NATO'nun yardıma gelmeyeceğini, ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamayacağını bildirerek tehdit etmiştir.⁷⁶ Johnson mektubu Türkiye'yi başta SSCB olmak üzere Doğu Bloğu ülkeleriyle ilişkilerini ekonomik ağırlıklı olmak üzere tekrar gözden geçirmeğe sevk etmiştir. Kıbrıs bunalımında özellikle BM platformunda yaşanan yalnızlık, başta İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olmak üzere çift kutuplu yapının doğrudan etki alanı dışında kalan bölgeler ve ülkelere açılma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁷⁷

1964 Kıbrıs krizi sırasında ABD'nin Türkiye karşıtı politikalarından duyulan hoşnutsuzluk, 1967 Arap-İsrail savaşı ve İslam ülkelerinin desteğini elde etme arzusu Arap dünyasına yönelik Türk politikasının değiştirilmesinde etkili olmuş, Arap ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurulmuş ve Türkiye, Filistin

⁷⁵ Erel TELLAL, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 778-782

⁷⁶ BAL, **Bölgesel Güvenlik**..., s. 824

⁷⁷ Ahmet DAVUTOĞLU, **Stratejik Derinlik**..., s. 72

sorununda Arap ülkelerini daha çok desteklemiştir. 1973'te petrol fiyatlarının hızla yükselmesi sonucu Türk ekonomisinin içine düştüğü kriz, petrol zengini Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yeni baskılara yol açmıştır.⁷⁸

Bu teknolojik iş birliği ve yakınlaşma aslında Türkiye'nin Batıyla sorunlar yaşamasından kaynaklanmaktadır. Türk- Sovyet ilişkilerinde 1960 larda bir yumuşama belirtisi görülmüştür. Bu durumda Küba Füze krizinin önemli etkileri olmuştur. Bu durum Türk Amerikan ilişkilerine bir soğuma oluşturmuşken Kıbrıs meselesinden kaynaklanan 1964-67 anlaşmazlıları da büyük ölçüde ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Ardından 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Türkiye, ilk kez ve açıkça Arapları desteklemiştir. Hatta boğazları Sovyet savaş gemilerine açmıştır. İşte tam bu sırada Türk Sovyet ilişkilerinde ekonomik hareketlenmeler kendini göstermiştir. Türkiye sanayi politikası gereği ihtiyaç duyduğu finans ve teknik yardımı Batı'dan temin edememiştir. Khruçev'in "Barış İçinde Bir Arada Yaşamak" politikasının da açtığı kapıyla Sovyetlerle ekonomik ve teknik çalışmalara girmiştir. Sovyetler cephesinde ise, Türkiye 'nin yakınlaşmasına olumlu cevap verilmiş ⁷⁹ve daha önce bahsettiğimiz Sovyet destekli yatırımlar bu dönemde yapılmıştır.

Gerçekte, Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler 1984 yılında imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren doğalgaz anlaşmasıyla canlılık kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nden alınan doğalgazın bedelinin % 70'inin, Türkiye tarafından mal ve hizmet olarak ödenmesi öngörülen bu anlaşma sayesinde Türk sanayi ürünlerinin Sovyetler Birliği'ne satışı sağlanmıştır. Daha önceleri oldukça düşük rakamlarla ifade edilen

⁷⁸ Alan MAKOVSKY ve Sabri SAYARI, **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.54

⁷⁹ Ömer Göksel İŞYAR, **Avrasya'da Devletlerin Şekillenmiş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri**, Cilt:3, Sayı:6, s125-126

Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 1991 yılında 400 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.⁸⁰

İkili anlaşmalar çerçevesinde önceleri SSCB daha sonra ise, başta RF olmak üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ile yürütülmekte olan ikili ticari ve ekonomik ilişkilerimizde önemli gelişmeler kaydedilmiş ve 1991 yılında Sovyetler Birliği ile 1.7 milyar dolar olan dış ticaret hacmimiz, SSCB'nin dağılması ile birlikte hızla artan bir trend izleyerek, 1995 yılında 5.4 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu ticaret hacminin % 61.7'sine tekabül eden 3.3 milyar dolarlık kısmının RF ile gerçekleştirildiği dikkate alındığında, Rusya Federasyonunun ülkemiz açısından taşıdığı önem açıkça ortaya çıkmaktadır.⁸¹

Gelenen noktada Türkiye'nin, dengeli politikalar geliştirerek Orta Asya'da hala büyük bir nüfuzla sahip olan Rusya Federasyonu (RF) ile işbirliği yapması bölgedeki çıkarlarını koruması açısından gereklidir. Ancak, RF ile işbirliğini savunmak, Orta Asya ve Kafkasya'yı RF'ye teslim etmek anlamına gelmemelidir. Bu bağlamda Batı güdümlü politikaya tepki duyanlar, RF güdümlü dış politika önermekten sakınmalıdır. Çünkü bu yaklaşım RF ile sağlıklı işbirliğinin kurulmasını engelleyecek bir yaklaşımdır. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da çıkarları ve varlığı bulunmuyorsa, RF açısından bu coğrafyada Türkiye ile işbirliği yapmanın anlamı da yoktur. Böyle bir durumda Türk-Rus işbirliği Ortadoğu ve Karadeniz ile sınırlı kalacaktır. Diğer taraftan, Kafkasya'da Rusya'ya, Orta Asya'da Rusya ve Çin kısılcına karşı olarak Türkiye'nin dengeleyici rolüne ihtiyaç duyulmaktadır.⁸²

⁸⁰ Hasan SELÇUK, *Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri*, Tasam Yayınları, 2005, s. 55

⁸¹ Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri", **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis9771.htm> (Eriş: 17.02.2010)

⁸² Anar SOMUNCUOĞLU, "Orta Asya'da Türk-Rus İşbirliğinin Koşulları", TUSAM, (eriş.21.10.2009)

2) SOĞUK SAVAŞ SONUNDAN GÜNÜMÜZE ORTA ASYA İLE İLGİLİ TÜRKİYE - ABD - RUSYA İLİŞKİLERİ

Türkiye nin bölge politikalarını anlamamızın asıl noktalarından biri Türkiye'nin soğuk savaş sırasında ve sonrasında ABD ve RF politikalarından tamamiyle etkilendiği gerçeğidir. Bölümde Türkiye'nin, Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya ve ABD ile olan ilişkileri anlatılacaktır. RF ve ABD gerek Orta Asya gerekse, Türkiye'yi ilgilendiren birçok bölgede etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bölgeler Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu'dur. Türkiye'nin Orta Asya politikalarında belirleyici rol üstlenen bu devletlerle ilişkilerine kısaca değinilecektir. Böylece, bu iki büyük devletin Türkiye'nin politika belirlemesindeki önemli bir aktör olmalarının sebebi daha iyi incelenebilir.

ABD'nin konuyla olan ciddi bağlarına örnek vermek gerekecek olursa, doksanlı yılların solarında ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Talbott'un 21 Temmuz tarihli açıklaması ile, Washington yönetiminin Körfez bölgesindeki tekel ve denetim gücünü, Kafkasya ve Orta Asya'ya uzatmak istediği netlik kazanmıştır. Söz konusu bu tarihi açıklamada, ABD Moskova'nın "yakın Çevre" doktrinini tanımadığını açıkça ilan etmiş ve o tarihten sonra da, Rusya'nın bu bölgeye olan hegemonyacı politikalarına⁸³ karşı olacağını açıkça belirtmiştir. ABD 'nin bu tutumu Türkiye'nin bundan sonraki on yıl içerisinde, Orta Asya bölgesinde, Rusya'ya karşı atacağı adımları şekillendirecektir.

⁸³ İlhan UZGEL ve Mustafa TÜRKES, Türkiye'nin Komşuları, İmge Kitabevi, 2002, s.362,363

2.1.Türkiye Cumhuriyeti - Rusya Federasyonu İlişkileri

Sovyetler Birliği, özellikle 1980'li yıllarda belirginleşen bir ekonomik darboğaza sürükleniyordu. Stalin döneminde dünyanın iki büyük ekonomisinden biriyken Brejnev döneminde orta büyüklükte bir ekonomiye sahip olmuştur. Milli gelir artışı 1950'lerde %10 iken 80'lerde %2'ye düşmüştür. Soğuk Savaşı ortadan kaldıran olay, ekonomik darboğazdaki SSCB'nin resmen dağılmasıdır. Bu olay, onlarca yeni konu ve denklem getirmiştir. Bu konulardan biri etnik çeşitlilik ve kimlik sorunlarıdır. Orta Asya ve Kafkasya bunun en güzel örnekleridir. Kafkasya'dan kısaca bahsetmek gerekirse küresel süreçte ortaya etnik kaynaklı yeni çatışmalar çıkmıştır. Bunlar Abhazya, Yukarı Karabağ, Çeçenya, Güney Osetya'dır. Aynı şekilde Orta Asya cumhuriyetlerinde de yaşayan azınlıklar başta Ruslar olmak üzere küçümsenemeyecek derecede fazladır ya da karmaşıktır. ABD kaynaklarının kanaatine göre Orta Asya bölgesinde özellikle Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da bilhassa Fergana Vadisi'nde radikal İslam vardır.⁸⁴

Türkiye - Rusya ilişkilerini 80'lerden ele almak doğru olacaktır. Bu dönemde iki ülke ilişkileri önemli mesafeler kaydetmiştir. Öyle ki, Körfez Savaşı sırasında iki ülke büyüyen bir ekonomi ve ticari ilişki içindedir. 1983'te başbakan olan Turgut Özal'ın ekonomik liberalleşme politikaları sonucunda, Türkiye ekonomisi endüstri sektörü ağırlıklı olmak üzere 1980 - 1990 arası %5,4'lük bir büyüme göstermiştir. Ancak 1986'dan sonra artan dış ticaret açığı Türkiye'yi kuzeye yönlendiren sebeplerden biri olmuştur⁸⁵. Özal başbakan olduktan sonra BDT üyesi pek çok başkente ziyaretlerde bulunmuş ve çeşitli ekonomik, politik ve kültürel anlaşmalar imzalamıştır. Türk şirketleri

⁸⁴ Utku YAPICI, Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya, 1. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, s.53, 59, 61 - 66

⁸⁵ Türkkaya ATAÖV, "Turkey's expanding relations with the CIS and Eastern Europe", Turkish Foreign Policy: New Prospects ed. Clement H. Dodd (Cambridgeshire: The Eothen Press - 1992) 88 - 117 Aktaran: Robert Olson, Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979 - 2001, Süleyman Elik (çev.), Ankara, Orient Yayınları, 2005, s.86

2000 yılında Rusya ve Orta Asya'da genişlemeyi sürdüreceklerdir. Rusya - Türkiye ilişkilerindeki ana faktör, Türkiye'nin devamlı ve güvenli bir enerji kaynağına ihtiyaç duymasındır. Özellikle ABD'nin I. Körfez savaşıdan sonra ambargoya katılan ve petrol boru hattının vanasını kapatan Türkiye, gereksinimlerini karşılamak üzere Hazar opsiyonunu göz önüne almıştır. Ayrıca Avrupa'ya gaz ve petrol taşınmasında rol almak istemiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerde eski Sovyetler coğrafyasındaki Müslüman Cumhuriyetler ve PKK iki devlet arasında bir müddet problem olacaktır⁸⁶.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye, kısa bir süre için "kuzeydeki büyük komşu" sorununun artık ortadan kalktığı gibi bir duyguya kapıldıysa da, bu yanılsama uzun sürmemiştir. Dağılmanın hemen ardından, eski Sovyet bölgelerinde egemenliğini değilse de etkisini yeniden kuran Rusya kendisini yeniden hissettirmeye başlamıştır, hem de bu defa, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin sıkı bir denetimini üzerinde hissetmeden. 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından temelleri atılan BDT'nin kurucu anlaşması aynı ay içinde Alma Ata'da imzalanmıştır. Her şeyden önce, Rusya, eski cumhuriyetlerle olan karışıklıklara, çıkarlarına aykırı gelişmelere aktif bir biçimde müdahale etmekte, hatta bazen bu "karışıklıkların" yaratılmasında rolü olduğuna dair bir izlenim oluşturmuştur. Bu durum, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya'nın bıraktığı düşünülen boşluğu doldurmaya çalışan Türkiye'nin işinin pek kolay olmadığını göstermiştir⁸⁷.

Cahar Dudayev Rusya'nın dönem politikaları ilgili verdiği bir röportajda "Rusya'nın Kafkasya'daki planları ve oyunları öncelikle Türkiye'ye karşıdır, Baltık ve Kırım'daki tüm planları ve oyunları ise başta Almanya'ya karşıdır. Rusya'nın bu plan ve oyunlarını engellemek için yapılması gereken, öncelikle Ukrayna'ya yardım edilmesi ve korunmasıdır. Kafkasya'da Çeçenistan'ın,

⁸⁶ Robert OLSON, Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile ilişkileri 1979 - 2001, Süleyman Elik (çev.), Ankara, Orient Yayınları, 2005, s.87, 88

⁸⁷ SÖNMEZOĞLU, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s.691

Asya'da Tacikistan'ın korunması ve yardım edilmesidir. Aksi takdirde Rusya'nın bu oyunlarına karşı konulamayacağı bilinmelidir".⁸⁸ Demektedir.

Doksanlar ve sonrası Türkiye ve Rusya ilişkilerindeki etkileşimlerin asıl zaman dilimini oluşturmaktadır, İlerde doksanlar ve iki binler kapsamlı olarak ele alınacaktır.

2.2.Türkiye Cumhuriyeti - ABD – Rusya Federasyonu Ekseninde Orta Asya Politikaları

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye diğer ülkelerde olmayan bir şans ve avantaja sahip olarak olmuştur. O da bildiğiniz gibi kökü, dili, dini ve kültürü bir, beş bağımsız ülke ile Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya Federasyonu ve diğer bölge ülkeleri içinde bulunan Türk grup ve topluluklarıdır. Bu durum Türkiye'yi ayrıcalıklı yapmaktadır. Türkiye Batılı müttefiklerine her vesileyle bu ülkelere yönelik politikasında işbirliği ve yardıma açık olduğunu belirtmiş ve bölgede hiçbir ülkenin aleyhine kazanımlar peşinde olmadığını ve bir boşluğu doldurmak niyeti içinde bulunmadığını ifade etmiştir. Bu ifadesinde Kast edilen Rusya'dır. Rusya'nın kaygıları konusunda Türkiye' nin çekinceleri de böylelikle su üstüne çıkmıştır. Türkiye'nin Türk dili konuşan ülkeler ile ilişkileri, 1991 sonundan itibaren ve özellikle 1992 yılı boyunca hızlı bir gelişme göstermiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve üst düzey birçok ziyaretler, Büyükelçiliklerimizin açılışı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) kuruluşu, bu ülkelerin liderlerinin Türkiye'yi ziyaretleri, Ankara'da I. Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin yapılması 1992 yılı içinde gerçekleşmiştir. Ülkemizin kaynakları harekete geçirilerek bu ülkelere Eximbank kredileri açılması, öğrencilerine ülkemizdeki eğitim kurumlarında öğrenim imkânı tanınması, subay, askeri öğrenci, diplomat gibi çeşitli kadrolarının eğitilmesi için olanaklar sağlanması, insani

⁸⁸ Tun ULUĞ, Rusya'da Türkiye Kökenli Yatırımlar, makale, Yeni Avrasya Stratejileri, 2003

ve teknik yardımlarda bulunulması, TRT Avrasya yayınlarının başlatılması, sayısal telefon santrallerinin ve yer uydu istasyonlarının kurulması, THY seferlerinin başlatılması, bu ülkelerin bağımsızlıklarının ilk döneminde ekonomik sıkıntılarını hafifleterek dışarıya açılmalarında çok önemli bir destek teşkil etmiştir⁸⁹.

Konu, Türkiye açısından ele alındığında, kendisinden 5 - 5,5 kat büyük bir alan üzerinde olan ve yaklaşık Türkiye kadar bir nüfusa sahip bir bölgeden bahsediyoruz. Bu ülkeler grubunun dünya platformunda yerini almasıyla Rusya'nın Türkiye üzerindeki askeri ve siyasi baskısını önemli ölçüde hafifletecektir. Tarihte birçok büyük devletler kuran Asya Türklüğü istikrarlı bir devlet sistemi olan iki büyük komşusu Rusya ve Çin'e boyun eğmiş ve çok uzun süredir devletsiz kalmıştır. Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri sayesinde gerek kendi büyümesinde bir ivme kazanacağı gerek yeni cumhuriyetlerin toparlanmasını sağlayacağı açıktır. Ancak taktik hedeflerini ve stratejisini tam anlamıyla belirleyememesi Türkiye'yi etkin olmaktan uzak tutan sebeplerden biri olmuştur. Rusya'nın petrol ve doğal gaz sektörlerini elinde bulundurmaları, önemli sayıda Rus, Ukraynalı nispeten Alman ve Kore azınlıkları, bu yeni cumhuriyetlerin milli ordularının bulunmaması, Sovyet kadrolarının yeni cumhuriyetlerde yönetim mekanizmasında bulunması Rusya'ya olan bağımlılığın diğer nedenleridir. Bu bağımlılık da zaten ekonomisi yeterli olmayan Türkiye'nin bölgede umulan etkisini engellemiştir⁹⁰.

Türk politikası, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya ve Trans -Kafkasya'da yeni fırsatlar ve tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. Türkler başlangıçta, ortak kültürel, tarihi, etnik, dilsel ve dini bağları vurgulayarak yeni kurulan Türk devletleriyle ilişkileri geliştirme arayışına girmişlerdi. Türk karar alıcıları, bu devletlerle olan ilişkilerde daha çok acil

⁸⁹ DPT, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <http://ekutup.dpt.gov.tr/disekono/oik528.pdf>, 2000, (2 .03. 2010), s, 1, 2. (erş. 08.04.2010)

⁹⁰ DPT, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu), Ocak 1995, s. 145 -148

ekonomik ve siyasi sorunlara odaklanmak zorunda kaldıkları için bu politikaların etkinliğinin sınırlılığı kısa bir sürede anlaşılıyordu. Bu çok önemli sorunlardan biri de Türkiye'yi Türkî olmayan Gürcistan'la da ilişkileri geliştirmeye zorlayan Hazar Denizi enerji kaynaklarıydı. Ekim 1992'de Ankara'da ilk Türk zirvesi toplanmış ve belirsiz ifadelerden oluşan bir bildiri yayınlanmıştır. Yine de Türk yetkililer, Türkî karşıtlarıyla iletişim kurmuş ve ilişkileri geliştirme çabasında olmuşlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi TİKA kurulmuştur. Nisan 2000'e kadar altı Türk zirvesi toplanmış ve ağırlıklı olarak ekonomik, kültürel sorunlar ele alınmıştır. Orta Asya devletleri ABD'nin İran yayılmasına önlem olarak öne sürdüğü "Türk Modeli"ni benimsememiştir. Bunda komünist rejimin yöneticilerinin bu ülkelerde yönetici olmasının etkisi büyüktür. 2002 yılına kadar Her şeye rağmen Türkiye, Orta Asya'da Rusya'dan sonra ikinci büyük yatırımcı konumundadır⁹¹. Bu gün ise aynı yatırım kuvvetini koruyamasa da etkinliğini sürdürmektedir.

Türkiye'nin de benimsemiş olduğu model ülke kavramı, pazar ekonomisi, çoğulcu demokrasi ve laiklik gibi değerlerdir. Türk karar alıcılarının bölgeye yönelmesinde bölgenin Türkiye için ekonomik çekiciliği ve siyasal, sosyokültürel nedenler de etkili olmuştur. Ekonomik olarak ispatlanmış bölge petrolünün dünya rezervlerinin %3'üne sahip olması, olası petrol rezervleriyle bu rakam %26 olarak tahmin edilmektedir. Ayrıca bölge petrol ve doğalgazını Avrupa pazarlarına taşınmasıyla ilgisi de Türkiye'nin gündem maddelerindedir. Bundan başka, 1990'lardan sonra Türk ekonomik çevreleri bölgeyi yeni ihraç pazarı olarak görmüştür. Almanya ve Arap ülkelerinin Türk girişimcilerini daha fazla cezp etmemesi de diğer bir nedendir. Siyasi olarak Türkiye soğuk savaş sonrası azalan fonksiyonunu telafi edecek önemli bir bölge olarak görmüştür ve AB'nin ağırdan alan tavrına bir alternatif olarak düşünmüştür. Rusya'nın petrol ve doğalgazı gerek işleme gerekse taşıma yolları vasıtasıyla bölgeyi baskı altına almasından endişelenmiştir, Türk yetkililer, Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkiler

⁹¹ Gareth M. WINROW, "Orta Asya ve Trans - Kafkasya Politikası", Türkiye'nin Yeni Dünyası, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (drl.), Hür Güldü (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s.157 - 161

geliştirerek Türkiye'nin kendi bölgesinde, Ortadoğu ve Balkanlar gibi komşu bölgelerde siyasi etkinliğini artırmayı istemişlerdir. Sosyokültürel olarak elbette söz konusu devlet halklarının Müslüman ve ne kadar birbirlerinden ayrı yaşamışlarsa da Türk oluşu görülmüştür⁹².

Türk modelinin başarısını etkileyen önemli bir etmen bulunmaktadır. Türkiye 'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri “ Türkiye modeli” söylemini önemli ölçüde etkilemektedir. Lesser'in belirttiği gibi Türkiye'ye Avrupa'da sınırlı bir yol öngörülmesi nedeniyle duyulan öfke Türk dış politika yapıcıları ve kamuoyunu eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri, Balkanlar ve Orta Doğu' da alternatif uluslararası faaliyet alanlarına yöneltmiştir. Ancak Türk modelinin eski Sovyetler Birliği gözünde çekiciliği daha çok Türkiye' nin batı bağlantısı ve Avrupa Birliğine üye olması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle, Türkiye' nin kendini Avrupa Birliği'ne kabul ettirmeden Orta Asya ve Kafkasya Devletleri'nin Avrupa ile ilişkilerini geliştirme konusunda yetersiz kalacağı görünmektedir.⁹³

Orta Asya konusunda Ankara ve Türk Cumhuriyetlerindeki kesimler heyecanlı davranmış, hesabı yapılmamış beyanlarda bulunmuşlardır. Bunların başında Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in demeçleri vardır. Genel olarak "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" ifadesini bulan söylemler duygusal demeçler olmaktan öteye gidememiştir. Zira Türk yetkililer kısa zamanda Orta Asya ülkeleri için ikinci planda yer almak istemediklerini söylemişlerdir. Türkiye'yi Batıyla ilişkilerini kuvvetlendirmede etkin bir araç olarak görmüşlerdir⁹⁴.

Başlarda ABD bölgeye karışmak gibi bir niyetinin olmadığını söylemiştir. 1993 yılı sonrası Rusya'nın Amerika'dan istediği yardımları alamaması sonucunda kendi başının çaresine bakmaya karar vermiştir. Bu noktadan sonra ABD bölgedeki çıkarlarını belli etmeye başlamıştır. ABD'nin

⁹² KONA, Türkiye - Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005, s.103 - 109

⁹³ Utku YAPICI, Küresel Süreçte..., s.216.

⁹⁴ USLU, Türk Amerikan İlişkileri, s.350

başlıca amaçları Orta Asya devletlerine ekonomik yardımlar ve açılımlarda bulunmak, demokrasi ihraç etmek, bu yolla onları başta Rusya olmak üzere bölgedeki herhangi bir ülkenin baskısından korumaktır. Bu noktada ve enerji konusunda ABD, Türkiye'yi çok iyi bir araç olarak görmekte, desteklemektedir. Ayrıca Türkiye'yi model olarak göstermesinde ABD'nin bölgede İslami akımların öne çıkma korkusu vardır. Elbette ki İran'ın başta Hazar olmak üzere bölgede gerek enerji gerekse İslam temayülünün olduğu yerlerde etkinlik kazanmasının korkuları, Sovyetler döneminden kalma nükleer silahların olmadık ellere geçmesi endişesi de vardır. ABD Avrasya'nın vazgeçilmez parçası olarak gördüğü bölgeyi süper güç olmanın kaçınılmaz şartı olarak görmektedir. Rusya da kendi lehine olmak kaydıyla benzer sebeplerle Türkiye'nin enerji projelerine karşın petrol ve doğalgaz boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Ayrıca Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda etkinliğini kaybetmesinden sonra yakın çevresini var olmanın şartı olarak görmektedir⁹⁵.

Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ve Orta Asya arasındaki geleceği 1993 de Temsilciler Meclisine sunulan bir tutanakta şöyle dile getirmektedir.

“Türkiye, İran, ve Suudi Arabistan’ nın yanı sıra Pakistan’ın ve sonrada Afganistan’ ın Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik yakın faaliyetlere yakın zamanda başlayacakları dikkate alınmalıdır.

Türkçülüğün anavatanı olması sebebiyle Türkiye önemli bir avantaja sahiptir. Tacikler hariç Orta Asya da ki tüm Müslüman topluluklar, Türk dil grubuna ait dilleri konuşmaktadırlar. Türkiye'nin ikinci bir üstünlüğüyse nispeten modern bir sanayiye sahip olmasıdır. Türkiye'nin İran'a kıyasla Orta Asya'daki Müslüman devletlere yapabileceği katkılar çok daha fazladır. Üçüncü avantaj olarak Türkiye nin layık sosyopolitik bir yönetime sahip olduğunu gösterebiliriz. Bu nedenle Orta Asya Cumhuriyetlerindeki demokrasi ve modernleşme taraftarları Türkiye 'yi seçilebilecek iyi bir model olarak görmektedir. Demokrasi ve modernleşme

*tafftarları İran'ın etkisiyle gelişebilecek dini akımlardan ve İslam fanatizminden oldukça endişelenmektedirler.*⁹⁶

Bu noktada Türkiye'nin bölgesel, politik ve tarihi avantajları Amerika cephesinde net bir şekilde kabul edilmiştir. Amerika'nın Türk politikaları konusundaki bu yakın duruşu ortak çalışma ile devam edecektir. Bu tutanakta göstermektedir ki bölgede süper güçler hala teorik olarak etkin durumdadırlar ve yakın ilgileri devam etmektedir. Amerika'nın Türkiye hakkında bu yakın tutumu İran'ın RF ile yakınlaşması sonucunu doğuracaktır. Buradaki en önemli nokta bölge üzerindeki etkin bölgesel güçlerin Rusya ve ABD politikalarından birine yakın olmaları gerekliliği doğmuştur. Tutanağa da görüldüğü üzere Amerika bölge ile yakından ilgilenmekte ve Türkiye'yi diğer seçenek devletlerarasından en iyi olarak görmektedir.

Jeopolitik teorilere göre Avrasya'ya egemen olanın dünyaya egemen olabileceği görüşü, ABD'nin süper güç konumunu koruması açısından son derece önem taşımaktadır. Bu coğrafyada egemen olan gücün dünyaya hükmedeceği kanısı yaygındır. Balkanlar'dan başlayarak, Karadeniz, Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerindeki tüm siyasal gelişmelerde ABD'nin başa geçmesi bu kanının yansımalarıdır.⁹⁷

Amerikan "Time" dergisi 21. yüzyılın süper gücünün kim olacağını analiz eden bir sayısında gelecekte insanlığın gereksinmesi olan tüm enerji kaynakları ve yer altı zenginlikleri bu bölgede yer aldığını ve kim bu bölgeye sahip olursa bu zenginlikler ile beraber güçleneceği için dünyanın yeni süper gücü haline gelebilecektir. Buna göre Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan üç önemli ülke; gelecekte Avrasya'nın egemen gücü olmağa adaydır. Bu ülkeler de Türkiye, İran ve İsrail'dir. Avrasya bölgesi önderliği için bu üç ülke arasında büyük bir rekabet vardır ve bu yarışta kazanan Avrasya kıtasının süper gücü olacaktır. Ancak bölgede Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkeler

⁹⁶ Murat KARA, Y.Doç.Dr.Rahmi Yamak, Y.Doç.Dr.Neviye Yamak, Arş.Gör.Harun Terzi,Arş.Gör.Nihal Kargı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası,28 Nisan 1992, Trabzon, Eylül 1993

⁹⁷ Anıl ÇEÇEN, Türkiye ve Avrasya, Ankara: Fark Yayınları, 2006,s.496

Avrasya kıtasının yanı başında yer almaktadırlar. Bu ülkeler bölgede güçlerini en etkin şekilde artırmaya çalışmaktadırlar⁹⁸.

Stratejik ortak olarak Türkiye'nin bu konuda ki tutumunu en iyi özetleyen olaylardan birisi. 25 Mayıs 1992'de Süleyman Demirel'in Moskova ziyaretidir. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasında dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma çerçevesinde Türkiye, Rusya Federasyonuna Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya' daki etkisini yok etmek gibi bir amacı olmadığını belirtmiştir. Anlaşmada taraflar ikili ilişkilerde kuvvet kullanımından ve kullanma tehdidinden kaçınmayı ve ülke topraklarını, birbirlerinin aleyhinde eylem üssü olarak kullandırmamayı taahhüt ediyorlardı.

1994'te Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın kurduğu daha sonra Tacikistan'ın da katıldığı Orta Asya Birliği imkânsızlıklar yüzünden ekonomik işbirliği görevini yerine getirememiştir. Aşağıda belirtildiği üzere örgüt 2001'de Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dönüştürülmüştür.. Türkiye, 1999 yılı örgüt zirvesine Ukrayna ve Gürcistan ile gözlemci statüsünde katılmıştır. RF bu coğrafyada kurumsallaşarak çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Rusya BDT içinde 1996'dan itibaren alt bölgesel örgütler kurarak daha sıkı bütünleşme yönünde adımlar attı. Bunlar;

1. RF, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katıldığı Dörtlü Gümrük Anlaşması,
2. Tasarlanan ama gerçekleşmeyen Rusya - Beyaz Rusya Topluluğu,
3. 2001 yılında yürürlüğe giren Avrasya Ekonomik Topluluğu. Üye ülkeler RF, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan sonradan dâhil olacak olan Özbekistan'dır. Kararla oybirliğiyle alınan örgütün kararları bağlayıcı niteliktedir. 100 kişilik Entegrasyon Konseyinde RF 40 sandalyeye sahiptir,
4. Amerika'nın Afganistan'ı işgaline bir mesaj olarak da yorumlanan 2002 yılında imzalanan Moskova anlaşması ve RF, Kazakistan, Kırgızistan,

⁹⁸ Anıl ÇEÇEN, Türkiye ve Avrasya..., s.494, 495

Tacikistan, Beyaz Rusya, Ermenistan'ın katılımıyla BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması,

5. 2003 yılı başında, RF, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında gümrük birliğini amaçlayan "Tek Ekonomik Saha" fikri⁹⁹.

Birkaç cümleyle bölgede ABD - Rusya arasındaki rekabeti bir çerçeveye oturtacak olursak, Sovyetler döneminde Orta Asya'daki devletlere Moskova'ya hammadde sağlama görevi verilmiştir, bunun dışındaki konularda önem verilmeyen bölge, birliğin en geri kalmış yöreleri olmuştur. Dolayısıyla büyük ölçüde Moskova'dan gelen yardımlara muhtaç olmuştur. Ayrıca Orta Asya devletleri Baltık devletlerinde olduğu gibi bağımsızlıklarını milliyetçi bir seferberlikle elde etmemiştir. Neticede bu devletler Rusya'yla ekonomik ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. Zira bu cumhuriyetlerdeki çoğu işletmeler, teknolojik altyapı ve pazar ağları açısından Rusya'ya bağımlıdır. Rusya bu ülkelerin, en önemli dış ticaret ortağıdır. Kazakistan ve Kırgızistan barındırdıkları önemli sayıdaki Rus nüfusuyla da Rusya'ya daha yakın durmuştur. Özbekistan ise bölgede aktif olup liderlik peşindedir. Türkmenistan ise nüfusunun %72'si Türk olup etnik açıdan Orta Asya'daki en homojen devlettir. BDT'yi bölgede nüfuzunu kullanma aracı gören Rusya başta Gürcistan, Azerbaycan ve Özbekistan olmak üzere topluluk ülkelerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu ülkelerin amacı sadece ekonomi birlikteliğidir. 1997 yılında GUAM kurulacak, 1999'da Özbekistan'ın katılımıyla GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova) adını alacak örgüt açıktan ifade etmese de ABD destekli Rus siyasetlerine muhalif bir örgüttür. 1997'de Şanghay Beşlisi olarak ortaya çıkan 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla örgüte dönüşen topluluğun başlıca amacı İslami köktendinci gruplarla savaşmaktır. Ancak 11 Eylül sonrasında ABD bu bahaneyle Afganistan'a girmiş ve Orta Asya'da üsler edinmiştir. ŞİÖ (Şanghay İşbirliği Örgütü) bütün nüfuzunu kullanarak ABD'ye bölgeyi boşaltmasına yönelik

⁹⁹ Fırat PURTAŞ, Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız devletler Topluluğu, 2005, Ankara, s.247, 248, 250, 253, 254, 266, 268, 270

çağrılarda bulunmaktadır¹⁰⁰. Rusya 'nın Gürcistan'a müdahalesi de aynı şekilde artan tepkilere bir örnek olarak gösterilebilir.

11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin Avrasya bölgesinde giderek artan etkisi karşısında, Türkiye Rusya'nın etkisinin sınırlanması anlamına gelen bu gelişmeden memnuniyet duymuştur. Bu dönemden sonra Türkiye ile Rusya arasında nispeten daha olumlu bir ortam sağlanmıştır. İki ülke dış işleri bakanları İsmail Cem ile İgor İvanov 16 Kasım 2001 tarihinde New York'ta, Avrasya'ya yönelik Avrasya'da işbirliği Eylem Planına ilişkin bir protokol imzalamışlardır. Protokolde iki ülkenin ikili ilişkiler dışında Avrasya coğrafyasında önemli gördükleri alanlarda işbirliği yapacakları öngörülmektedir. Arkasından 2002 yılında Amerika ile Türkiye arasında ortak çalışma grubu oluşturulmuştur.¹⁰¹ Bu durumun oluşmasında, Türkiye'nin hangi etmenlerden etkilendiğine ve neden Rusya ile ortak çalışma noktasına geldiğine ileride değinilecektir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesi karşısındaki önemli engelde benzer coğrafyalardaki tarihsel rekabettir. Ayrıca ülkelerin kamuoyu ve yönetici çevrelerinde benzer konulardan kaygılar mevcuttur. Fakat Türkiye ile Rusya birbirlerinin siyasi açıdan desteğini alabilecek konumdadırlar. Rusya son yıllarda Amerika'nın Orta Asya ve Kafkasya'ya girmesine bir süre engel olamamış daha sonra birkaç kazanım elde ettiyse de, Türkiye'nin Bakü Ceyhan boru hattını gerçekleştirmesini engelleyememiştir. Bu açıdan bölgede Türkiye'nin siyasi işbirliğine ihtiyacı vardır. Buna karşılık Türkiye'nin Avrupa Birliği ile giriştiği üyelik mücadelesinde, Avrupa Birliği' ne bir alternatif olmamakla beraber Rusya ile olan ilişkiler Ankara'nın elini güçlendirecektir. Türkiye' nin bu politikanın kullanılabilirliğini arttırması mümkündür.¹⁰²

¹⁰⁰ Oktay F. TANRISEVER, "Orta Asya ve Çevresindeki Bölgesel İşbirliği Arayışlarında Rusya Faktörü", Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı (hzl.), s.329 - 331, 341, 343, 344

¹⁰¹ Faruk SÖNMEZOĞLU, Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.696-697

¹⁰² Sinan OGAN, Putin'in Ardından, Stratejik Analiz, Cilt:5, Sayı:57, Ocak 2005, s.48

2.3.Türk Dünyası Zirveleri BDT ve Şangay Birliği

Türk devletleri ile ilişkiler kurulmaya yada canlandırılmaya çalışılırken, bu girişimler toplantılar düzenlenerek hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye, Moskova odaklı bölge politikasını terk ederek Kafkasya ve Orta Asya devletlerini farklı bir bağlamda değerlendirmeye ve bölgeye yönelik aktif tutum takınmaya başlamıştır. Bu doğrultuda 16 Aralık 1991'de bölge devletlerini tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye, 1992 yılının ilk üç ayında bu yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. 27 Nisan -3 Mayıs 1992 tarihleri arasında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Orta Asya'yı ziyaret etmiş, bir sene sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bölgedeki dört cumhuriyete gitmiştir. 1993'e kadar olan dönemde, 140'tan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır.¹⁰³

Orta Asya ve Türkiye liderleri, işbirliği olanaklarının artırılması amacıyla 29 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da bir araya geldiler. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliği yaptığı bu toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov katıldı. Beş ülkenin Ankara'da büyükelçiliklerini açmasıyla gelişen bu zirvenin sonunda Ankara Bildirisi olarak isimlendirilen belge imzalandı. Bu 11 maddelik sonuç bildirisinde devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde "içişlerine karışmama" ve "eşitlik" ilkesinin gözetileceği, demokrasi, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi ilkelerinin esas alınacağı vurgulandı. İkinci zirve İstanbul'da 1994 yılında yapıldı. Yine bu zirvenin sonunda yayınlanan bildiride işbirliği alanları ve dayanışmanın ölçüleri belirlendi. Ayrıca bildiride toplantıların Dışişleri Bakanlarının yapacakları danışma toplantılarıyla zirvede alınan kararların uygulamalarını gözden geçirecekleri şeklinde bir karar da yer aldı. Bu iki zirve Moskova'da alarm zillerinin çalmasına yetti. Rus yönetimi, Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler üzerindeki etkisinin artacağı ve

Ankara'nın bölgede bir nüfuz alanı yaratmak niyetinde olduğu endişelerine kapıldı. Rus Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Demurin'in, "İstanbul'da etnik temele dayalı bir zirvenin Rusya'yı tedirgin etmemesi düşünülemez" şeklindeki ifadesi Moskova'nın bu konudaki rahatsızlığının bir ifadesidir. Ankara ise kesinlikle bir yayılcılık peşinde koşmadığını, bu toplantıların Rusya'ya karşı yapılmadığını belirtmiştir. Süleyman Demirel İstanbul Zirvesi'ne katılanlar adına şu mesajı vermiştir:

Türkiye Cumhuriyeti olarak ülkemizin oluşturduğu coğrafyayı, müstakbel bir nüfuz alanı veya bir rekabet bölgesi olarak görmüyoruz. Bilakis, elele vererek bu bölgenin bir işbirliği ve dayanışma alanı haline getirilmesinin, ülkelerimizin ve bölgemizin kalkınmasına ve refahına ve böylece dünya barışına hizmet edeceğine inanıyoruz.

Türki Cumhuriyetler ile aynı dili, dini ve kültürü paylaşan Türkiye'nin, bu cumhuriyetler ile yakınlaşmasından daha doğal hiçbir şey olamaz. Ancak baştan beridir vurguladığımız gibi, Moskova Türk dünyasındaki bu müstakbel bütünleşmeden son derece rahatsızdır ve bunu engellemek için bir yandan Orta Asya cumhuriyetlerini kendi egemenliği altına almak için uğraşmakta, bir yandan da Türkiye'yi zayıflatmayı denemektedir. Bu ikinci hedefi için kullandığı yeni araçların başında da "Kürt kartı" gelmektedir.¹⁰⁴

Sonuç olarak 1992'deki ilk toplantı, Sovyet sonrası elde edilen bağımsızlığın ardından bütün taraflarda yaşanan şaşkınlık benzeri bir ruh halinin etkisiyle ve yeni bağımsız ülkelerin alternatif arayışlar içine girmeye çalışmasının bir sonucu olarak daha ziyade ortak kültürlerin yeniden tanıştırılması amacına hizmet edebilmiştir. Buna rağmen, ilk zirvelerden Nisan 2000'de yapılan 6. Devlet Başkanları zirvesine kadarki toplantılarda en üst düzey katılım sağlanmış olmakla birlikte somut ve organizasyonel bir gelişim trendi yakalanamamıştır. Üstelik zirvelerin adı ve amacıyla

¹⁰⁴ Harun YAHYA, Türkiye için Milli Strateji, Vural Yayıncılık, 1996, İstanbul, s.17

uyumsuzluğun bir göstergesi olarak sonuç bildirilerinin Türkçe ve Rusça olmak üzere iki dilde hazırlanmış olması bu konudaki kafa karışıklığının nedeni büyük olduğunu ortaya koymuştur. Bildirinin her iki dilde de yayınlanması Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki Rusya kültürel etkisinin farkında olduğunu göstermiştir. Bazı zirvelerin BDT toplantılarıyla çakışması nedeniyle ertelenmesi, ya da zirvelerin yapıldığı dönemde ev sahibi ülkenin kendi milli motifleri etrafında kutlamalar yapması ortak bir tutumdan çok farklı kültürlerin birbirlerini tanımaya çalışması faaliyetleri gibi algılanabilir. Bunun yanında İstanbul'da yapılan 2. Zirvenin sonuç bildirisinde, bu toplantının üçüncü bir ülkeye karşı olmadığı vurgulanması, zaten BDT toplantısı nedeniyle ertelenmiş olan zirvenin Rusya'yı tedirgin etmeme endişesi taşıdığını göstermiştir. Türkiye Orta Asya'da atacağı adımların Rusya'yı da yakından ilgilendirdiğini bildiğini ve bu duruma hassasiyetle yaklaşacağını göstermiştir.¹⁰⁵

1991-1993 tarihleri arasında Orta Asya, Azeri ve Türk devlet başkanları yedi kez bir araya geldiler. Turgut Özal, ilk Orta Asya gezisine Mart 1991'de çıktı ve Nisan 1993'te son gezisinden döndükten kısa bir süre sonra vefat etti. Ayrıca her iki taraftan başbakan, bakan ve yüksek düzeyde de ziyaretler gerçekleşti. Karşılıklı aralıksız bu olarak süren bu diyalog Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerini Türkiye ile gerçekleştirebilecek bir yardımlaşmaya yada ortak çalışma ortamına istek olduklarının bir göstergesi olarak görülebilir.

Bu anlaşmalar, daha önceki anlaşmalarla birlikte, ekonomik kültürel ilişkilerin ve projelerin bütünsel bir yelpazesini kapsıyordu; bir çalışma konseyinin yönetiminde gerçekleştirilecek olan ilişkiler, projeler, küçük ve orta ölçekli girişimlerin yaratılmasını demiryolu ve radyo-televizyon iletişimi oluşturulmasını ve hammadde dış alımını içeriyordu. Türkiye her cumhuriyete iki bin burs (orta öğrenim için altı yüz, yüksek öğrenim için bin dört yüz) vermeyi ve Avrasya TV programlarını Orta Asya'ya iletmeyi kabul etti. İkili

¹⁰⁵ <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1156> (Erş.:03.01.2010)

görüşmeler on Mayıs 1992'de Akşabat'da yapılan bir doruk toplantısıyla sonuçlandı. Toplantıya Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, İran, Türkiye ve Pakistan'dan yetkililer katıldılar (Azerbaycan katılmadı). Taraflar bir trans-Asya ana demiryolunun inşasına 1995'e kadar Tecen-Sarah- Meşhet demiryolunun tamamlanmasına ve Kazak - Çin sınırındaki Drujba istasyonunun geliştirilmesine karar verdiler. Türkmenistan'dan çıkıp İran ve Türkiye üzerinden Doğu Avrupa'ya uzanacak olan bir doğalgaz boru hattı ile İstanbul'dan Tahran, İslamabat, Aşkabat, Taşkent, Bişkek ve Almatı'ya uzanacak bir otoyolun yapılmasına karar verildi.¹⁰⁶

Bunların dışında, 1991 den 93 senesine kadar olan anlaşmalar büyük ölçüde yerine getirildi. Türkiye Dışişleri Bakanlığının yanı sıra TİKA'yı kurdu ve bu kuruma Azerbaycan ve Orta Asya'da olan çok yönlü ilişkilerin düzenlenmesi, finanse edilmesi ve denetlenmesi görevini verdi. Türkiye'nin eski Japonya büyükelçisi olan Umut Arık kurumun başına getirildi.¹⁰⁷ Orta Asyalı öğrenciler 1993'te çeşitli Türk Üniversitelerine kaydedildiler ve (öğrencilerden yaklaşık 6/1 inin ülkelerine dönmelerine neden olan sayısız sorunlar ve zayıf planlamaya karşın) proje genel olarak başarılı oldu. Kanada'nın NETAS şirketinin bir ortağı olan Türk telefon şirketi dijital hizmet sunan iletişimin kalitesine (eski SSCB'de ilk kez olarak) Türki cumhuriyetlere kadar genişletip artırdı ve Türk PTT'si 2500 iletişim hattı döşedi; öyle ki bugün Türkiye'den bu ülkelere yapılacak bir telefon iletişimi ABD'de olduğu kadar kolay. Ayrıca Türkiye, Orta Asya devletlerinin ve Azerbaycan'ın başkentlerine düzenli uçak seferleri düzenledi ve Orta Asya devletlerinin resmi havayolu şirketleri de aynısını yaptı.

Bu gelişmeler esnasında planlanıp yapılamayan girişimler de olmuştu. 1992 sonu itibariyle Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı biçimde gelişmesini kısıtlayan kimi önemli faktörler belirgin olarak su yüzüne çıkmıştı. Orta Asya Cumhuriyetleriyle kurulan

¹⁰⁶ H.KARPAT, Türkiye ve Orta Asya, s.322-323, 1 Nisan 2003, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür,

bağlara yüklenen büyük umutlar, devletlerarasındaki ilk liderler zirvesinde beklenilene vermemiştir. Bir Türk Ortak pazarının ve Türk yatırım bankasının kurulması, Türk dünyasındaki ekonomik entegrasyonu güçlendirecek adımlar atılması düşünüldüğü gibi, KKTC'nin bu yeni Türk Cumhuriyetlerince tanınması, Dağlık-Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında olunması gibi siyasi hedefler de planlananlar arasındaydı. Ancak zirvenin bitiminde, Türkiye ve Azerbaycan dışındaki katılımcıların bu konuda ciddi çekinceleri olduğu ortaya çıktı. Özbekistan, Türk dünyasını birleştirecek ulussüstü herhangi bir mekanizmaya muhalif durduğunu belirtmişti. Özbekistan; Rus etkisinden nispeten de olsa kurtulan Orta Asya'nın yeni bir etki altına girmesinden yana olmamıştı. Kazakistan Devlet Başkanı, ülkesinde yaşayan çok sayıda Rus nüfusuna Pan-Türkist bir havanın yaratıldığı izlenimini vermektten çekinerek, dini ya da etnik temelli bütünleşmelere karşı olduklarını açıkladı.¹⁰⁸ Bu iki çekince de göstermektedir ki Türk Devletleri Rusya'nın gücünden hala çekinmekte ve ortak hareket edilmesi gereken görüşlerde dahi elini taşın altına koymaktan kaçınmaktaydı.

İlk duygusal atakların gerçeklerle yüz yüze gelmesi ve Türkiye'nin mali ve teknolojik olanaklarının eski Sovyet Cumhuriyetlerinin oldukça fazla olan ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğinin anlaşılması uzun sürmedi. Umutlar yerini hayal kırıklığına bırakırken, Türkiye'nin bölgedeki olası konumu ve bunun Türkiye'nin geleceği (iç ve dış politikaları, kimlik tartışmaları vb.) için ne ifade ettiği üzerine daha ciddi ve soğukkanlı analizler yapılmaya başlandı.¹⁰⁹

Bakü'de yapılan 6. Zirvede Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan dışında devlet başkanları nezdinde katılımın gerçekleşmemesi, zaten olabildiğince temkinli yapılan ve sadece TÜRKSOY'un kurulması gibi sınırlı gelişmelerin yaşandığı önceki zirve toplantılarının sonuçları ile ilgili önemli ipuçları vermiştir. Özellikle Nisan 2001'de İstanbul'da gerçekleşen ve

¹⁰⁸ SEVER, a.g.m., s. 232.

¹⁰⁹ Mustafa AYDIN, Küresel Politikada Orta Asya, "Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya Politikası", s.102, Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul, s.102

Özbekistan-Türkiye soğukluğunun netleşmesinin açık bir simgesi olarak bu ülkenin yine devlet başkanı nezdinde katılım göstermediği 7. Zirve'nin ardından, önceki dönemde en geç iki yılda bir yapılan toplantıların Kasım 2006'ya kadar 5 yılı aşkın bir süre yapılamaması Türk Zirvesi Fikrinin artık taraflar tarafından aynı ciddiyetle sürdürülmediği şüphesini uyandırmıştır. Bu konuda bir etmen olarak Şangay birliğini ele alabiliriz. 26 Nisan 1996'da Şanghay'da toplanan beş ülkenin *Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşmasını* imzalamasıyla Şanghay Beşlisi kurulmuştur. Bu devletler Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletleridir. 2001 yılında da Özbekistan'ın imza koymasıyla Türk devletleri Şangay birliğinde toplanmıştır.¹¹⁰ Şangay birliğinin kurulduğu toplantı yılına kadar ortalama iki yılda bir toplantı olurken görüldüğü üzere, daha sonra Türk devletlerinin Türkiye ile yaptığı toplantılar hem katılım makamları hem de sürelerinin düzensizleşmesiyle aynı yıla denk gelmektedir. Özbekistan'ın 2001'de Şangay Birliğine katıldığı yıldan itibaren 2006 ya kadar da toplantı olmamıştır. Bu tarih çakışmaları Rusya'nın Şangay örgütünü, Orta Asya ve Türkiye'nin ortak hareket etmelerini engellemede nasıl aktif kullandığının bir göstergesidir. Bu beş yıllık dönemde Şangay Örgütü 2002, 2004 ve 2006 olmak üzere üç defa toplanmıştır. 2003 ve 2005 yıllarında toplantı kararlarınca iki tatbikat düzenlemiştir. Bu süre zarfında ortak güvenlik anlaşmalı yapılmış hatta RATS adı altında Şangay örgütü nezdinde bir birliktelik kurulmuştur.¹¹¹ 1990 lı yıllarda Türkiye'nin elindeki sürenin yarısı kadar zamanda Rusya bölgedeki dengeleri kendine daha da yakınlaştırmıştır.

Beş yıl aradan sonra 2006'da Antalya'da 8. Zirvede toplanan liderler arasında yine Özbek ve Türkmen liderler yer almadı. Türkmenler büyükelçi düzeyinde bir katılımda bulundur. Bu toplantıdan bir yıl önce ŞİÖ zirve toplantısında, ABD'ye Orta Asya'daki askeri varlığına son verme çağrısı yapılmıştır. Bu karar sonrasında Moskova ve Pekin'in desteğini de arkasına

¹¹⁰ <http://www.turksam.org/tr/a614.html> (Eriş.: 17 03.2010)

¹¹¹ http://news.xinhuanet.com/english/2006-04/22/content_4459199.htm (Eriş.:24 10.2009)

alan Karimov, ülkesinde konuşlandırılan Hanabad Askeri Üssü'nün boşaltılması konusunda net tavrını koyabilmiştir.¹¹² Daha sonra, Özbekistan'daki ABD askerleri ülkeden çıkarılmıştır. Türkiye' nin Soğuk Savaş zamanı da dâhil olmak üzere stratejik ortağı olan Amerika böylelikle Orta Asya'da güç kaybetmiştir. Ertesi yıl düzenlenecek Türk Dünyası Zirvesi'ne de Özbekistan katılmamıştır. 25 Ocak 2006 tarihinde Özbekistan da Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dâhil olmuştur. Daha önce GUUAM'da yer alan Özbekistan, bu davranışı ile AET'e ve Rusya'ya bağlılığını yeniden ispat etmiştir. Aynı tarihte Özbekistan, Rusya'nın GAZPROM şirketi ile bu devletin hidrokarbon yataklarının işletilmesi ve taşınması ile ilgili iki anlaşma imzalanmıştır.¹¹³ Bu durumda göstermektedir ki Özbekistan üzerindeki Rus politik etkisi kendini tamamiyle göstermekte ve Türkiye ile olan ilişkilerini de etkilemektedir.

Ekim 2009 başlarında Nahçıvan'daki son zirvede de Özbekistan hiçbir düzeyde yer almamış, Türkmenistan ise temsilcilik düzeyini devlet başkan yardımcısı Saparaliyev'i göndererek yükseltmiştir. Bu son zirvenin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasının yarattığı kaygıları gizlemeyen Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde gerçekleşmiş olması, gündemin büyük kısmının bu tartışmalara ayrılmasına neden olmuştur. Ancak, Nahçıvan toplantısının en önemli sonucu, katılımcı devletler arasında iş birliğinin kurumsallaşmasını öngören Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına dair Nahçıvan Anlaşması'nın imzalanmasıdır. Bu anlaşma uyarınca, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Heyeti ve merkezi İstanbul'da bulunacak sekretaryadan oluşan düzenli bir danışma mekanizmasının oluşturulmasıdır.¹¹⁴ Böylelikle ilk defa kurumsallaşmış somut bir adım atılmıştır. Fakat bu kurumun kültürel nitelikli olmasının başka bir sebebi 6 Ekim 2005 yılında St. Petersburg'da "Orta Asya Birliği"nin zirvesi sırasında

¹¹² Gökçen OĞAN, "Andican Olayları Sonrasında Özbekistan'ın Dış Politikası", s. 74.

¹¹³ Nezavisimaya Gazeta, 26 Ocak, 2006. Mutar Ayezov Üniversitesi Kütüphanesi. 2009

¹¹⁴ <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1156> (Erş.17.04.2010)

meydana gelmiştir. Bu birliğe üye devletler arasında yapılan zirve sırasında, "Orta Asya Birliği"nin "Avrasya Ekonomik Topluluğu" ile bütünleşmesine karar verilmiştir.¹¹⁵ Ekonomik içerikler hususunda Türkiye Avrasya Ekonomik Topluluğu ya da Şangay Birliği'nin faaliyetleriyle dışarıda kalmıştır. Kısacası, Rusya eski Sovyet coğrafyasında Türkiye'den daha etkin olmaya devam etmektedir.

2.4. Türkiye'nin Orta Asya Politikası ve Rusya

Soğuk Savaş, yaklaşık 45 yıl boyunca Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde belirleyici faktör olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e açılmasını önleyecek yayılmacılığına karşı ileri karakol ya da bir baraj görevini üstlenen Türkiye "batıya yönelik" bir siyaset izlemiş, bu tutumu NATO'ya üyelik ve AB ile bütünleşme çabası ile daha da belirginleşmiştir. Soğuk Savaş, Türkiye'nin kültürü ve siyasal rejiminde kesin bir batılılaşma yönlendirmesinin gerçekleşmesini sağlamıştır.¹¹⁶ Bu durum zaten Sovyet Rejimi sayesinde izole edilen Orta Asya Türk topluluklarından, kültür ve ilgi olarak da biraz daha uzaklaşmasını sağlamıştır.

Bu durum karşısında Türkiye, dış politikasında geleneksel olarak bölgesel meselelere karışmaktan kaçınmasına rağmen, sınır ötesi gelişmeler ve iç politik evrimi, 1990'larda Türkiye'yi uluslararası politikada daha etkin bir konuma gelebilmek ve Orta Doğu ile eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman/Türk bölgelerinde nüfuzunu artırabilmek için çevresindeki sorunlarla ilgilenmeye zorlamıştır. Etnik milliyetçiliğin yıkıcı etkilerinin farkında olan Türkiye ise Orta Asya ve Kafkasya'da genelde ulusallaşmanın olumlu yönlerini vurgulamaya

¹¹⁵ M.A. NURGALIYEV, "Obyedineniye OTSAS i EvrAzES: Znacheniiye Dluva Tsenrtalnoy Azii", **Vostok**, Sayı:13, Ekim, 2005, s. 45.

¹¹⁶ Kemal KARPAT, "*Türk Dış Politikası: Tanıtıcı Bazı Noktalar*", (der.) Kemal KARPAT, **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.228

çalıştı. Bu arada milliyetçiliğin olumsuz yanlarını törpüleyebilecek ve Türk cumhuriyetleri bir şekilde bir araya getirebilecek gevşek bir "Türk Birliği" oluşturma olasılığının olmadığı görüldü. Zaten Türkiye'de Türkçülüğe veya İslam'a dayanacak uluslar üstü oluşumların bölgeye yönelik politikalarının bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Fakat ortak dil ve kültüre dayalı yakınlaşmanın uzun dönemli işbirliğini kolaylaştıracağını vurgulamaktan kaçınmadı.¹¹⁷

Fakat Türkiye şunu da bilmektedir ki, Rusya Federasyonunun Bağımsızlığını uzun yıllar sonra kazanan ve zayıf devlet yapısına sahip Türk Cumhuriyetleri karşısında her alanda ortaya çıkan asimetrik gücü, uluslararası hukuk bakımından bağımsız olan bu devletleri, reel politika bazında Rusya Federasyon'una bağımlı kılmaktadır. Türk Cumhuriyetleri kendilerine ırk, dil, din, tarih ve kültür bağı olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için büyük istek ve çabayla yola çıkmışlarsa da daima Rusya Federasyonu(RF) faktörünü göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. Tesis edildiğinde dahi çeşitli nedenlerle başarısı ve verimli olup olmayacağı muallâkta olan, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kültürel ve ekonomik temele dayandırılabilir bir uluslararası ve ya bölgesel örgütün¹¹⁸gerçekleşen bir projeye dönüştürülememesinin başlıca sebebi RF olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ile yakın politikalar geliştirmeye niyetlenen bir Türk devleti RF'nin etkisini üzerinde hissetmeye başlamaktadır. Bunun en güzel örnekleri Türkiye ile ilişkileri iyi olan Azerbaycan¹¹⁹ve Kırgızistan diğer bölge ülkelerine göre en fazla karışıklık çıkan ve soruna sahip olan devletlerdir.

58 Mustafa AYDIN, Der. , Küresel Politikada Orta Asya, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası", s. 146, Nobel yayın dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul

¹¹⁸ Emre KIZILKAYA, Birlik Zamanı, Almatı, Hürriyet, 29 Mart 2006,

¹¹⁹ Ahmet SAPMAZ, Rusya'nın Transkafkasya Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2009, s.300

Genel olarak varabileceğimiz yargı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, gerek uluslararası dengeler açısından, gerekse Türkiye için son derece önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹²⁰ Bu dönemde, Türk devlet adamları "Bir taraftan Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin Avrupa entegrasyonu bağlamında yitirdiği önemi bertaraf etmeğe çalışırken, diğer taraftan da yeni bölgesel koşullara uygun bir bölgesel dış politika geliştirme stratejisi izlemiştir. Uluslararası ve Türk uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin Soğuk savaş sonrası dönemde yeni bir potansiyel bölgesel büyük güç olarak ortaya çıktığı" yorumları dile getirilmiştir.¹²¹

Bu gelişmelerle birlikte, Türkiye bölgesel bir güç olma niyetindeydi. Bu sebeple, Türkiye tüm ekonomik ve politik sorunlarına rağmen, Orta Asya'ya yönelik politikalar üretmeye başladı. Yeni Türk Cumhuriyetleri ile siyasi ve kültürel alanda yakın ilişkiler içine girdi. Türkiye bu dönemde Orta Asya Cumhuriyetlerinde kültür merkezleri açtı, Orta Asyalı öğrencilerin Türkiye'de eğitimi için geniş bir burs programı oluşturdu ve televizyon yayınlarını bölgeden takip edilebilecek biçimde genişletmeye çalıştı. Örneğin; Eğitim alanındaki işbirliği kapsamında Türkiye 1992 yılında toplam 6729 öğrenciyi kabul etmiştir.¹²² Yani Türkiye, kültürel etkinliğini söz konusu bölgelere taşıyabilmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştır.

Kültürel etkilerin kalıcılığı bir arada yaşayan toplumların daha rahat sergilediği bir tavır olduğu düşünülecek olursa. Bir kültür birliğinin ihtisasından çok bunun devamı içinde adımlar atılmalıdır. Rus etkisini bölgede hakim kılan kültürel nedenler ekonomik nedenlerle desteklenmedikçe zamanla zayıflayacağı düşüncesi Türkiye'nin ekonomik olarak da, bölge üzerinde etkin olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple geç de

¹²⁰ Yelda DEMİRAĞ, "Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası", Stratejik Analiz, Cilt: 4; Sayı: 40, Ağustos 2003, s. 75.

¹²¹ Efe ÇAMAN, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı", *Avrasya Dosyası*, cilt:12, sayı:1, Nisan 2006, s.186

¹²² İdris BAL, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.370

olsa Dış ticaret Müsteşarlığı bünyesinde bir yapılandırılma gerçekleştirilmiştir. Türk Cumhuriyetleri Bilgi Teknolojileri Çalışma Grubu (TCBTÇG) TİKA'dan sorumlu Devlet Bakanı'nın talepleri doğrultusunda ülkemizle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC arasında iletişim, bilişim, karşılıklı yazılım kapasitesinin yükseltilmesi ve elektronik ticaret konularında çalışmalar yapmak amacıyla DTM Müsteşarlık Makamının 05.07.2000 tarih ve 751 sayılı Onayıyla kurulmuştur.¹²³ Daha önce TİKA'nın da bölgede faaliyetler yürüttüğü konusuna değinmiştik. İşte Türk Cumhuriyetleri Bilgi Teknolojileri Çalışma Grubu' da aynı sebeplerden yola çıkılarak kurulmuştur. Böylelikle Türkiye daha sistemli bir şekilde bölge politikalarını geliştirmeye yönelik bir adım atmıştır.

Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye, henüz nereye gideceği pek de kestirilemeyen Sovyet Cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etti. Konuya oldukça temkinli yaklaşarak geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürüttü. SSCB'nin feshi ve Orta Asya-Kafkas ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabalarıyla Rusya'yı dışlayan ve bölgedeki etkisini kırmaya yönelik aktif politika izledi. Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Türkçü-Turancı ve İslamcı söylemler önem kazandı ve Türkiye dramatik değişimlerin yarattığı heyecanla bölgede plansız, programsız etki mücadelesine girişti.¹²⁴

SSCB'nin dağılması, Orta Asya ve Kafkasya'ya yeni istikrarsızlık kaynaklarıyla eş zamanlı olarak gelmiştir. Tarihsel olarak, devrimi pekiştirme adına Stalin tarafından İnguşlar, Çeçenler ve Kırım Tatarları gibi Kafkas halklarının yurtlarından sürülmesinin, toplumsal düzeyde SSCB zamanı yaratılan Rus kültürel ve siyasi hegemonyasının dışlayıcılığının, ekonomik açıdan da Marksist İdeanın söylemlerinin tersine bazı bölgelerin geride

¹²³

<http://www.dtm.gov.tr/dtmtcdg/index.cfm?action=detayalt&yayinID=2014&icerikID=2171&dil=TR>

(erş. 24.03.2010)

¹²⁴ Mustafa AYDIN, Küresel Politikada... , A.g.e. , s.105

kalmış olmasının etkisiyle sorunlu bir coğrafya oluşmuştur. Siyasal Düzeyde de baskıcı bir siyasal yapılanmanın, demokratikleşme adına adım atma çabasının milliyetçi duyguları ifade edebilmesini sağlaması bu hareketlerin milliyetçi ve dini oluşumların birden güç kazanmasını sağlamıştır. Zaten homojen olmayan demografik yapı bu gelişmeden etkilenmiştir. Böylelikle Moskova'nın denetiminin ve komünist ideolojinin bıraktığı boşluğu zaten tarihsel olarak savaştı olmaya meyilli halkların yeniden ürettiği saldırgan milliyetçilik doldurmuş, gelir dağılımı daha da bozulmuş, uluslar arası terörizm gelişmiş ve dış müdahalecilik için uygun bir zemin oluşmuştur.¹²⁵ Böyle karışık bir coğrafya ile ilişkiler kurmak maddi gereksinimleri ve doğru argümanların saptanması faaliyetleri düşünülünce Türkiye için çok zor bir harekettir. Rusya'nın bölge ülkelerini bir anda yalnız bırakan politikası Türkiye'nin önünü açmış olsa da, işini zorlaştırmıştır.

Türkiye, Doksanlı yılların başlarında tüm anlattıklarımız ve bu anlatılanlara destek verebilecek pek çok adımla, bölgeyle irtibatlarını kuvvetlendirirken., Rusya Federasyonu'nun tepkilerini de göz ardı etmemeye çalışıyordu. Rusya başlangıçta, Türkiye'nin yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerle münasebet kurmasına özel bir tepki göstermedi. Elbette ki Moskova'nın bu sessizliğinde, 1991 yılında kurulan ve Baltık devletleri dışında bütün cumhuriyetlerin üyesi olduğu BDT'nin varlığı etkiliydi. Fakat şu da bir geçektir ki Orta Asya, Rusya'nın henüz birinci öncelikli bölgesi değildi. Öyle ki Dışişleri Bakanı Kozirev bölgeye ilk ziyareti Nisan 1992'de yaparken, Amerikan Dışişleri Bakanı, o tarihe kadar Orta Asya'ya birkaç kez gelmiş bulunuyordu. Rusya bölgeye elçiliklerini Türkiye ve ABD'den sonra açmıştı.¹²⁶

Rusya'nın kendi iç işleriyle boğulduğu ve Orta Asya'ya ilgi gösteremediği bu dönemde, Türkiye'nin bölgeye ilişkin siyaseti Batı dünyası ve özellikle Washington tarafından desteklendi. Türkiye'nin Soğuk Savaş

¹²⁵ Utku YAPICI, Türk Dış Politikası..., s.271

¹²⁶ Ayşegül SEVER, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde "Çatışma, Rekabet ve İşbirliği", Avrasya Dosyası, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar, 2001, s. 228.

sonrası dönemde dünya politikası ve Batı için hala önemli olduğunu gösterecek argümanlar aradığı bir vakitte, ABD başta olmak üzere Batı'nın endişesi ise Kafkaslarda ve Orta Asya'da ne olacağı ile alakalıydı. Sovyetlerin dağılmasıyla Orta Asya'da oluşan boşluğun Batı tarafından gerekli şekilde doldurulamadığı takdirde, İran tarafından desteklenen radikal İslami akımların gücüyle kapatılması ihtimalinin varlığı endişe yaratıyordu ve bu durum, ABD'nin Türkiye'yi Orta Asya Cumhuriyetlerine bir model ülke olarak göstermesi ve bu konuda desteklemesi sonucunu doğurmuştu.¹²⁷

Türkiye'nin bölge devletleri ile geliştirdiği çok yönlü ilişkilerden kuşkulanan Rusya, bu devletin Pan-Türkist politikalar peşinde olduğunu iddia etmiş ve 1993 yılından başlayarak dikkatini Orta Asya bölgesine çevirerek "Yakın Çevre" politikasını başlatmıştır. Bu politika gereğince Rusya, herhangi bir devletin Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkmaktadır. Çünkü Moskova'ya göre Orta Asya, kendi yakın çevresinin bir parçası ve eski Sovyet topraklarının doğal coğrafi uzantısıdır.¹²⁸ Rusya bu tutumunda haksız değildir. 1992'de Orta Asya Cumhuriyetlerini ziyaret eden başbakan Demirel, Türkiye'nin kapasitesini çok zorlayacak, yaklaşık 1.1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve dış yardım sözü vermiştir. Demirel ayrıca Orta Asya cumhuriyetlerinin Ruble bölgesinden çıkmaları gerektiğini söyleyerek, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına adeta meydan okumuştur.¹²⁹

Her ne kadar Rusya çekincelerinde haklı olsa da Türkiye cephesinde konu istenildiği ölçüde gitmemektedir. Türk Devletleri dağılma sürecinden sonra Türkiye'nin bölgesel güç olarak kendilerine yol gösterebileceği ve yardımcı olabileceği fikri zamanla güç kaybetmeye başlamıştır. Azerbaycan'da Türkiye'nin desteklediği Elçi Bey yönetiminin

¹²⁷ İdris BAL, 21.yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi, Alfa, Kasım, 2001, s. 336.

¹²⁸ Büşra ERSANLI, "Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı", der. Yalçınkaya, Aleaddin, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, İstanbul, Bağlam, 1998, s. 78

¹²⁹ Mustafa AYDIN, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 19802001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 384

düşmesi Türkiye'nin gücüyle ilgili ciddi sorunlar doğurmuştur. Türkiye'nin politikalarının kan kaybetmesi için daha birçok sebep bulunmaktadır. Örneğin, SSCB dağıldıktan sonra uluslararası çevrelerce ve Türk Cumhuriyetleri tarafından Türkiye'nin kapasitesinin çok üzerinde algılanması ve yapabileceğinden çok daha büyük rollerin Türkiye'ye verilmesidir. Ayrıca Sovyet dönemindeki dış dünya ile haberleşmedeki kısıtlamalardan dolayı bu Cumhuriyetler büyük ölçüde dış dünya ve Türkiye'nin gerçeklerinden habersizdiler. Zamanla, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve diğer sorunlar öğrenildikçe Türkiye'nin ilk olumlu imajı zedelenmiştir.¹³⁰

Bununla birlikte, Türk siyasetçilerin Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından ortaya koymaya başladığı; "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk dünyası" tezlerini gerçekleştirmenin Türkiye için ekonomik, diplomatik hatta ahlaki açıdan zor tercihler gerektirdiği çok geçmeden anlaşılmıştır. Çünkü Moskova'nın kültürel ve stratejik etkisi, Ankara'nın Orta Asya ile ilgili hedeflerine hala engel teşkil etmektedir.

Bu hedeflerin önündeki engeller Bölgenin tarihinden gelen sorunlarında yansımaları olarak da görülebilir., Kafkaslar ve Orta Asya'daki birçok ülkenin, gücünü eski Sovyet sisteminden alan katı liderler tarafından yönetilmesi ilişkilerin meşruluğu ve sürekliliği açısından sorun oluşturmaktadır. Türkiye'nin bölge üzerindeki batılı kimliği ve demokrasi elçisi olarak da algılanışı, bu tip yönetimlerle ilişkilerini derinleştirmesini engellemektedir. Bu sebeplerden Türkiye, bu rejimlere ya da demokratik muhalefete destek vermek konusunda kararsız bir tutum izlemektedir. İkinci neden ise, Rusya'nın Avrupa Birliği'nden sonra Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı haline gelmesidir. Ankara böyle bir dönemde Rusya'yı küstürmek istememektedir. Türkiye'nin 1999 yılında Başbakan Ecevit'in Moskova ziyareti sonrası değişen Çeçenistan politikası ve ardından Erdoğan Hükümeti zamanında Çeçen ayrılıkçılara tıbbi yardım yapmaya son verilmesi bu hassasiyetin örnekleri olarak gösterilebilir.

¹³⁰ BAL, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", a.g.m., s.375

Son olarak, Türkiye'nin Orta Asya ile bağlarını güçlendirme çabalarındaki başarısızlığa şu üç maddeyi de ekleyebiliriz: ¹³¹

- Birincisi, Türkiye'nin kendi iç problemleri, bölgeyle çok fazla ilgilenmesine engel olmuştur;
- İkincisi, Türkiye bu dönemde Suriye ve Irak'tan gelen tehditler, Yunanistan'la gerginleşen ilişkiler gibi daha önemli güvenlik sorunlarına odaklanmıştır;
- Üçüncüsü ise, Türkiye'nin bölge devletlerinin ihtiyaç duyduğu büyük çaplı mali yardım ve yatırımı karşılayacak ekonomik imkânlardan yoksun oluşudur.

Orta Asya ile ilişkilerin gelişmesine temel oluşturabilecek projeler somutlaştırılmamıştır. Rusya'nın Çarlık ve Sovyet dönemlerinden bu yana Orta Asya'da devam eden hegemonyası Rus çıkarlarının korunması açısından etkisini daha hala hissettirmektedir. Bunda Orta Asya'nın Rusya, Çin arasında hemen hemen izole olmuş konumu önemli bir rol oynamaktadır. Bunun dışında SSCB döneminde inşa edilen enerji boru hatlarının tamamının kuzeye yönelik olması, özellikle petrol üreticisi Kazakistan'ı büyük ölçüde Rusya'ya muhtaç etmektedir. Batı'yla ilişkileri ile gelişme potansiyeline sahip olmayan Orta Asya cumhuriyetlerinde Rusya'nın var olan bölgesel çıkarları doğrultusunda başat olma pozisyonunu koruması kolaylaşmaktadır. Bu bölgede Türkiye'nin Rusya'yı saf dışı bırakarak onun yerini alması ekonomik gücü bakımından kısa ve orta vadede olanaklı değildir. Türkiye enerji politikasını kendi finansal kaynakları ile karşılama potansiyeline sahip olmadığı gibi, bölge devletlerinin gereksinim duyduğu yatırımların

¹³¹ Yelda DEMİRAĞ, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Geline Nokta ve Gelecekte Bölgeyle İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi", www.ieopolitik.org/demirag-5-1.(Erş: 12.11.2009)

karşılanmasına yönelik mali olanaklar da Türkiye'nin bölgesel politikaları bağlamında mevcut değildir.¹³²

Anlaşılmalıdır ki, Orta Asya Türk devletleri kendilerine Rusya'dan başka bir bağ kurabilecekleri devlet olarak Türkiye'yi görmektedir. Türkiye'nin başarıları karşılık alacaktır. Fakat, Türkiye'nin ekonomik sorunları ve kendine yön bulma konusunda bir geçiş aşamasında olduğunu söyleyebileceğimiz uluslar arası politikada kendine yer edinmeye çalışmasıyla, bağları tek başına sağlayabilecek güce henüz sahip değildir.

Orta Asya'da Türkiye ile diğer bölge aktörleri arasında kurulacak işbirliğinin başarılı olabilmesi için bahsi geçen planın ya da anlaşmanın, Orta Asya Cumhuriyetlerinin çıkarlarına uygun olması şarttır. Buna en güzel örnek Kazakistan'ın 2007 yılında Türkmenistan ve Rusya ile katıldığı üçlü zirvede, Nazarbayev'in, Rusya'nın Türkmenistan'dan doğal gaz taşımak için yapılacak boru hattının, Kazak gazı ve petrolünün batıya açılması için iyi bir adım olacağını düşünmesi önemlidir. Rus politikasına diplomatik açıdan yakın durarak çıkarlarını bu konuda korumak istemiştir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ise Rusya ile kurdukları organik ve geleneksel bağın yanında farklı arayışlara girmeleri, kendi çıkarları için en akılcı seçenektir.

Türkiye doksanlı yılların başında ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken doksanların ortalarında bölgede yalnız hareket edemeyeceğini kavramış bulunmaktaydı. 1993-1995 döneminde bölgesel açıdan SSCB'nin dağılmasından doğan boşluğu artık Rusya Federasyonunun dolduracağı anlaşıldı. Bu dönem Türkiye'nin de kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerini istediği düzeye çıkartamamaktan duyduğu hayal kırıklığının yaşandığı zaman dilimi oldu. 1995'den bu yana ise Türkiye'nin hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi tahlil eden, Rusya Federasyonunu dışlamayan, daha

¹³² Efe ÇAMAN, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı", **Avrasya Dosyası**, Türk Dünyası-Çin, Cilt:12, Sayı: 1, 2006, s. 208.

gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirme çabası içinde olduğu gözlemlendi.¹³³

1995-2000 yılları arasında Orta Asya'ya olan tekil politikalarından vazgeçen Türkiye kendi ekonomik altyapısı ve bölgesel oyuncuları dikkate alarak bölgeye yönelik dış politikasını daha gerçekçi bir zemine oturtmaya başladı. Özellikle İran ve Rusya Türkiye'nin bu dönemde Orta Asya politikasını şekillendirdi.

1994, 1998 ve 2001 krizleri sonrası daha çok kendi iç ekonomik sorunlarıyla uğraşan Türkiye, Avrupa Birliği müzakerelerinin hızlanmasıyla 1995-2000 döneminde Orta Asya'yı ihmal etti. Bununla birlikte özellikle Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Türkiye'den geçmesiyle diğer bölgesel aktörlere ve Rusya'ya karşı avantaj elde eden Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Latin alfabesini kabulüyle bu ülkelerle kültürel birliğini artırdı. Günümüzde eğitim, kültür ve ekonomik ilişkiler Orta Asya ve Türkiye ilişkilerinde temel argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

11 Eylül 2001' den sonra ABD'nin doğrudan doğruya Orta Asya'ya girmiş olması Türkiye'nin " Türkiye modeli" üzerinde yıkıcı etkiye neden olmuştur. Bu gelişme doksanlı yılların başından beri süregelen bölge ülkeleri ile Batı dünyası arasında köprü olma fonksiyonunun Büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Orta Asya ülkeleri ile ABD arasında doğrudan güvenlik bağlarının kurulması, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin gözünde Türkiye'nin aracılık rolünü önemsizleştirmiş ve öncelikli konumunu kaybetmesine yol açmıştır. Ayrıca son yıllarda Orta Asya genelinde ABD ile Şangay İşbirliği Örgütü arasında ortaya çıkan rekabetin giderek sertleşmesi ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ABD'den uzaklaşarak Rus-Çin eksenine kaymaları, ABD müttefiki ve Batı gücünün bir temsilci olarak kabul edilen Türkiye'nin de siyasal alanda zemin kaybına neden olmuştur. Orta Asya' da gerçekleşen olayların sonuçlarını kendi ülkesinde rahatlıkla hissedebilen Türkiye bölgeyle

¹³³ Mustafa AYDIN, Küresel politikada..., s. 105

olan bağlarını sağlamlaştırma çabaları çerçevesinde Rusya'ya yakınlaşmak zorunda da bırakılmıştır.

18 Mart 2003 tarihinde ilan edilen hükümet programında “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve sosyal yakınlığımıza rağmen Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde beklentileri karşılayamadığı bir gerçektir.” Denildikten sonra bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcanacağı vurgulanmaktadır. Aynı programın bir başka bölümünde “Rusya Federasyonu ile kültürel yakınlığımız çerçevesinde, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde tarafların çıkarlarını zedelemeyen, işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürülecektir. Hükümetimiz Rusya Federasyonu ile ilişkileri azamileştirmeyi önceleyen Avrasya perspektifini titizlikle gerçekleştirecektir.” denilmektedir.¹³⁴

Türk Rus ilişkileri çatışma görüntüsünden biraz daha doksanlara göre sıyrılmıştır. İki binli yılların başında Avrasyacılık kelimesi daha sık duyulmaya başlanmıştır. Özellikle, Avrasya bölgesinde iki devletin karşılıklı iş birliği arayışları, iki ülkenin politikalarının daha da yakınlaşmasına sebep olmuştur. İki ülke arasında, 16 Kasım 2001 tarihinde Birleşmiş Milletler genel kurulu toplantısı öncesinde ortak Avrasya stratejileri benimseyip uygulama konusunda Bir Avrasya işbirliği eylem planı oluşturulmuştur. Nisan 2002 den başlayarak İki ülkeden Avrasya ortak çalışma grupları bünyesinde sık sık bir araya gelmeye başlamışlardır. Türkiye ve Rusya'daki iç siyasal ortam ve çevrelerinde meydana gelen uluslararası gelişmeler, ortak Avrasya fikrinde hiç şüphe yoktur ki önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak buna karşın iki devlet arasındaki tarihten kalma karşılıklı önyargıların olduğu da bir gerçektir. Rusya parlamentosu Duma'nın Ermeni ve Kürt soykırımına dair kararlar vermesi Türkiye'yi fazlasıyla rahatsız ederken Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin Kiril yerine Latin alfabesini kabulü, Türkiye'nin etkisinin arttığı yolunda Rusya'da endişeyle karşılanmıştır.¹³⁵ 11 Eylül sonrasında Rusya'nın Gürcistan ve Kafkasya üzerindeki hareketleri

¹³⁴ Demokrat Parti Dış İşleri Başkanlığı , Stratejik Derinliğe Düşen Türk Dış Politikası, Mart 2010, s.74

¹³⁵ Yevgeniy PRİMAKOV, 11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya, (çev.) Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş., 2004, ss.94 174

Türkiye'yi tedirgin ederken, Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyahn gibi boru hattı projelerinin Amerikan destekli bir şekilde hayat bulması Rusya'yı oldukça tedirgin etmiştir.

1. Günümüzde Her iki ülkedeki Avrasyacılar, taraflar arasındaki paralellik ve ortaklıkları daha fazla vurgulamaktadırlar. Onlara göre: Türkiye ve Rusya Bölgenin iki temel lokomotif unsurudur.
2. Bölgede Müslüman Ortodoks birliğini sembolize etmekte ve Dünya düzeni karşısında hareketli ve tepkisel durumdadırlar.
3. Yugoslavya ve Irak'ın tersine, bölünmeye karşı direnerek, ABD'nin yayılmacı politikalarına karşı ortak bir cephe oluşturmakta veya direnç gösterebilmektedirler.
4. Büyük küresel güçler karşısında mağdur ezilen ve Atatürk'ün değımiyle mazlum devletler durumundadırlar.
5. Avrupa birliğı tarafından dışlanmaktadır.
6. Esasında bu yapılanma için oldukça büyük olduklarından ancak parçalandıkların da bu birliğe kabul edilebileceklerdir. Zira mevcut halleriyle AB içerisindeki mevcut dengeleri bozabilecek haldelerdir.
7. Batı emperyalizmini ortak düşman olarak görmektedirler. Uluslar arası ilişkileri sömüren sömürülen ilişkisi içerisinde görüp tavırlarını daha çok sömürülenlerden yana göstermelilerdir.
8. Ulus_devlet yapısının korunmasına hala çok önem göstermektedirler. Zira her ikisi de devlet gücünün ön palanda tutulduğu doğu tipi devletlerdir.

Bu çerçevede Avrasyacı düşünce yapısına sahip çevrelere göre Türkiye ve Rusya Birlikte hareket etmelidir.¹³⁶ İki binli yılların ikinci yarısı bu konuda Ortak Hareket alanı olabilecek Orta Asya'nın önemini özellikler arttırmaktadır. İki kültüre de yakın olan Türk toplulukları yıllarca çatışmanın sebebi ya da piyonu olmuşken bundan sonra yakınlaşmanın da bir aracı olabilirmiş gibi görünüyor.

Bu konuda Türkiye'nin de ılımlı yaklaşımları göze çarpmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Kazakistan Astana'da yayınlamış olduğu bir makalede şöyle söylemektedir:

“Halklarımız arasındaki ilişkilerin kökü tarihin derinliklerinde bulunmaktadır. Diğer taraftan, ülkelerimiz Avrasya'nın Doğusunu ve Batısını birbirine bağlayan, biri Hazar Denizi'nin Kuzeyinden, diğeri Güneyinden geçen iki önemli iletişim hattı üzerinde yer almaktadır.

Türkiye, üyesi olduğu örgütlerde bir "Avrasya" vizyonu oluşturulmasına her zaman önem vermiştir. 2010 yılında üstleneceğimiz Avrupa Konseyi Dönem Başkanlığı sırasında, Avrupa Konseyi'nin Orta Asya Ülkeleri ile işbirliğinin geliştirmesi başlıca önceliklerimiz arasında yer alacaktır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkanlığı'na bir Türk Milletvekilinin Mevlüt Çavuşoğlu'nun seçilmesi ülkemizin sergilediği bu vizyonun uluslararası toplum tarafından da paylaşıldığına işaret etmektedir.

«137

Avrasya telaffuzunun birleştirici bir unsur olarak sarf edilmesi ve bu sözün Orta Asya ve Türkiye'yi Avrasya'nın bir parçası olarak kabul etmesi dikkat çekici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹³⁶ Aleksandır DUGİN, Moskova-Ankara eksenli: Avrasya Hareketinin Temel Görüşleri,(çev.)Leonid Bahrevski, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007,s.87

¹³⁷ http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-egemen-kazakistan-gazetesinde-_kazakistan_-16_02_2010-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa

3) TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARINDAKİ REKABET

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politikasında 1993 yılı sonrasında yaşanan değişikliğin temelinde yatan en önemli unsur ekonomiktir. Dünyanın en büyük ikinci enerji kaynağı konumunda olan Hazar Enerji Havzası'nın etrafına sıralanmış Türk Cumhuriyetlerinin içinde buldukları ekonomik krizi aşmaları ve bu enerji kaynaklarını çıkartarak dünya piyasalarına pazarlamaları için Rusya'ya ihtiyaçları belirlemiştir; böylece Rusya uluslararası alanda ortak arayışına girmiştir. Yaşanan hadiseler zincirleme bir etkiyle, "Enerji Jeopolitiği"nin doğmasına ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun"un başlamasına yol açmıştır.¹³⁸ Yeni çizilen bu jeopolitik, Türkiye'yi de bazı alanlarda etkiledi. Bunlar, kaynakların çıkarılması için oluşturulacak konsorsiyumda yer alabilme ve Hazar Denizi'nin enerji potansiyelinin dünya piyasalarına ulaştırılması alanında yaşanan siyasi mücadelede pay kapma çabası oldu. Rusya'nın petrol ve doğal gazı kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya taşımaya konu edinen projelerine karşılık, ABD'nin desteklediği "Batı-Doğu Hattı" yani Hazar kaynaklarının Türkiye üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahını izleyerek Akdeniz'e taşınması fikrinin hayata geçirilmesi ile, Türkiye Avrasya'nın en önemli jeopolitik bölgesi durumuna geldi.¹³⁹

Petrol ve doğal gaz günümüz uluslararası iktisadını, siyasetini etkileyen önemli unsurlardan biridir. Böylece Ortadoğu'dan sonra SSCB'nin yıkılmasıyla Hazar Havzası'nın dünya enerji piyasasındaki yerini almıştır. Sovyet döneminde birlik içerisindeki diğer cumhuriyetlere Rusya'nın güdümünde petrol ve gaz tedarik eden bu havza, barındırdığı hidrokarbon rezervleriyle Sovyet sonrası dönemde özel bir dikkat çekmiştir. Hazar rezervleri, coğrafi konumuyla, bir yandan petrol firmaları, öte yandan Rusya, İran, Türkiye ve hatta Çin gibi ülkeler için geniş imkânlar sunmaktadır. Hazar

¹³⁸ Haktan BİRSEL, *Eski Dünya'nın Karanlık Yüzü, Orta Asya Jeopolitiği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 193.

¹³⁹ BİRSEL, *Eski Dünya'nın Karanlık...*, s. 195.

Havzası'nın enerji rejiminin belirlenmesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan üretici ülkeler olarak merkezde yer almaktadırlar. Üretici ülkelerin etrafında ABD, Avrupa devletleri ve hatta Uzak Doğu'da yer alan devletler petrol ve gazın uluslararası ticarete açılmasından pay almaya çalışmaktadır. Türkiye ve İran ise bölgesel güç adayları olarak sadece hidrokarbon ticareti ile yetinmeye ya da boru hatlarını kontrol ederek stratejik üstünlük edinmeye değil, kendi yönetim biçimlerini Hazar'da yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Sovyet döneminden miras kalan petrol ve gaz boru hatları tamamen Rusya kontrolündedir. Bu hatlar sayesinde Rusya yakın çevresi üzerindeki etkinliğini sağlamakta, gelecekte ise bunu Avrupa'ya doğru genişletmeyi düşünmektedir¹⁴⁰.

Rusya ise enerji hatlarının kendi topraklarından geçirmek istemektedir. Amerika ise doğu - batı enerji koridorunun gerçekleşmesi için Türkiye'yi bu konuda önemli bir konumda görmekte ve desteklemektedir. Türkiye, bir yandan enerji ihtiyacını, farklı ve güvenilir kaynaklardan karşılamayı, diğer yandan bölgede büyük tüketim ve transit terminal haline gelmeyi arzu etmektedir. Enerji ihtiyacından ve Hazar enerji kaynaklarının artan öneminden ötürü, Türkiye, enerji zengini Orta Asya ve Kafkas devletleri ile enerjiye muhtaç Avrupa ülkeleri arasında doğal enerji köprüsü rolünü üstlenmek istemektedir. Bölgenin enerjiden başka askeri üsler dolayısıyla da önemi vardır. Öyle ki 11 Eylül sonrası ABD, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan'da yeni üslere sahip olmuş, Azerbaycan'da ve Kazakistan'da üs kullanma izni almıştır¹⁴¹. Özbekistan üsleri daha sonra 2006 'da kaldırılacak olsa da uzun bir süre amaca hizmet etmiştir.

Mayıs 2005' te, Hazar'ın ilk petrolünün Ceyhan'a ulaşması; Rusya'nın, bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki kontrolünün de zayıflamaya başladığı anlamına geliyordu. Saygın ekonomi dergilerinden "Economist",

127 BİLGİN, s.17, 19, 25, 32, 48

¹⁴¹ Ertan EFEGİL, "Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi", Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı (hızl.), İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2004, s.53, 58 - 60

bakın Bakü'den Ceyhan'a ilk petrol akışının Türkiye ve Rusya'ya biçtiği rolü o günlerde şöyle değerlendiriyordu:

"Bu, Amerika'nın dünyanın bu bölgesinde kazandığı nadir zaferlerden biridir. Türkiye'nin doğu ile batı arasında bir enerji hattı olma rolünü perçinlerken, Rusya'nın güneydeki eski Sovyet cumhuriyetlerinden yapılan doğal gaz ve petrol ihracatı üzerindeki kontrolünü de zayıflatmıştır.

"Projenin tamamlanması, küresel enerjinin güvenliği konusunda duyulan kaygıların arttığı bir sırada Türkiye'nin jeopolitik pazarlık gücünü kuvvetlendirecektir."¹⁴²

3.1. Enerji Konusu, Kafkasya ve Orta Asya'nın Türkiye Cumhuriyeti - Rusya Batı-İlişkilerindeki Yeri

Hiçbir yenilenebilir enerji kaynağının ticari ölçekte petrol ve doğalgaz ile en azından önümüzdeki 60 ve hatta 100 yıl içinde gerçek anlamda rekabet edemeyeceği bugün genel kabul görmüş bir olgudur. Gelişmiş ülkeler ile dünya iktisadi ve finansal sisteminin teknolojik altyapısı "fosil yakıt"lara dayanmaktan vazgeçmediği müddetçe, bu ülkelerin üretildiği bölgelere bağımlılıkları artarak sürecektir. Yakın bir gelecekte, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ve Kazakistan, doğalgaz içinse daha çok Türkmenistan, Özbekistan ve son olarak rezerv tespit edilen Şah Deniz'iyle Azerbaycan öne çıkacaktır. Hazar Bölgesi'nin yeni bir Ortadoğu olmadığı, fakat yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası konumundaki Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Arz cephesinden bakıldığında da Hazar Petrollerinin önemi pekişmektedir. 2020'de OPEC üyesi Ortadoğu ülkelerinin dünya petrol üretimindeki paylarının %58 civarında gelişeceği ve geriye kalan

¹⁴² BBC Türkçe, "Türkiye'nin Orta Asya İkilemi", www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/06/060602_economist_turkey_shtml, 02 kasım, 2009.

%42'lik pastadan Hazar Petrollerinin de küçümsenemeyecek bir pay alacağı tahmin edilmektedir¹⁴³.

Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgeler yer altı ve yer üstü kaynaklar bakımından dünya'nın en verimli coğrafyalarının başında gelmektedir. Bu yüzden söz konusu zenginliklerin paylaşılması ve ulaştırılması konusunda devletlerarası mücadeleler olmaktadır. Bu devletlerin başında Rusya, Türkiye ve ABD gelmektedir. Bunların en başında petrol doğalgaz meseleleri gelmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan petrolünün çıkarılmasında, taşınmasında ya da pazarlanmasında başta Türkiye olmak üzere, Türk ülkeleri etkin bir rol oynayamadılar.¹⁴⁴ Ancak, ABD ve Rusya politikaları arasında cereyan eden bu rekabet alanında Türkiye'de kendine bir yer bulabilmiştir. Yani Başat unsurlar ABD ve Rusya politikalarıdır.

Hazar Denizinin (600.000 kilometrekare) bulunduğu bölge petrol ve doğalgaz bakımından önemli bir bölgedir. Başlıca rekabet bu kaynakların dünya pazarına taşınacağı güzergâhlardır. Bu hatlardan biri Bakü- Ceyhan, diğeri de Bakü- Supsa veya Novorossik hatlarıdır. Bu hatların belirlenmesin en etkin neden küresel güçlerin etkisi ve bölgede devletlerin bu etmenlere karşı olan tutumudur. Bölgedeki bu geçiş güzergahları düşman, rakip ya da istikrarsız durumdaki devletlerce kapatılmış olması enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılmasını etkilemektedir. Hazar Denizini çevreleyen ülkelerin farklı yapılanmaları nedeniyle bölgedeki petrol ve doğal gazın dünya piyasalarına açılması iki farklı güzergâhın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bölgenin güneyinde İran devletinin olması üçüncü bir ihtimalin ileri sürülmesini engellemektedir. Rusya, Bakü - Supsa, bu sırada da Türkiye ise Bakü - Ceyhan hattı için mücadele vermektedir. Avrupa'nın özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin, tek petrol ve doğalgaz kaynağının Rusya ve diğer bağımsız devletlerden oluşması bu ülkeler için bölge kaynaklarının değerini arttırmıştır. Rusya'nın savunduğu hatta Türk Boğazından geçiş olduğu ve

127 Cenk PALA, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", Türkiye'nin Avrasya Macerası, Mustafa Aydın (derl.), Ankara: Nobel Yayınları, 2007, s.143, 148 - 150

¹⁴⁴ Saadettin GÖMEÇ, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ yayınları, Ankara, 3. Baskı, Ankara, 2006, s.16

bunun büyük tehlikelere sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Ermenistan'la olan sorunlar, Hazar Denizinin statüsünün belirsizliği Türkiye'nin Türkmen Aşkabat'tan başlayıp Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye üzerinden Balkanlara, oradan Batı Avrupa'ya taşınmasını engellemektedir. Sayılan Bütün sorunlu bölgelerde ki devletlerin arkasındaki Rus desteği zaten bilinmektedir. Rusya politikalarını ABD'nin Türkiye'yi zaman zaman yanına çekmesi gibi Rusya içinde bölgesel müttefik devletlerin bulunmasını gerektirmektedir. Bu durumda da görüldüğü üzere Rusya bu yöntemi etkin bir biçimde kullanmaktadır. Rusya'nın Bakü Ceyhan boru hattı için alternatif olarak görmese de kendi çıkarlarına uygun olarak inşa ettiği bir Bakü-Supsa hattı bulunmaktadır. Bakü- Ceyhan- Tiflis boru hattı ise aynı hattın rakip projesi olarak görülmektedir.

Kuzey hattı, kimi zaman Rus tarafının yarattığı teknik/ekonomik sorunlar nedeniyle, kimi zaman da Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik operasyonları ve sabotajlar nedeniyle kesintili olarak çalışmaktadır. Batı hattı ise, daha önce büyük şirketlerin öngörülerinin ya da iddialarının aksine, kesintisiz denebilecek biçimde ve oldukça sorunsuz taşıma gerçekleştirmektedir. Burada vurgulanmasında yarar gördüğümüz önemli bir husus, kimi çevrelerin Bakü-Supsa erken petrol hattının Bakü-Tiflis-Ceyhan ana hattını engelleyeceğini iddia etmesine karşın, Bakü-Tiflis- Ceyhan'nin tamamlanmış olması ve Bakü-Supsa erken petrol hattının da bu hattı engellememiş olması bir yana, bölgeden Rusya üzerinden olmayan petrol sevkiyatının ilk adımını oluşturarak, ana hattın (BTC) gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış olmasıdır.

İran, Rusya ve Ukrayna da, Azerbaycan petrolü için alternatif ihraç hatları önermektedirler. AB, TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia) adlı programı çerçevesinde, kendi sınırları içindeki ulaştırma ağını iyileştirip geliştirerek, bu yolları bir "Batı-Doğu" Koridoru kapsamında, Kafkasya ve Orta Asya ile bağlama yollarını araştırmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴⁵ <http://www.tasam.org/index.php?altid=499&syf=3> (reş. 23.03.2010)

Kısacası, ABD, Batılı ülkeler, Rusya, Türkiye, Azerbaycan, İran ve Ermenistan boru hatları konusunda etkin bir rol oynamaktadırlar. ABD'nin ambargosu dolayısıyla İran dışarıda kalmıştır. Ancak Rusya batılı ülkelere karşı İran ve Suriye ile yakın ilişkiler kurmakta ve İran'ı ABD'ye karşı koz olarak kullanmaktadır.¹⁴⁶ Orta Asya enerji yolları Büyük güçlerinde katkısıyla bizim komşularımızla olan ilişkilerimize kadar genişleyebilmektedir.

Rusya, Türkiye'nin tarihten gelen ve kültürel yakınlığı olan Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişki kurması Rusya'nın işine gelmemektedir. Bu nedenle Orta Asya'da ve Kafkasya'da Türk - Rus mücadelesi yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Bu mücadele kendisini yoğun bir biçimde Hazar petroleri ve Türkmen doğalgazının dünya pazarına açılması konusunda göstermekteydi. Bu mücadelede boru hatlarının güzergâhı iki ülke arasında önemli bir mücadeleye sahne olmaktadır. Türkiye 1997 yılında imzaladığı ve 2005 yılında hizmete açılan Mavi Akımla uluslararası bir enerji alternatifi kazanmışsa da bu Rusya'ya bağımlılığı da beraberinde getirebilir. İkinci olarak da Türk Cumhuriyetlerinin bu anlaşmaya koyduğu tepkilerden de söz etmek mümkündür.¹⁴⁷ Rusya ve Türkiye'nin anlaşamaması onlar için de sıkıntı oluşturmaktadır.

Bütün bunların öncesinde Türkiye'nin Rusya'yla yapmış olduğu enerji anlaşmalarından da bahsetmeliyiz. İki devlet arasında ilk doğalgaz anlaşması 1984 yılında yapılmıştır. Buna göre Bulgaristan sınırından doğalgaz alımı yapılmıştır. Aynı şekilde 1997 yılında imzalanan Mavi Akım anlaşmaları vardır. 1996 yılında imzalanan İran - Türkiye doğalgaz anlaşması da vardır. Bu iki anlaşmanın özelliği, ABD'nin bu anlaşmalar karşısında duymuş olduğu rahatsızlıktır. Toparlayacak olursak, Rusya ve ABD enerji kaynakları ve taşınacak hatları üzerinde üstünlük elde etmeye çalışmaktadır. Bunun aracı olarak da bölgedeki müttefiklerini kullanmaktadırlar. Türkiye bu noktada en büyük müttefik olarak paralel politikalar izlemektedir fakat bu tip

¹⁴⁶ TUNCEL, "Kafkasya'daki Son Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Türkiye - Rusya İlişkilerine Etkileri", 1980 -2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Turgut Göksu, Hasan Hüseyin Çelik, Abdulkadir Baharçipek, Ali Şen (Ed.),s.118 - 121, 124, 125, 128
¹⁴⁷ TUNCEL, Kafkasyadaki Son Gelişmeler..., 134

girişimlerde de olduğu gibi Türkiye kendi çıkarlarını gözetken ve zamanı gelince kendi insiyatifini eline alma isteğinden tamamen vazgeçmiş değildir.

Türkiye - Rusya arasında enerji kaynaklarının taşınmasında diğer bir sorun da petrol tankerlerinin Boğazlardan yoğun geçişi ve oluşturduğu tehlikelerdir. Bu gemilerin çoğu kaptan kılavuz kullanmamakta hatta geçişlerini rapor dahi etmemektedir. Bunun yanında ABD'nin "çoklu boru hatları" politikası çerçevesinde Balkanlar ötesi hatlarına destek vermesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Özellikle Hazar'dan Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossisk limanına gelecek petrolün buradan tankerlerle Bulgaristan'ın Burgaz limanına taşınması ve inşa edilecek bir boru hattı ile Ege Dedeağaç'a taşınması projesi bunların başında gelir. Zira bu proje Bakü - Ceyhan hattını zorlaştıracak ve Boğazlar kozunu Türkiye'nin elinden alacaktır¹⁴⁸. İstanbul'daki Rusya ile yaşanan bu taşımacılık sorunları bile Türkiye'nin Orta Asya Enerji yolları konusuna biraz daha ciddiyet vermesini sağlamaktadır. Rusya attığı her adımla Türkiye'nin Orta Asya ve dolayısıyla Kafkasya üzerindeki politikalarında bir etken olarak yerini muhafaza etmektedir.

2005 yılı sonunda ortaya çıkan Rusya - Ukrayna doğalgaz krizi dikkatleri yeniden Rusya'nın enerji politikası üzerine çekecektir. Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya gibi hem ucuz gaz kullanmakta hem de transit ücreti almaktadır. Burada Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın da gazı Avrupa'ya nazaran ucuz fiyatlardan aldığını belirtmek gerekir. Yaşanan kriz sonrasında Rusya söz konusu ülkeleri devreden çıkararak alıcı ülkelere doğrudan ulaşmayı planlamaktadır. Bu amaç için güney ve kuzey olmak üzere iki rota vardır. Bu rotalarda iki ülke kilit durumundadır, Türkiye ve Almanya. Rusya, Türkiye'ye Mavi Akım doğalgaz boru hattına paralel bir yeni hat daha çekilmesini teklif etmiştir. Ancak Türkiye, Rusya'ya olan bağımlılığın artması endişesiyle bu teklife soğuk bakmıştır. Kuzey rotası için 2005'te "NEPG (North European Pipeline Gas - Kuzey Avrupa Doğalgaz Boru Hattı)" anlaşması imzalanmıştır. 2010 yılında bitirilmesi planlanan boru hattı önemli

¹⁴⁸ Yılmaz GÜLER, Dünya Stratejik Enerji Kaynakları Enerji Stratejileri ve Türkiye, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Matbaası, 2003, s.40, 51, 55, 56

miktarda doğalgaz taşıyacaktır¹⁴⁹. Rusya her fırsatta kendisi için Orta Asya'da bir hamle yapmaya başladığında bu Orta Asya politikamızı etkilediği kadar direkt olarak ülke toprakları içinde bir politik konu haline almaktadır. Rusya'nın hem Orta Asya hem de denizden de olsa Türkiye ile komşu olması, Türkiye'nin Orta Asya'da cereyan eden olaylara kendi ülkesinde oluyormuş gibi yaklaşması zorunluluğunu doğurmaktadır.

Türkiye'nin konuyla ilgili son gelişmelerinden biri de şüphesiz NABUCCO projesidir. Türkiye, Orta Asya enerjisi de dâhil olmak üzere doğal gaz açısından Rusya'ya bağımlılığını bu proje ile azaltmaya çalışmaktadır. Projeye kısaca değinmek gerekirse; NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı projesi, Hazar ile Kafkaslardaki Doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan bir projedir. Orta Asya kaynaklı gazın Avrupa'ya satılabilmesi için bir pazarın oluşmasının dışında bu konuda 2005 yılında yaşanan ateşleyici etmen Rusya ile Ukrayna arasındaki anlaşmazlık yüzünden çıkmıştır. Bu yolla gaz ihtiyacını sağlayan Avrupa'nın sıkıntıdan etkilenmesi NABUCCO'nun daha destek bulmasını sağlamıştır.¹⁵⁰ Bu proje ile Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarının taşınması ekseninde Rusya'dan Türkiye'ye doğru kaymasında yeni bir ivme kazanmıştır.

Son olarak Rusya batıya yönelik beş yeni doğalgaz projesini öne sürmüştür. Bunlar; Yamal -Doğu Avrupa, Kuzey Avrupa, Güney Boru Hattı, Balkan Doğalgaz Hattı, Karadeniz Projesi ve Gürcistan - Ermenistan - Türkiye'nin Kafkas hattına bağlanmasını öngören projelerdir. Biraz sonra ismini sayacağımız projeler bölgeye olan ilginin ve bölgede oynanan büyük oyunun cesametine dair bir fikir verecektir. Aşağıda alternatif petrol ve doğalgaz boru hatları sınıfına göre listelenerek verilmiştir: Petrol Taşımacılığı için;

¹⁴⁹ Oleg A. KOLOBOV, Aleksandr A. Kornilov, Fatih Özbay, Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992 - 2005), Elnur Osmanov, Vügar İmanov, Ramil Memmedov (çev.), s.78 - 79

¹⁵⁰ <http://www.insaatx.com/nabucco-projesi.html> (eriş: 17.03.2010)

1. AIOC Merkez Boru Hattı,
2. Bakü - Supsa,
3. Bakü - Novorossisk,
4. Mahaçkala - Novorossisk,
5. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu,
6. Trans - Hazar Boru Hattı,
7. Kazakistan - Çin Petrol Boru Hattı,
8. Güney Petrol Boru Hattı,
9. Bakü - Tebriz Petrol Boru Hattı,
10. Kazakistan - Türkmenistan - İran Petrol Boru Hattı,
11. Neka - Tahran,
12. Khasuri - Batum,
13. Atrayu - Samara,
14. Gardabani - Batum,
15. Balkan Petrol Boru Hattı,
16. Burgaz Balkan Hattı,
17. Köstence - Trieste,
18. Druzhba Hattıdır¹⁵¹.

Alternatif Doğalgaz Boru Hatları ise şöyledir:

1. BTE,
2. Centgaz,
3. Orta Asya - Rusya - Avrupa Hattı,
4. Türkmenistan - Çin,
5. Kazakistan'dan başlayan Trans - Hazar Doğalgaz Boru Hattı,
6. Türkmenistan'dan başlayan Trans - Hazar Doğalgaz Boru Hattı,
7. Trans - Gürcistan Doğal Gaz Boru Hattı,
8. Türkmenistan - İran,

¹⁵¹ BİLGİN, Avrasya Enerji... s.271 - 279

9. Türkmenistan - İran - Türkiye Doğalgaz Boru Hattıdır ¹⁵²

Türkiye'nin enerji koridoru olmasına dair kurguyu biraz açalım. BTC, Doğu - Batı enerji koridorunun en önemli sacayağını oluşturur. Bu proje ile Türkiye'nin jeopolitik önemi artmıştır, ayrıca bu projeye Azerbaycan ve Gürcistan siyasi ve iktisadi istikrara kavuşmuştur. Söz konusu proje Avrasya bölgesinden dünya pazarlarına ham petrol ve doğalgaz nakledecek diğer boru hattı projelerine öncülük edecektir. BTC'yi sırasıyla,

1. Azeri gazını Türkiye ve Avrupa'ya ulaştıracak Şah Deniz Doğalgaz Boru Hattı Projesi,

2. Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa piyasalarına taşıyacak Hazar Geçişli Türkmenistan - Türkiye - Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi izleyecektir. Bu hatlar, bugün ikisi de hızla ilerleyen

a. Türkiye - Yunanistan - İtalya,

b. Türkiye - Bulgaristan - Romanya - Macaristan Avusturya (Nabucco) Doğalgaz Boru Hattı projelerine bağlandığında koridor tamamlanacaktır. Yukarıdaki projelerin güzergâhından da anlaşılacağı gibi Türkiye'nin enerji konusunda Avrupa pazarına yönelik bir hedefi vardır. 1990'dan beri yıllık %1 oranıyla AB en büyük enerji ithalatçısı durumundadır. AB'nin günümüzde %45'ler civarında seyreden ithalat bağımlılığı 2030 yılı itibariyle %80'e ulaşacaktır.¹⁵³ Böylesi bir pazarda Hazar ve Ortadoğu gazı dolayısıyla bu kaynakların taşınmasında kilit bir konumda bulunan Türkiye ve Orta Asya önemli olaylara gebedir.

¹⁵² BİLGİN, Avrasya enerji... , s. 279- 278

¹⁵³ Cenk PALA, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", Türkiye'nin Avrasya Macerası, Mustafa Aydın (derl.), s.162 - 167

SONUÇ

Çalışmamda da kanıtlarıyla öne sürüldüğü üzere, Rusya Türkiye'nin Orta Asya politikasında çok ciddi bir etkidir. Karar alırken uygularken ve ya sonuçlarından faydalanmak isterken... Aynı noktada çıkar sahibi olan bu iki devlet tarih sahnesinde rakip olabilecek konuma geldikleri 17. Yüz yıldan bu yana bölge politikalarında belirleyici rol üstlenmiştir.

Rusya Federasyonu eski sınırlarını yeniden ele geçirmek yerine bu sınırlarda etkisini güçlendirmeyi daha akılcı bulmuştur. Avrasyacılık akımının Rusya politik makamlarını ele geçirmesinin ardından Putin yönetimiyle başlayan yeni dönem Rusya 'nın doksanlı yıllarda kaybettiği etkinlik kabiliyetini yeniden kazanmasını sağlamıştır. Rusya Orta Asya devletlerini bu sınır içinde görmektedir. Türkiye' nin bölgeyle ilgili her yaklaşımında Rusya bu durumu iç sorunu kadar önemle değerlendirmekte ve bu bağlamda önlemler almaktadır.

Amerika'nın 2001'den başlayarak Orta Asya politikalarına hız vermesi de, Türkiye açısından kazanımlar getirmiş bir gelişmedir. Fakat Amerika Orta Asya'daki faaliyetlerini bir türlü istediği noktaya getirememiştir. Türkiye Orta Asya'da bir küresel aktörle mücadele edecekse başka bir küresel aktörün desteğini de almak zorundadır. Nitekim nispeten de olsa bu konuda başarılı olduğu da söylenebilir.

Özellikle enerji nakil hatları konusunda Rusya'ya karşı Amerika kozunu iyi kullanmış olan Türkiye, Enerji konusu dışında kültürel ve savunma konularında sabit bir desteği bulamamıştır. Çünkü Rusya bu konularda Amerika birleşik Devletlerine karşı önemli zaferler kazanmıştır. Rusçanın bölge ülkeleri üzerindeki etkisi, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şangay

Örgütü'nün zirvelerinde alınan kararlarla Amerikan politikaları bölgede büyük kan kaybetmiştir.

Doksanlı yılların başlarındaki soğuk savaştan kalma zihniyetini üzerinden atmaya çalışan Türkiye Bölge de kendi başına da belli ölçülerde hareket edebileceğini görmüştür. İran ile yapılan enerji anlaşmaları bu duruma önemli bir örnek olarak gösterilebilir. 2003 hükümet programında Avrasyacılığın hedeflenmesi de bu konu için bir başka örnek sayılabilir.

Türkiye 2000 yılından sonraki dönemde Avrasyacı söylemlerin biraz daha etkisinde kalmış bir politika izlediği de söylenebilir. Orta Asya devletlerinin aidiyet gerçekleri Türkiye'nin avantajı olarak karşımıza çıkarken Sovyet zamanından kalma ve çarlık Rusya'sından bu yana yaşanan kültür etkileşimi bölge halklarını kültürel açıdan Rusya'ya da yakınlaştırmıştır..

Türk lehçelerinin konuşulduğu coğrafya üzerinde ortak olarak konuşulan dil hala Rusça'dır ve bunun etkisini kırmak oldukça zor olacaktır. Türkiye ise birçok açıdan bu konuya mesafeli durmayı tercih etmiştir. Öyle ki 1991 yılında gerçekleşen İlk Türk dünyası Zirvesi'nde sonuç bildirisini hem Türkçe hem de Rusça yayınlanmıştır. Ayrıca 93 yılına kadar yapılan iki görüşmede de toplantıların etnik bir birliktelik ya da Rus çıkarlarını engelleyici bir amacının olmadığı vurgulanmıştır.

Bu konunun geçmişine incek olursak, bağımsızlığın ilk kazanıldığı yıllarda söylenenlerde zaman içinde ki tutumları farklılığı göze çarpmaktadır. Bir toplumun bağımsızlığının göstergelerinin başında herhalde kendi konuştuğu dile sahip olması gelir. Yani ülkelerin kendi ana dillerinin dışında bir dil, resmi dil statüsünde değil ise, o devlet hürdür. Azerbaycan hariç bu Cumhuriyetlerin hiç birinde Türkçe resmi dil statüsü kazanmamıştır. Sovyetlerin yıkılmasının ardından yaşana süreçte ilk yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin yöneticileri büyük bir heyecanla kendi Türk lehçelerini ana dil olara ülkelerin de kabul edeceklerini ilan etmişler de bu gün geldiğimiz nokta da sözlerini tutamadıkları görülmektedir. Sovyet döneminden kalma önemli devlet adamları olan bu ilkelere bu kararları uygulamak, iktidarlarını

korumak için önemli bir sorun haline almıştır. Bu konunun en etkin örnekleri Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşanmıştır. 2002 yıllarının başlarında Kırgızistan'da Rusça resmi dil ilan edilirken, Kazakistan'ın da bağımsızlığını ilan ettiği günden beri Rusça'yı resmi dil olarak kullandığı görülmektedir.¹⁵⁴

Rus kültürünün dil ve Orta Asya kültürü üzerindeki etkisi için Türkiye tarafından yapılan çalışmalarda, öncelikle orta Asya Türklüğüyle ortak tarihimiz sistemli bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Diğer taraftan da Türk dilinin daha da geliştirilerek ve yaygınlaştırılarak bütün Türk dünyasının müşterek sesi ve düşünce vasıtası haline gelmesi amaçlanmaktaydı. Özellikle alfabe birliğinden sonra Türkiye Türklerinin önderliğinde Türk dilini hem Azerbaycan Türklerinin hem de Türkistan ve diğer bölge Türklerinin konuştuğu dil ile kaynaştırmak ve müşterek bir dil haline getirmek istenmiş, böylece, müşterek bir tarihe sahip olan Türk dünyasının, lehçe farklılıkları giderilerek müşterek bir dil bağı ile bağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye her adım atışında dönüp Rusya'ya bakacak ya da adım atarken Rus etkisini de göz önünde bulundurarak ilerleyecektir. Türkiye bölge politikalarında devamlı olarak ya Rusya ile çalışması gerektiğini ya da direkt olarak Rusya'nın karşısında olması gerektiğini görmüştür.

İlk başlarda Orta Asya devletlerinin çeşitli ülkelerle karşılıklı anlaşmalar yapmasına sesini çıkarmayan Rusya. Bu devletlerinde ekonomik olarak kendi güçlerinin de olmasını yani tamamı ile kendilerine bağlı kalıp yük oluşturmamalarını amaçlamıştır. Bu gün Ekonomik olarak nispeten Batıya açılımlarını Rusya üzerinden yapan bu devletler oluşturulan birlikler sayesinde (Şangay, Bağımsız Devletler Topluluğu) daha koordinasyonlu çalışan bir yapıya doğru ilerlemektedir. Şangay Örgütü Batı'nın gözünde doğu'nun NATO'su ya da yeni Varşova Paktı olarak görülmektedir. Bu fikirleri de kesinlikle yanlış değildir.

¹⁵⁴GÖMEÇ, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ..., s.14

Türkiye ise bu etkileşim sürerken NATO üyesi olarak Orta Asya siyasetini sürdürmeye çalışarak Rusya karşısında ve kendi politikalarının selameti açısından büyük bir dezavantaja sahip olmuştur.

Çok kutuplu sistemin geleceği şekillendireceğine dair Şangay toplantılarından çıkan beyanatlar sayesinde, Türkiye politikalarında ABD'nin müttefiki imajıyla bir darbe daha almaktadır.

Sonuç olarak, bu gelişmelerin ışığında Türkiye ABD siyasetinden bu bölgelerde çıktığı konusundaki söylemlere “ sadece pazar arayışı” diye cevap verirken. Rus politikasıyla ortak tutum ve hareketlere de başlamış bulunmaktadır. Öyle ki geçmişte de bunun örneklerine rastlamak mümkündür 1960'lı yıllarda Kıbrıs sorunu sonrası bölgesinde müttefiklerinden umduğu desteği alamayan hatta cezalandırılmaya çalışılan Türkiye, o zaman inisiyatifi eline almayı başarmıştır. Bu günde Orta Asya'da hem kendi yanlışları hem de ABD' nin kan kaybetmesi gibi sorunlar yaşamış olan Türkiye, inisiyatifini “Avrasyacılık” fikri şemsiyesi altında Rusya ile ortak hareket etmekten yana kullanacağı görülmektedir.

Rusya'nın dış politikası dışında Sovyet zamanından bıraktığı politik, demografik, ekonomik ve din temelli sorunlar hissedilmektedir. Rusya bu açıkları iyi kullanıp bölge üzerindeki nüfusuna iki binli yılların başında geri dönmüştür. Doksanlarda Orta Asya Türk Devletlerinde yukarıda saydığımız konulardaki sorunlar devam ederken Rusya Federasyonu kendi iç çatışmalarını sonuca bağlayıp bölgeye döneceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır. Bu bağlamda Rusya'nın akademik ve siyasal çevrelerinde Rusya'nın yakın çevresi daha fazla tartışılır olmuştur. Bu çerçevede, Rusya'nın Batı Avrupa Topluluğuna en kısa zamanda katılmasını isteyen Atlantikçilere karşı, Batıyla entegrasyon sürecinin hızlı işlemesine karşı olan, Rusya'nın Asya'daki tarihsel ve kültürel köklerini açığa çıkartma amacını güderek, Rusya'nın Asya ve Avrupa arasında belirgin bir köprü olarak jeopolitik rol oynamasını savunan Avrasyacılar etkinliklerini arttırmışlardır.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Utku YAPICI, küresel Süreçte Türkdış politikası..., s.272

Avrasyacıların etkinlik kazanmasıyla Orta Asya, Rusya'nın fikri alt yapısında çok önemli bir yere yeniden oturmuştur. Bu iç siyasi yapı, dış politik etkileriyle Türkiye'ye kadar uzanmaktadır.

Avrasyacı söylemler, geçmişten gelen çatışma ve sorunlar Avrupa'nın her geçen gün büyüyen enerji ihtiyacından doğan enerji pazarı, ABD' nin Orta Asya politikasının stabil olmaması, Rusya'nın Orta Asya devletleri ve Uzak Doğu'yu organize bir birliğin içine sokması gibi sorunlarla bugün Türkiye kendi Orta Asya politikasını belirlemeye çalışmaktadır.

Bu noktada Türkiye'nin Orta Asya politikası önemli biçimde bölgesel ve ya küresel güçlerin etkisinde kalmaktadır. Bu tezde özellikle Rusya'nın etkisi üzerinde durulmuştur. Rusya politikaları Türkiye ile hiçbir zaman ayrı kulvarlar da kalmamıştır. Türkiye'nin argümanlarının büyük bir çoğunluğunda Rusya'da kendisini söz sahibi olarak görmektedir. Örneğin; bölgenin etnik yapısı üzerinde bir çalışması olan Türkiye için Bölgedeki Rus azınlık önemli bir noktadır. Bu azınlık Orta Asya'nın en çok nüfuslu azınlığıdır, dolayısıyla Rusya'da etnik yapı hakkında kendini söz sahibi görmektedir. Bölgenin ekonomik yapısı üzerinde bir eylem planlayan Türkiye, pazarın Avrupa'da olduğu düşünüldüğünde boru hatları için tek bir rakip olan Rusya ile karşılaşmaktadır. Rusya ve Türkiye'nin enerji politikaları Orta Asya petrol ve gazının Karadeniz'in kuzeyinden mi, yoksa güneyinden mi geçeceği konusunda rekabet içerisindedir.

Türkiye Orta Asya Türk Devletleri'nin kültür yapısı ve dil bütünlüğü üzerinde bir çalışma yürütmek istediğinde, çok güçlü bir Rus etkisiyle karşılaşması muhtemeldir. Orta Asya devletleri kendi benliklerine olabildiğince sahip çıkmaya çalışırken bir yandan Rus kültürüyle harmanlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti batılılaşma politikası çerçevesinde kültürünü bu yöne kaydırılmış, Orta Asya Türklüğü de çeşitli asimilasyon politikalarıyla Ruslaştırılmaya ya da Sovyetleştirilmeye çalışılmıştır.

Güvenlik konusunda bir çalışma üretmek isteyen Türkiye, Rusya'nın özellikle Putin ile 2000'li yılların başlarında yeniden hatırladığı

kırmızıçizgilerle karşılaşacaktır. Bugün Rusya kendine doğal sınırlarına tehdit olabilecek en yakın müdahaleyi Eski Sovyet ve bugünkü BDT sınırlarından almaktadır. Rusya Türkiye'nin Orta Asya Türk Devletleri üzerinde ki politikasında tam bir aktördür.

Türk Rus siyasetlerinin karşılaşması Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki problemlerden de beslenmektedir. Sınır ve tarihsel problemleri olan bu devletler sorunlarını hala çözebilmiş değildir. Ama bu problemlerin birçoğu geçmişte varken Rusya'da o coğrafyadadır. Bu durum da sınır problemleri, Rus politikalarını Türk politikalarını etkilediği kadar etkilememektedir.

Düşmanlarına karşı sınırlarını korumaktan aciz bir ülke düşünülemez. Türkiye bu konuyu çözebilmek için olası bir güvenlik paktı oluşturmak istediğinde karşısına Rus politik etkisi çıkmaktadır. Bu gün sözde bağımsız devletler olmalarına rağmen, Türk Cumhuriyetlerinin bir kısmının hudutlarını Rus ordusu korumaktadır ve dış tehdit ya da sınır anlaşmazlıklarında Rusya'dan yardım istemektedirler.¹⁵⁶ Bu nokta'da Şangay Birliği'nin 2005 ten bu yana Birliğin üyelerinin arasında yapmış olduğu güvenlik anlaşmaları da büyük önem taşımaktadır.

Cumhuriyetler ilk kuruldukları sırada aralarında sınır problemleri oluşmuştur. Pek tabi bunun beklenen bir şey olduğu da söylenebilir. Sovyetlerin sınırları belirlediği Türk coğrafyasında bir de Kafkaslardan bu bölgelere sürülmüş halkların oluşturduğu azınlıklar da eklenince sınır sorunları kaçınılmaz bir gelişme olmuştur. Bu sorunlar 1924'den başlanarak oluşturulmaya başlanan suni çizgilerle Sovyet döneminde de bir takım kargaşalara sebep olmuştu. Hatta bu sorunlar öyle noktalara ulaşmıştır ki, 1999 senesinde Özbekistan, Kazakistan'a danışmadan güney doğudaki sınır çizgisini kendi çekmeye çalışmıştır. Gerçekte bölgede ki bu anlaşmazlıklar sadece Özbekistan ile Kazakistan arasında da değildi. Bütün Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle ve komşularıyla bu tip problemleri söz

¹⁵⁶GÖMEÇ, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ..., s.13

konusudur. Özbekistan'ın Kırgızistan ve Kazakistan ile Türkmenistan'ın İran'la Kırgızistan'ın Çin ile problemlerinin yanı sıra Özbekistan'ın Afganistan'la doğacak sınır problemleri gözden uzak tutulamaz. Bunun için Türki'ye lehine olacak çözüm bu yeni bağımsız olan Cumhuriyetlerin şimdilik bunları bir kenara bırakarak, kendi soydaş Cumhuriyetleri'nin dışın da ki sınır anlaşmazlıklarında ortak hareket etmeleridir. Yani Kazaklar Çin ve Rusya ile sorun yaşayıp masaya oturduğun da diğerleri onun yanında olmalı; Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan hem Hazar'ın statüsü konusunda birbirine destek verirken, hem de komşularıyla olan meselelerde Özbekler ve Kırgızlar onlara yardımda bulunacaklar; Özbekistan Afganistan'la, Kırgızların Çin ile problemlerinde diğer Cumhuriyetler arkasında olduklarını hissettirmelilerdir.¹⁵⁷ Şanghay Birliği'nin bu konuda etkili olduğunu söyleye biliriz. Bu sınır sorunları yaşandığında bölgede Sovyetler varken, bu günde Federal Rusya'nın olması konuya aşikâr bir devletin etkisinin nasıl yapıcı sonuçlar verebileceğinin de bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin ekonomik manada birliktelik fikri Sovyet zamanından kalan ve günümüzde de RF tarafından körüklenen birçok sorunla kuşatılmış durumdadır. SSCB döneminde uygulanan karşılıklı bağımlılığı teşvik edici bölgesel uzmanlaşma politikaları, her ülkenin dış ticaret hacminde bölgeler arası (BDT içerisinde) ticaret payının yüksek olması sonunu doğurmuştur. Bu bağımlılık bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından azalma eğilimi göstermişse de tamamen ortadan kaldırılamamıştır. RF ile Türk Cumhuriyetleri arasında bu kapsamda bir iktisadi bağımlılığın varlığı, Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik ilişkilerden beklediği potansiyelin tam olarak gerçekleşmesini engellemektedir.¹⁵⁸

Rus etkisini ve sağlayan koşulları kısaca özetlememiz gerekirse. Karşımıza Rusya'nın Yüz yılı aşkın sürdürdüğü politikaları görmekteyiz. İlimski ve sonrasında Stalinin Türk topluluklarını ayrıştırıcı politikaları sonuç vermiştir. Bu sonuçlar günümüzde dahi hala hissedilmektedir. Coğrafi olarak

¹⁵⁷GÖMEÇ, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ... s.13

¹⁵⁸ SAPMAZ, Rusya'nın Transkafkasya..., s.303-304

Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu yerler, birbirlerinden ayırt edici özellikleri ve Anadolu Türkleri ile olan ilişkilerinin kültürel farklılıkları yine bu politikaların birer ürünüdür. Rusya'nın başarmış olduğu bu köklü değişiklikler bölgede hala kendisi için bir avantaj; Türkiye içinse çözülmesi gereken sorunlar anlamına gelmektedir.

GCCRIS

KAYNAKÇA

1. Tayyar Arı , **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006
2. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, 1789-1960, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980
3. Türkkaya Ataov,"**Turkey's expanding relations with the CIS and Eastern Europe**", Turkish Foreign Policy: New Prospects ed. Clement H. Dodd (Cambridgeshire: TheEothen Press - 1992) 88 - 117 Aktaran: Robert Olson, Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979 - 2001, Süleyman Elik (çev.), Ankara, Orient Yayınları, 2005
4. Mustafa Aydın, "**Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler**" içinde Şaban H. Çalış et. al (der.), Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Ankara: Liberte, Kasım 2001
5. Mustafa Aydın, **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, Türk Dış Politikası (Cilt II. 19802001) (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
6. Mustafa Aydın, Küresel Politikada Orta Asya, "**Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya Politikası**", Nobel Yayın Dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul
7. Selahaddin Bakan, **Teoriler Işığında Dış Politika**, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.9-10
8. İdris Bal, "**Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi**", 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
9. İdris Bal, "**Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi**", 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
10. İdris Bal, **21.yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi**, Alfa, Kasım, 2001

11. Haktan Birsell, **Eski Dünya'nın Karanlık Yüzü, Orta Asya Jeopolitiği**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 193.
12. Anıl Çeçen, **Türkiye ve Avrasya**, Ankara: Fark Yayınları, 2006
13. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001 stratejik Derinliğe Düşen Türk Dış Politikası, Ankara, Mart 2010
14. Demokrat Parti Dış İlişkiler Başkanlığı,
15. Gamze Kona Güngörmüş, **Türkiye - Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005
16. Aleksandır Dugin, **Moskova-Ankara eksenli: Avrasya Hareketinin Temel Görüşleri**, (çev.) Leonid Bahrevski, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007
17. Ertan Efeğil, "**Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi**", Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı (hızl.), İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2004
18. Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (Cilt I. 1919-1980) (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 778-782
19. Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1990
20. Büşra Ersanlı, "**Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı**", der. Yalçınkaya, Aleaddin, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, İstanbul, Bağlam, 1998
21. Mehmet Gönlübol – Sar Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989
22. Mehmet Gönlübol, **Uluslar arası Politika**, İlkeler- Kavramlar_ Kurumlar, Ankara, S.Yayınları, 1979
23. Ramazan Gözen, Dış Politika Nedir?, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Der.) İdris BAL, Ankara, Nobel Yayınları, 2004
24. Murat Metin Hakkı, **Türkiye, Orta Doğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007

25. Karpaz . H , **Türkiye ve Orta Asya**, İmge Kitapevi, Çev. Hakan Gür, Nisan 2003, İstanbul
26. Kemal Karpaz, "**Türk Dış Politikası: Tanıtıcı Bazı Noktalar**", (der.) Kemal KARPAT, Türkiye ve Orta Asya, Ankara, İmge Kitabevi, 2003
27. Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995
28. Timur Kocaoğlu, "**Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu**" içinde Alaaddin Yalçinkaya (der.) **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, İstanbul: Bağlam, Kasım 1998
29. Alan Makovsky ve SAYARI Sabri, **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002
30. Gökçen Ogan, "**Andican Olayları Sonrasında Özbekistan'ın Dış Politikası** Nezasimaya Gazeta, 26 Ocak 2006.
31. Robert Olson, **Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979 - 2001**, Süleyman Elik (çev.), Ankara, Orient Yayınları, 2005
32. Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", **Türk Dış Politikası (Cilt II. 1980-2001)** (Der.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
33. Mehmet Öğütücü, Yükselen **Asya**, İmar Kitabevi, Birinci baskı, Ankara, 1998
34. Yalçın Özalp, **Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri**, (Ankara: A.Ü.T.İ.T.E. yayınlanmamış doktora tezi, 3 C, 1987).
35. Cenk Pala, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", **Türkiye'nin Avrasya Macerası**, Mustafa Aydın (derl.), Ankara: Nobel Yayınları, 2007
36. Reha Parla, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan- Montrö**, Lefkoşa, 1985
37. Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006
38. Robertson Ronald, **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Bilim ve Sanat Yayınları , Ankara, (çev.) Ümit H.Yolsal

39. Rosenau James, **Domestic Sources of Foreign policy**,New York, 1967 (çev. İbrahim S.Canbolat, Uludağ Üniversitesi)
40. Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri**, Ötüken Yayınları,İstanbul, 2008
41. Saray Mehmet, **Türk Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2.bsk,2004.
42. Mehmet Saray, **Türkiye ve Komşuları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006
43. Hasan Selçuk, **Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri**, Tasam Yayınları, 2005
44. Sönmezoğlu Anar, **"Orta Asya'da Türk-Rus işbirliğinin koşulları"**, TUSAM, 21 Kasım 2005
45. Sönmezoğlu Faruk ve Oran Baskın, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994
46. Bülent Şahinalp, **"Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri"**, Dış Ticaret Müsteşarlığı,
47. Oktay F. Tanrısever, "Orta Asya ve Çevresindeki Bölgesel İşbirliği Arayışlarında Rusya Faktörü", **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı (hızl
48. Vefa Toklu, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006
49. Tuncel H., **"Kafkasya'daki Son Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Türkiye - Rusya İlişkilerine Etkileri"**, 1980 -2003 Türkiye'nin Dış, **Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, Turgut Göksu, Hasan Hüseyin Çelik, Abdulkadir Baharçipek, Ali Şen (Ed.)
50. İlhan Uzgel ve Türkeş Mustafa, **Türkiye'nin Komşuları**, İmge Kitabevi,Ankara, 2002
51. Winrow Gareth M., **"Orta Asya ve Trans - Kafkasya Politikası"**, Türkiye'nin Yeni Dünyası, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (drl.), Hür Güldü (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002
52. Murat Kara, Y.Doç.Dr.Rahmi Yamak, Y.Doç.Dr.Neviye Yamak, Arş.Gör.Harun Terzi,Arş.Gör.Nihal Kargı, **Amerika Birleşik**

- Devletleri'nin Orta Asya Politikası**,28 Nisan 1992, Trabzon, Eylül 1993
- 53.Yahya Harun. , **Türkiye için Milli Strateji**, Vural Yayıncılık, 1996, İstanbul
54. Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, 1. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004
- 55.Yılmaz Güler, **Dünya Stratejik Enerji Kaynakları Enerji Stratejileri ve Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Matbaası, 2003
56. Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih, İstanbul**, Harp Akademileri Basım Evi, 1998
- 57.Yüce Çağrı Kürşat, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006
- 58.Sabahattin Şen, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam yayınları, Kasım 1992
59. Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi** (Cilt 1-2: 1914-1995) , İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003
- 60.Primakov Yevgeniy ,**11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya**,(çev.) Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A:Ş, 2004

MAKALELER

1. Yılmaz Bingöl, "**Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası ve Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler**", Avrasya Etüdleri,14 Yaz- Sonbahar, 1998
2. Hakan Birsal, **Orta Asya'dan Anadolu'ya, 16. Yüzyıldan Günümüze Avrasya'da Yaşanan Türk Kimliği Ereyonu, 2023**, Ankara, Atılım Yayınları, No:58, 2006
3. Efe Çaman, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı", **Avrasya Dosyası, Türk Dünyası-Çin**, Cilt:12, Sayı: 1, 2006
4. Kenan Dağcı, "**Turkey's New Geopolitical Imagination and EU Membership**", (ed.) Kenan DAGCI and Gül Tuba DAGCI, Rethinking Turkey - EU Relations, Münster, MV Wissenschaft, 2007
5. Yelda Demirağ, "**Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası**", Stratejik Analiz, Cilt: 4; Sayı: 40, Ağustos 2003
6. DPT **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000
7. DPT, **Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)**, Ocak 1995
8. Aytaç Eker ve Uğur Kılınç, "Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri", **Yeni Türkiye, "Cumhuriyet" Özel Sayısı**, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998
9. Ramazan Gözen, "75.Yılında Türk Dış Politikasının Analizi ve Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye, "Cumhuriyet" Özel Sayısı**, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998,
10. Ramazan Gözen, **Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon**, Demokrasi Platformu, Yıl 1, Sayı 4, Güz 2005
11. Orhan Kavuncu, "**Sovyetler Dağıldıktan On Beş Yıl Sonra Türk Cumhuriyetleri**", Türk Yurdu, Şubat 2007, Cilt:27, Sayı:234

12. Oya Akgönenç Muğisuddin, "*Cumhuriyetin 75. Yıl Dönümünde T.C.Dış Politikasının Değerlendirilmesi*", **Yeni Türkiye, "Cumhuriyet" Özel Sayısı**, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998
13. M.A. Nurgaliev, "**Obyedineniye OTSAS i Evrazes: Znachenkiye Dluya Tsenrtalnoy Azii**", *Vostok*, Sayı:13, Ekim, 2005
14. Ayşegül Sever, "**Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde "Çatışma,Rekabet ve İşbirliği"**", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar, 2001
15. Philip Robins ,**Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu için bkz.**, *Turkey and the Middle East*, New York, Council on Foreign Relations, 1991 ve Graham E. Fuller, *Central Asia: The New Geopolitics*, Santa Monica, Rand, 1992.
16. Tun Uluğ, *Rusya'da Türkiye Kökenli Yatırımlar*, makale, **Yeni Avrasya Stratejileri**, 2003

İNTERNET KAYNAKLARI

1. DEMİRAĞ Yelda, "**Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Ginenen Nokta Ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi**", <http://www.ieopolitik.org/demirag-5-1.asp>, (Erişim Tarihi:12.11.2009)
2. Bülent ŞAHİNALP, "**Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri**", **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis9771.htm> (Erş:17.02 2010)
3. Türk Dış Politikası New York'ta Masaya Yatırıldı.(27.04.2010) <http://www.sondakika.com/haber-turk-dis-politikasi-new-york-ta-masaya-yatirildi-2025012/27> (erş: 27.04.2010)
4. Dr.Ekrem Nuraniye Hidayet., *Orta Asya'da Güç Dengeleri*.(10.11.2005) <http://www.turksam.org/tr/a614.html> (19.12.2009)

5. İşyar Ömer Göksel, Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri,
<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/P7sckRCMKlfSKPEtP9iSlo4n9JrflD.pdf>
6. Mehmet Dikkaya, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: İşin Neresindeyiz?,(16.11.2009)
<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1156> (Erş. 23.11.2009)
7. Economist'ten AB'ye Türkiye Uyarısı,(16.09.2005)
www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/06/060602_economist_turkey_shtml, 02 11, 2009.
8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Raporu**,Ankara, 2000
<http://ekutup.dpt.gov.tr/disekono/oik528.pdf>, 2000, (2 Mart 2008), s.x, 1, 2. (erş. 31.10.2009)
9. Sarısoy Defne, **Rusya Türkiye'yi yanında İstiyor**,818.01.2005)
<http://www.ntvmsnbc.com/news/305647.asp> (Erş. 17 Aralık 2009)
10. DEMİRAĞ Yelda, "**Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta ve Gelecekte Bölgeyle İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi**",www.jeopolitik.org/demirag-5-1. (erş.12.10.2009.)
11. Doç. Dr. Uslu Nasuh, "**Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler**" , Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,
http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01 .(erş.20.08.2009)
12. **NABUCCO Projesi**(20.10.2009) <http://www.insaatx.com/nabucco-projesi.html> (erş: 17.03.2010)
13. **Avrupa Birliği Politikasında Enerji**,
<http://www.tasam.org/index.php?altid=499&syf=3> (erş. 23.03.2010)
14. Özdamar Ramazan, **Türkiye'nin Orta Asya Politikası Eksiklikler ve Öneriler**(22.04.2010)
<http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/orta-asya/1555->

[tuerkyenn-orta-asya-poltkasi-eksklkler-ve-oenerler.html](#) (erş.24. 04. 2010)

15. http://news.xinhuanet.com/english/2006-04/22/content_4459199.htm
(Erş. 27 04 2010)

16. http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-egemen-kazakistan-gazetesinde-_kazakistan_-16_02_2010-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa (Erş. 09.06.2010)

EK-1 NABUCCO BORU HATTI

EK-2 BAKÜ-CEYHAN-TİFLİS BORU HATTI

EK-3:

Tablo 1: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Verdiği Eximbank Kredileri

Ülke Adı	Limit (milyon \$)	Kullanılan (milyon \$)	
		31.12.2001	31.12.2008
Kazakistan	240	213,10	213,10
Kırgızistan	75	48,10	48,10
Özbekistan	397,20	347,10	369,10
Tacikistan	50	25,60	28
Türkmenistan	163,3	133	133
Toplam	925,50	766,90	791,30

Tablo 2: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Yönelik İthalatı (milyon dolar)

Ülke Adı	1990	1995	2000	2001	2005	2008	2009
Kazakistan	0	87	346	90	559	2.332	1.077
Kırgızistan	0	6	2	6	14	48	31
Özbekistan	0	62	86	36	261	581	413
Tacikistan	0	6	17	14	47	148	107
Türkmenistan	0	112	98	72	161	389	331
Toplam	0	273	549	218	1.042	3.498	1.959

Tablo 3: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Yönelik İhracatı (milyon dolar)

Ülke Adı	1990	1995	2000	2001	2005	2008	2009
Kazakistan	0	151	119	120	460	891	634
Kırgızistan	0	38	21	17	90	191	140
Özbekistan	0	139	83	90	151	337	279
Tacikistan	0	6	4	16	47	176	126
Türkmenistan	0	56	120	105	181	663	945
Toplam	0	390	347	348	929	2.258	2.124

159

¹⁵⁹ <http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/orta-asya/1555-tuerkyenn-orta-asya-poltkasi-eksklkler-ve-oenerler.html> (erş.18. 03. 2009)

